

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν: Τόμος ΛΖ'. Ἀθήναι 1969-70 σς. 590. (Τυπογραφεῖον ἀδελφῶν Μυρτίδη, ὄδ. Μενάδρου 23, Ἀθήναι 113).

Συνεχίζεται κανονικῶς τὸ διεθνoῦς κύριον Περιοδικὸν Σύγγραμμα «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀκαμάτου Καθηγητοῦ Νικ. Β. Τωμαδάκη. Ὁ μετὰ χειρᾶς τόμος ἐμπεριλαμβάνει τὰς κατωτέρω ἀξιολόγους μελέτας: Νικ. Β. Τωμαδάκη, Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ ἐκδοσις ἐλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων (κυρίως λειτουργικῶν), γενομένη ἐπιμελεῖα Ἑλλήνων ὀρθοδόξων κληρικῶν κατὰ τοὺς ιε'-ιζ' αἰῶνας (σ. 3-33). Νικ. Π. Μάτση, Ὁ γάμος τῆς ὑπεξουσίας κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον (σ. 34-54). Τοῦ αὐτοῦ, Πραγματεία περὶ προγάμου δωρεᾶς ἐκδιδομένη ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1430 κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος (σ. 55-75). Ev an gh é l o s M o u t s o p o u l o s, Platon et la Philosophie byzantine. Actualité et perspectives (σ. 76-84). Θεοχάρη Ε. Δετοράκη, Ἀνέκδοτον Ἐγκώμιον εἰς Ἀνδρέαν Κρήτης (σ. 85-94). Παν. Α. Γιαννοπούλου, Ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα (σ. 95-133). Rodolphe Guiland, Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Les différentes classes de fonctionnaires (IVe-VIe s.) (σ. 134-145). Franca Fusco, Il panegirico di Michele Italico per Giovanni Comneno (σ. 146-169). Μανούσου Ι. Μανούσακα, Ἡ ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικὴ Κοινότης καὶ οἱ μητροπολίται Φιλαδελφείας (σ. 170-210). Σταύρου Κουρούση, Αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ κόσμου καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1346 πτώσις τοῦ τροῦλλου τῆς ἀγίας Σοφίας (ἐκτὸς κειμένου πίν. Α'-Γ' σ. 211-250). Ἀγνῆς Βασιλικοπούλου, Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνὸς καὶ Ὀδυσσεὺς (σ. 251-259). Γεωργίου Σ. Πλουμίδου, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδοῦης (Μέρος Α'. Artisti 1634-1782, σ. 260-336). Παν. Δ. Μαστροδημήτρη, Ἀγνώστον χειρόγραφον τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (σ. 337-342). Νικ. Γ. Πολίτη, Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ λύσεις ἀποριῶν τῆς θείας Γραφῆς (σ. 343-364). Φ. Κ. Μπομπούλλιδου, Τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἰακ. Διασσωρίνου. Ἐκδεδομένα, προσγραφόμενα καὶ ἀνέκδοτα κείμενα (σ. 364-373). Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία Ἀθανασίου Παπαδοπούλου-Κεραμέως πρὸς τὸν Βασίλειον Μυστακίδην (σ. 374-436). Ν. Β. Δρανδάκη, Ἄγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν (ἐκτὸς κειμ. εἰκ. 1-20, σ. 437-458). Κ. Α. Μανάφη, Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Λόγος εἰς τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ Ναοῦ τῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἀναστάσεως διαθητικὸς (σ. 459-465). Τοῦ αὐτοῦ, Νέον χειρόγραφον νομοκάνονος τοῦ τύπου «πάνυ ὀφέλιμον καὶ πλουσιώτατον» (σ. 466-472). Μανούσου Ι. Μανούσακα, Εἰς τὰ περὶ μητροπολιτῶν Φιλαδελφείας (Προσθήκη εἰς τὰς σσ. 170-210. σ. 473-474). ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ: Ν. Β. Τωμαδάκη, Πῶς εἶδον οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σ. 475-482). Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ πτώσις τῆς Κ/πόλεως καὶ αἱ ἐπιπτώσεις αὐτῆς (σ. 482-490). ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ: (ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, Παν. Γ. Νικολοπούλου, Κων. Α. Μανάφη, Στ. Ι. Κουρούση, Ἄνδρ. Κουρούση, Τάσου Ἀθαν. Γριτσοπούλου σ. 491-527). ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ: (ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη καὶ Ἀνδρεανῆς Κουρούση σ. 528-533). ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν δημοσιευμάτων Ἑλλήνων ὑπὸ Αἰκατερίνης Χω-

μα τᾶ (σ. 534-561). ΕΙΔΗΣΕΙΣ (Νέα Περιοδικὰ καὶ νέα Σειραὶ δημοσιευμάτων. Διεθνὲς Συμπόσιον «Ὁ αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰς τὸν δυτικὸν καὶ εἰς τὸν σλαβικὸν Μεσαίωνα», σ. 562-564). Προσθῆκαι (σ. 565/5), Περιοδικὰ (μεθ' ὧν ἀνταλλάσσεται ἡ Ἐπετηρὶς, (σ. 567/8), Πεπραγμένα Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν 1969-1970 (σ. 569/72), Πίνακες διοικητικῶν Συμβούλων, ἰδρυτῶν, εὐεργετῶν, δωρητῶν, ἐταίρων (σ. 573/79), Résumés (σ. 580-587) καὶ Παραοράματα (σ. 588).

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη, Φιλοσοφικὰ ἔργα, Τόμος πρῶτος. Θεσσαλονίκη 1969 σσ. οθ' + 533, μετὰ φωτογραφίας ἐν ἀρχῇ τοῦ Π. Βράϊλα—Ἀρμένη καὶ δύο ἐν τέλει αὐτογράφων φωτογραφικῶν ἀντιγράφων τοῦ χφ. τοῦ Δοκιμίου καὶ τῶν Στοιχείων. Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως καὶ παρουσιάσεως ὑπὸ Ε. Μουτσοπούλου καὶ Αἰκ. Δώδου (Corpus philosophorum graecorum recentiorum I. Ἐκδίδεται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Ε. Μουτσοπούλου). Ἀφιερῶται εἰς τὴν Α.Θ.Π. τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΝ τὸν Α'.

1. Δύο τινὰ ἀποτελοῦν κύρια στοιχεῖα ἐξάρσεως τῆς μετὰ χεῖρας ἐκδόσεως. Πρῶτον ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας ἐνὸς Corpus philosophorum graecorum recentiorum (C.P.G.R.) καὶ δεύτερον ἡ ἐναρξὶς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ Ἀρχείου ἢ Συλλογῆς διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτικοῦ καὶ χριστιανοῦ φιλοσόφου Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη (Δ/βρίου 1813, -3/15 Σ/βρίου 1884), τοῦ ἐκ Βομήτης τῆς Ἀχαρνανίας ἔλκοντος τὴν καταγωγὴν καὶ ἐν Κερκύρα γεννηθέντος. Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἐξῆς: Προοίμιον (γαλλιστί), Πρόλογος καὶ Εἰσαγωγὴ (σ. θ'-οθ'), ἥτις καὶ περιλαμβάνει: 1. Σύντομον ἱστορίαν τῶν βραϊλιανῶν ἔρευνῶν. 2. Γενικὴν ἀξιολόγησιν τῆς βραϊλιανῆς φιλοσοφίας. 3. Π. Βράϊλα-Ἀρμένη βιογραφία. 4. Π. Βράϊλα-Ἀρμένη ἔργα φιλοσοφικά. 5. Κυριώτερα χφφ. φυλασσόμενα εἰς τὸ Ἀρχεῖον Βράϊλα ἐν Κερκύρα. 6. Βιβλιογραφίαν καὶ 7. Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βραϊλιανοῦ στοχασμοῦ. Παράλληλα χωρία. Ἐν συνεχείᾳ ἐκδίδονται τὰ ἐξῆς ἔργα: Περὶ πρώτων Ἰδεῶν καὶ Ἀρχῶν Δοκιμίου. Θεωρητικῆς καὶ Πρακτικῆς Φιλοσοφίας Στοιχεῖα. Τοῦ πρώτου ἔργου, ἦτοι τοῦ «Περὶ πρώτων Ἰδεῶν καὶ Ἀρχῶν Δοκιμίου» προτάσσεται Εἰσαγωγικὸν σημείωμα, περιλαμβάνον: I. Τὰς φιλοσοφικὰς προοπτικὰς τοῦ Δοκιμίου. II. Τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰ χφφ. τοῦ ἔργου καὶ Sigla (1-13). Τὸ ἔργον ἐκδίδεται εἰς τὰς σσ. 15-200. Τοῦ δευτέρου ἐκδιδομένου ἔργου, μετὰ τὸ Εἰσαγωγικὸν σημείωμα, ἀκολουθεῖ Εἰσαγωγὴ, Περὶ ὀρισμοῦ καὶ διαιρέσεως τῆς Φιλοσοφίας, περὶ τῶν πρὸς τὰς ἄλλας μαθήσεις σχέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου. Ἡ διάρθρωσις τοῦ ὅλου ἔργου, ἡ ὑπὸ τοῦ Βράϊλα-Ἀρμένη διδομένη, εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Βιβλίον Α': Θεωρίαν τῆς νοήσεως ἢ νοολογία. Μέρους πρῶτον: Δυναμολογία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἢ Ψυχολογία (σσ. 225-272). Μέρους δεύτερον: Λογική. Τμῆμα πρῶτον: Δοκιμαστική. Τμῆμα δεύτερον. Εὐρετική. Τμῆμα τρίτον. Ἀποδεικτική (σσ. 273-316). Μέρους τρίτον: Καλλολογία (σσ. 317-346). Μέρους τέταρτον: Θεοσοφία (σσ. 347-376). Βιβλίον Β'. Θεωρία τῆς πράξεως ἢ ἀγαθολογία. Μέρους πρῶτον: Ἠθική (σσ. 377-422). Μέρους δεύτερον: Φιλοσοφία τοῦ δικαίου. Τμῆμα πρῶτον: Ἰδιωτικὸν δίκαιον (σσ. 423-452). Τμῆμα δεύτερον: Δημόσιον δίκαιον (σσ. 453-498). Τμῆμα τρίτον: Διεθνὲς δίκαιον (σσ. 499-518). Μέρους τρίτον: Φιλοσοφία τῆς Ἰστορίας (σσ. 519-526).

2. Τὴν σπουδαιότητα τοῦ περιεχομένου τῶν ἐκδιδομένων βραϊλιανῶν δύο ἔργων, μά-

λιστα δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τῆς σήμερον, ἀποδεικνύει κάλλιον παντὸς ἄλλου τὸ παρατιθέμενον ἀπόσπασμα (σ. 18) τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη: «Ἡ Ἑλλάς, τὸ κατὰ τόσους λόγους προνομιοῦχον τοῦτο ἔθνος, ἀφ' οὗ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὑπῆρξεν ἡ μῆτηρ τῆς Φιλοσοφίας, ἔγινε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἔδρα τῆς Ὁρθοδόξιας. Διατηρήσασα διὰ τῆς Πίστεως τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀτομικότητα ἄθικτον ἀπὸ τὴν λύμην τοῦ καταπλημμυρίσαντος αὐτὴν βαρβαρισμοῦ, καὶ διὰ τῆς Πίστεως ἀναγεννηθεῖσα, δι' αὐτῆς μόνης δύναται νὰ προβῆ εἰς τὸν νέον πολιτισμὸν τῆς, καὶ νὰ καθέξῃ θέσιν ἀξίαν καὶ τῆς ἀρχαίας τῆς δόξης καὶ τῶν χρηστῶν τοῦ μέλλοντος ἐλπίδων. Ἀλλὰ συνεργὸς εἰς τὴν πραγματοποιήσασιν τοῦ λαμπροῦ τούτου προορισμοῦ πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ εἶναι καὶ ἡ Φιλοσοφία. Εἰς ἀνάπτυξιν δὲ τῆς νέας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἐνομίσασαμεν ὅτι δὲν ἦθελον ἀποβῆ ὅλως ἀσυντελῆ καὶ τὰ ἀσθενῆ ταῦτα Δοκίμια».

3. Ἡ μεγάλη τῶν ἐκδοτῶν συμβολὴ ἔγκειται κυρίως εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν συνταχθείσας Εἰσαγωγὰς καὶ μάλιστα εἰς τὴν διδομένην ὑπ' αὐτῶν ἔκθεσιν ἐν τῇ γενικῇ Εἰσαγωγῇ (σ. θ'-οθ). Ὁ λατινικὸς ὄρος *Corpus* ἀποδίδει ὀρθοτέραν ἐννοίαν τοῦ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν χρησιμοποιουμένου ἑλληνικοῦ ὄρου «Ἀρχεῖον». Ὁ ὄρος οὗτος εἶναι δόκιμος, προκειμένου περὶ ἀνεκδότων ἔργων ἢ δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἐγγράφων, ἐπισήμων ἢ μὴ, καὶ οὐχὶ περὶ ἐπανεκδόσεως ἤδη ἐκτεθειμένων συγγραμμάτων, ἢ ἐπανεκδόσεις τῶν ὁποίων, μάλιστα μεθ' ὁμοειδῶν ἔργων πολλῶν συγγραφέων εἰς περιεκτικὸν συστηματικὸν «Σῶμα», δὲν εἶναι ἢ «Συλλογὴ» κειμένων ἐκτεθειμένων. Ἀλλ' ἡ ἐξαιρετος συμβολὴ τῶν ἐπανεκδοτῶν τῶν ἔργων τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠρκέσθησαν οὗτοι εἰς ἀπλῆν ἀνατύπωσιν τῶν ἔργων τούτων, ἀλλ' ἀνεζήτησαν καὶ ἐμελέτησαν ἐπισταμένως τὰ αὐτόγραφα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τοῦ ἐκλεκτικοῦ Κερκυραίου φιλοσόφου, καὶ δι' αὐστηρᾶς συγκριτικῆς μελέτης, ἐπέτυχον ν' ἀποδώσουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τοῦ κειμένου, ἀπηλλαγμένην τῶν σφαλμάτων τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων. Διετήρησαν μόνον τὴν βραϊλιανὴν ὀρθογραφίαν καὶ ἠλεγξαν τὰς βραϊλιανὰς παραπομπὰς εἰς ἔργα ἄλλων συγγραφέων, σημειώσαντες μάλιστα τὰς νεωτέρας ἐκδόσεις τῶν ἔργων τούτων. Ὡς πρὸς τοὺς Πίνακας ἐνοιῶν, κυρίων ὀνομάτων καὶ χωρίων συγγραφέων, ὑπόσχονται τὴν δημοσίευσίν των εἰς ἰδιαιτέρον τόμον καὶ διὰ τὸ σύνολον τοῦ βραϊλιανοῦ ἔργου.

4. Εὐχόμεθα ἡ ἀξιέπαινος προσπάθεια τῶν ἐκδοτῶν τῶν ἔργων τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη νὰ τελειωθῇ καὶ ἡ «Συλλογὴ τῶν νεωτέρων Ἑλληνῶν Φιλοσόφων» νὰ συμπληρωθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Τὸ παράδειγμα τῶν ἐξαιρέτων ἐπιστημόνων εἶπε νὰ εὐρῆ μιμητὰς, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Θεολόγων διὰ τὴν Συλλογὴν κατ' εἶδος τῶν ἀπὸ τοῦ 1438, ἢτοι ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντία καὶ Φερράρα συνόδου, τὸ ἔτος εἰς ὀφθαίνει ἡ ἐκδοσις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ὑπὸ τοῦ Ἀββᾶ J. P. Migne, ἐκτεθειμένων καὶ διεσκορπισμένων ἢ καὶ ἀνεκδότων ἔργων τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, τῶν μέχρι καὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, Νικόλαος Σεκουδινὸς (1402-1464). Βίος καὶ ἔργον. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς Διασποράς. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία. Ἐν Ἀθήναις 1970 σσ. 277 μετὰ Θ' Πινάκων φωτοαντιγράφων διαφόρων χφφ. (Βιβλιοθήκη Σοφίας Σ. Σαρπλόου ἀρ. 9. Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Φιλοσοφικὴ Σχολή).

1. Λίαν εὐπρόσδεκτος μονογραφία περὶ μιᾶς οὐχὶ εὐρέως γνωστῆς προσωπικότητος, ἦτοι τοῦ ἐξ Εὐβοίας καταγομένου καὶ δὴ καὶ ἐκ Χαλκίδος Νικολάου Σεκουδίνου

νοῦ, τοῦ ὕστερον μετοικήσαντος οἰκογενειακῶς καὶ ἐγκατασταθέντος ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ σ. τῆς μετὰ χειρας πραγματείας, ἔχων κυρίως ὑπ' ὄψιν τοὺς ἐργασίας τοῦ Zen καὶ Babinger, ὡς καὶ πᾶσαν τὴν μέχρι σήμερον σχετικὴν βιβλιογραφίαν, μετ' ἐπισταμένην ἔρευαν τοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας καὶ μελέτην τῶν χφφ. τῶν ἔργων τοῦ Ἑλληνοσπουδαστοῦ τοῦ ἸΕ' αἰῶνος, ἐπέτυχε πράγματι νὰ διαλευκάνη πάντα τὰ σημεῖα τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ, ἐργασθεὶς πρὸς τοῦτο ἐπὶ βλὴν δεκαετίαν. Ἡ ἀξιολόγησις τοῦ ἔργου προβάλλεται καὶ διὰ τῆς ἀπλῆς ἀναγραφῆς τοῦ Πίνακος τῶν περιεχομένων.

2. Ἴδου ἡ διάρθρωσις τῆς μελέτης: Βραχυγραφίαι καὶ σύμβολα. Προλεγόμενα (σ. 13-18). Μέρους πρῶτον: Ὁ βίος: Κεφ. Α': Τὰ γενεαλογικά (σ. 19-29). Κεφ. Β': Τὰ πρὸ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας (σ. 30/4). Κεφ. Γ': Ὁ Σεκουνδινὸς εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας (σ. 35-46). Κεφ. Δ': Τὰ μετὰ τὴν σύνοδον (σ. 47-100). Κεφ. Ε': Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ν. Σεκουνδινοῦ (101-108). Μέρους δευτέρου: Τὸ ἔργον: Κεφ. Α': Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ἔργων τοῦ Σεκουνδινοῦ. Κεφ. Β': Διαίρεσις τοῦ ἔργου. Κεφ. Γ': Τὸ πρωτότυπον ἔργον. Κεφ. Δ': Τὸ μεταφραστικὸν ἔργον (σ. 115-226). Παραρτήματα: Ἐγγραφα, Ἐπιστολαί, στίχοι, Riassunto, βιβλιογραφία, ἐρευνηθέντες ἢ μνημονευόμενοι κώδικες, ἐρευνηθέντα ἢ μνημονευόμενα ἔγγραφα καὶ εὑρετήριον προσώπων, τόπων καὶ πραγμάτων (σ. 227-277).

3. Ὅτι πρόκειται περὶ ἀξιολόγου πραγματείας, ἥς χάρισμα ἢ σαφήνεια ἐν τῇ ἐκθέσει καὶ ἡ ἀκάματος προσπάθεια διαλευκάνσεως καὶ τῶν ἀμφισβητούμενων ἢ καὶ σκοτεινῶν σημείων τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐβοέως λογίου, περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἡ μελέτη δὲν πληροῖ ἀπλῶς καὶ μόνον κενὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματείας τῆς περὶ τὴν ἄλωσιν καὶ τῆς μετ' αὐτὴν ἐποχῆς, ἀλλ' ἅμα καὶ προάγει τὰς περὶ τῆς διαβοήτου συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1438) θέσεις, ὡς ὠρισμένα πρόσωπα διεδραμάτισαν, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως καὶ ἐπομένως παρέχει ἐνδείξεις ἐρμηνείας τῶν διεξαχθεισῶν συζητήσεων ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θεολογικοῦ πεδίου.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Demetrios J. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*. Rutgers University Press. New Brunswick-New Jersey 1968 σ. XXVII. 356.

1. Ὁ πρότερον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν Βοστώνη καὶ νῦν ἐν τῷ Κολλεγίῳ τοῦ ἐν New Jersey Παν/μίου Καθηγητῆς Δρ. Δημ. Ἰω. Κωνσταντέλος ἐδωρήσατο τῇ ἐπιστῆμῃ τῆς Βυζαντινολογίας ἀρίστην συμβολὴν εἰς γνῶσιν τῆς κοινωνικῆς καθόλου πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἀσκηθείσης ὑπ' αὐτοῦ «φιλανθρωπίας», ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν. Τὸ ἔργον ἀξιολογεῖ δεόντως διὰ συντόμου προλόγου ὁ γνωστὸς Καθηγητῆς κ. Peter Charanis. Ὁ σ. δίδει τὴν ἐξῆς διάρθρωσιν εἰς τὴν μελέτην του: Μέρους I. Ποία ἡ ἀντίληψις τοῦ Βυζαντίου περὶ φιλανθρωπίας. Μέρους II. Ἐφαρμογὴ καὶ πεδία δράσεως τῆς φιλανθρωπίας. Μέρους III. Φιλανθρωπικὰ Ἰδρύματα.

2. Τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια εἶναι τ' ἀκόλουθα.: Μέρους I: 1. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ ἀντίληψις. 2. Τὰ κίνητρα ἐν τῇ σκέψει τῶν Βυζαντινῶν περὶ φιλανθρωπίας. 3. Ἡ φιλανθρωπία ἐν τῇ θρησκευτικῇ σκέψει τῶν Βυζαντινῶν, καὶ 4. Ἡ φιλανθρωπία ὡς αὐτοκρατορικὴ ἀρετὴ. Μέρους II: 5. Ἡ Βυζαντινὴ Φιλανθρωπία. 6. Ἡ Φιλανθρωπία καὶ ἡ Ἐκκλησία. 7. Φιλανθρωπία καὶ μοναστικά Ἰδρύματα. 8. Φιλανθρωπία καὶ Βυζαντινὸν κράτος καὶ 9. Ἰδιωτικὸν εὐεργέται. Μέρους III: 10. Διοικήσεις. 11. Νοσοκομεία (Νοσοκομεία ἐν τῇ παλαιᾷ αὐτοκρατορίᾳ· ὁ ΣΤ' αἰὼν· τέσσαρες αἰῶνες ἀτελοῦς μαρτυρίας· τὸ Νοσο-

κομειὸν τοῦ Παντοκράτορος καὶ ἕτερα τῶν Κομνηνῶν φιλανθρωπικά Ἰδρύματα· ἐπιπρόσθετος μαρτυρία). 12. Ξενῶνες (Ξενῶνες κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας· ὁ Ξενὼν τοῦ Σαμφῶν· ἡ Μακεδονικὴ ἐποχὴ καὶ τὰ πανδοχεῖα τῆς Ξενῶνες ἐπὶ τῆς Δυναστείας τῶν Κομνηνῶν· τὰ ἄγνωστα Ἰδρύματα· ἡ διοίκησις). 13. Γηροκομεῖα (Γηροκομεῖα εἰς τὴν ἀρχαίαν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν· τὸ χάσμα τῆς μαρτυρίας· Γηροκομεῖα ἐπὶ Μακεδόνων καὶ Κομνηνῶν· ὁ διευθυντής). 14. Ὀρφανοτροφεία (Τὸ Ὀρφανοτροφεῖον τοῦ ἁγίου Ζωτικῆ· τὸ Ὀρφανοτροφεῖον τοῦ ἁγίου Παύλου· ἕτερα οἰκήματα διὰ παιδία (ὀρφανά)· τὸ γραφεῖον τοῦ ὀρφανοτρόφου (οὐχὶ orphanotropos)). 15. Πτωχοκομεῖα. 16. Ἔτερα Ἰδρύματα (Ἀναμορφωτήρια· Ξενοτάφια· Οἴκοι τυφλῶν). Μέρους IV: 17. Συμπεράσματα. — Βιβλιογραφία (σ. 290-315). Πίναξ ὀνομάτων-πραγμάτων (σ. 316-356).

3. Ἐλθωμεν νῦν ἐγγύτερον εἰς τὸ περιεχόμενον, διὰ νὰ δυνάμεθα ν' ἀξιολογήσωμεν ὀρθῶς τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου.

Κύριος σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι νὰ διερευνηθῇ ἡ ἔννοια τῆς «φιλανθρωπίας» καθόλου, μάλιστα δὲ ὡς βίωμα φιλοσοφικῆς δεοντολογίας τῶν Βυζαντινῶν καὶ νὰ καταδειχθῇ κατὰ πόσον ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ ἐκ τῶν βυζαντινῶν πηγῶν ἀντλούμεναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰδήσεις. Ὁ σ. πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἐχρησιμοποίησεν ἀφθονον πηγαῖον ὕλικὸν ἐκ τῆς ὅλης βυζαντινῆς Γραμματείας, χωρὶς φυσικὰ νὰ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἐξήντησε τὸ ἀφθονον ὕλικὸν τοῦ θέματός του. Κυρίως ἐπέμεινε εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰ. Λεπτομερέστερον καὶ ἀναλυτικώτερον, λεκτέα τὰ ἐξῆς.

4. Κ ε φ. Α': Λίαν ἐνδιαιφέροσα εἶναι ἡ ἐρμηνεῖα τῶν δύο ὄρων «ἀγάπη» καὶ «φιλανθρωπία». Ὁ σ. διαχωρίζει σαφῶς τὴν περὶ «φιλανθρωπίας» ἀρχαίαν ἀντίληψιν τῆς τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ «φιλανθρωπία» τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦτο γνῶρισμα τῶν πολιτισμένων Ἑλλήνων καὶ ἐφηρμόζετο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς συγγενεῖς, φίλους, συμπολίτας ἢ συμμάχους. Αὕτη ὑπῆρξε μᾶλλον ἀ ν θ ρ ω π ο κ ε ν τ ρ ι κ ῆ. Ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἀπέβη κυρίως θ ε ο κ ε ν τ ρ ι κ ῆ, διότι ἡ ἀρχὴ τῆς «φιλανθρωπίας» ἦτο μᾶλλον ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ παρὰ ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου (πρβλ. Μάρκ. 10,45. Ματθ. 20,28). Ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε τὴν ἀγάπην του, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ σωθῇ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς θεμελιούται ἡ βᾶσις τῆς ἀνιδιοτελείας, τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης, τῆς χριστιανικῆς «φιλανθρωπίας». Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰς κ ο ι ν ω ν ι κ ᾶ ς σ χ ἔ σ ε ι ς ὁ Χριστιανισμὸς διακρίνεται διὰ τὸ ἐν ἰδιαζούσῃ ἐννοίᾳ ἐπαναστατικῶν στοιχείων, καθ' ὅσον οὔτε πατρίκιος οὔτε βάρβαρος οὔτε πολίτης οὔτε δοῦλος, οὔτε ἐκλεκτός οὔτε προσήλυτος ὑπάρχει καὶ οὕτω ὁ Χριστιανισμὸς γίνεταί καθολικός καὶ συμπεριλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Παρεδέχθη δὲ κατὰ τὸν σ. ὁ Χριστιανισμὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ «φιλανθρωπίας», ἀλλ' ἐν πολὺ εὐρύτερᾳ ἐννοίᾳ ἐν τῇ πράξει.

5. Κ ε φ. Β': Ἐξετάζονται εἰς βάθος τὰ κίνητρα τῆς φιλανθρώπου σκέψεως τῶν Βυζαντινῶν. Αἱ μέρμυαι καὶ ἀνησυχίαι τῶν Βυζαντινῶν ἀπεκορυφώθησαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς σωτηρίας καὶ τῆς κληρονομίας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Τὰς σκέψεις ταύτας ἐξέφρασεν ἡδὴ ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας (264/5) καὶ ἐπανάβεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (660-750/54), γράψας ὅτι «τοῦ ἔλεεῖν καὶ εὐεργετεῖν, οὔτε προτιμώτερον, οὔτε φιλανθρωπώτερον ἐστὶν ἡμῖν, ἐπεὶ μηδὲ τῷ Θεῷ» (Sacra Parallela, MPG XCV, 1473C). Μεγίστην σημασίαν εἶχεν ἡ «φιλανθρωπία» πρὸς ἀποκάθαρσιν τῆς ψυχῆς. Οὕτω καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (759-826) συσχετίζει τὴν «φιλανθρωπίαν» πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ ὅτι ἀποτέλεσμα ταύτης εἶναι ὅτι ὁ δωρητῆς θὰ ἔλθῃ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ. Ὁ Συμεὼν Θεσ/νίκης († 1429) ἐδέχθη τὴν ἰδίαν σκέψιν, δηλ. ὅτι ἡ «φιλανθρωπία» ὠφελεῖ, συνεπιφέρουσα ἄφρασιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς τὴν μετὰ θάνατον δικαίαν ἀποκατάστασιν τῆς ψυχῆς.

6. Κ ε φ. Γ': 'Ο σ. ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἡ «φιλανθρωπία» εἰς τὴν θρησκευτικὴν σκέψιν. Ὡσαύτως ἐξετάζεται ἡ μεγίστη ἐπίδρασις ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἐπόψεως τῆς φιλανθρωπίας εἰς τὴν πολιτικὴν. Ὁ αὐτοκράτωρ οὐ μόνον ὠφείλει νὰ μιμῆται τὸν Θεὸν εἰς ἔργα αὐταπαρνήσεως, ἀλλὰ ν' ἀρέσῃ εἰς τὸν Παντοδύναμον καὶ διὰ τὰ ἔργα τῆς «φιλανθρωπίας» του. Εἰς τοὺς ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τῆς Αὐλῆς ἡ «φιλανθρωπία» ἠσκήθη ὡς ἔκφρασις εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεόν.

7. Καὶ περὶ τῆς πίστεως, ὅτι ἡ «φιλανθρωπία» τοῦ Θεοῦ δύναται ἐπίσης μετὰ θάνατον νὰ δώσῃ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ἔστω καὶ ἂν τις ἀπέθνησκεν ἐν μεγάλῃ ἁμαρτίᾳ, ἐκ τῶν ὑπὲρ ἐκείνου προσφερομένων προσευχῶν καὶ ἐλεημοσυῶν, ἀναφέρεται τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, συζύγου τοῦ Θεοφίλου (829-42), ἡ ὁποία εἶχεν ἀναθέσει εἰς ὁμάδα ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον ὑπὲρ τῆς ἀφέσεως ἁμαρτιῶν τοῦ συζύγου της, τὰς ὁποίας εἶχε πράξει διὰ τῆς εἰκονοκλαστικῆς του πολιτικῆς. Ὁ ἡγούμενος Συμεὼν ὁ Στουδίτης, ἀφοῦ ἠρνήθη ἀρχικῶς, ἐπεβεβαίωσε τὴν Θεοδώραν ὅτι διὰ τῆς «φιλανθρωπίας» τοῦ Θεοῦ αἱ ἁμαρτίαι τοῦ ἀποθανόντος ἔχουν συγχωρηθῆ (πρβλ. «Ποιήσωμεν οὖν ἅπαντες νηστείαν καὶ δέησιν καὶ προσευχὴν πρὸς τὸν φιλόανθρωπον... σὺν δάκρυσιν καὶ ἐλεημοσύνῃ· καὶ πάντως ποιήσῃ... τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν φιλανθρωπίαν...»).

8. Τῆς περὶ «φιλανθρωπίας» ἀντιλήψεως, ὡς ιδιότητος τοῦ Θεοῦ, ἦσαν ὑπέρμαχοι οἱ Μ. Ἀθανάσιος καὶ Μ. Βασίλειος, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὁ Νικόλαος Καβάσιλας (περὶ τὸ 1370) ταυτίζει τὴν «φιλανθρωπίαν» πρὸς τὴν ἀγάπην καὶ περιγράφει αὐτὴν ὡς ὕψιστον καθορισμὸν τῆς σχέσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἐξ αἰτίας τῆς ιδιότητος ταύτης τοῦ Θεοῦ, τὸ σχέδιόν Του πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ: «Πρόδηλον ὅτι τὸν ἔσχατον τῆς φιλανθρωπίας ὄρον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἔγνωμεν, καὶ δι' ὧν εἰργάσατο μόνος ἐδίδαξεν ἀνθρώπους, ὅπως ἡγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον καὶ ὅση τις ἐστὶν αὐτῷ περὶ τὸ γένος κηδεμονία...» (Νικ. Καβ., 'Ἡ ζωὴ ἐν Χριστῷ Δ', 25).

9. Περαιτέρω καταλήγει ὁ σ. εἰς τὴν ἀξιόλογον θέσιν ὅτι «ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Λατινικὴν Δύσιν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγίου Ἰερωνύμου ἐκράτησε μᾶλλον τὴν πουριτανικὴν ἀντίληψιν περὶ Θεοῦ, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ὁ Θεὸς εἶναι ἡ προσωποποιήσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς «ἀγάπης». Δὲν ἀποκλείει δὲ τὴν εἰς τὴν Βυζαντινὴν Θεολογίαν διαρκῆ ἐπίδρασιν τοῦ Ὡριγένους. Ἡ θεωρία του «περὶ τελικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου» εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐλότητα καὶ ἀπλῆν ἁρμονίαν, ἡ ὁποία διεκόπη διὰ τῆς ἀποστασίας τοῦ ἀνθρώπου, στηρίζεται οὐσιαστικῶς ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς «φιλανθρωπίας» τοῦ Θεοῦ. Οὕτω κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ φιλόανθρωπος» καὶ ἐλεῆμων. Ὡσαύτως διὰ τοῦ ἐπιθέτου «φιλόανθρωπος» προσονομάζεται διαρκῶς ὁ Χριστὸς καὶ μάλιστα ἐναλλασσομένων πολλάκις τῶν ὀνομάτων Ἰησοῦς, Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Λόγος κ.λπ. Ὅταν ὠμίλουν οἱ Βυζαντινοὶ περὶ «φιλανθρώπου», τότε ἠνοῦν εἴτε τὸν Θεὸν ἢ τὸν Υἱόν Του. Ἰδιαιτέρως ὁ Χριστὸς εἰς πολλὰ λειτουργικὰ καὶ ἀγιογραφικὰ κείμενα περιγράφεται ὡς «ὁ μόνος φιλόανθρωπος». Ἡ περὶ Χριστοῦ ἀντιληψὶς των ὡς «φιλανθρώπου», ἐπιβεβαιούται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον ἐν Κ/πόλει Μονὴν ὀνομασθεῖσαν «Φιλανθρώπου Σωτῆρος». Εἶναι δ' ὡσαύτως ἀξίωσημείωτον ὅτι ἐμνημονεύετο περὶ τοῦ «φιλανθρώπου» Θεοῦ, ὅτι ἐντέλλεται εἰς τὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν Του στρατὸν τῶν «φιλανθρώπων» ἀγγέλων, τῶν μεριμνώντων διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως προστατεύουν τοὺς Βυζαντινοὺς εἰς τοὺς πολέμους κατὰ τῶν ἐχθρῶν των.

10. Κ ε φ. Δ'. Ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς φιλανθρωπίας ὡς αὐτοκρατορικῆς ἀρετῆς, μεταξύ ἄλλων μνημονεύεται «ἡ πραότης καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ τούτων ἔξαρχος φιλανθρωπία, καθ' ἣν μόνον ὁ βασιλεὺς Θεῷ ὁμοιοῦσθαι» (ΙΘ' Ὀμιλ. Θ ε μ ι σ τ ι ο υ). Παρατηρεῖται ὅτι ὁμοίως γνώμας ἐπὶ πολιτικῆς φιλοσοφίας ἢ διοικησεως τοῦ Δ' ἢ ἀρχὰς Ε' αἰῶνος ἐκφράζουσι καὶ συγγραφεῖς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος. Οὕτω τονίζεται ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ αὐτοκράτορος Ἰ ο υ σ τ ι ν ι α ν ο ῦ, ἦτο «φιλανθρωπος» καὶ ὁ ἴδιος «φίλος» τῆς ἀνθρωπότητος, παρ' ὅτι ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ βαρεῖας ποινάς. Βάσις τῆς τοῦ βασιλέως «φιλανθρωπίας» ἦτο ἡ ἀντίληψις, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς εἶναι φορεὺς τῆς εἰκόνας τοῦ Οἰκουμενικοῦ καὶ Οὐρανοῦ Βασιλέως (βλ. Ἀ ν ω ν ὄ μ ο υ, De Scientia Politica, ed. Angelo Mai, Scriptorum Veterum, Collectio, Roma 1827, II. 602: «Ἡ τοιάδε ἀρχὴ ἡ μόνη βασιλεία τε καὶ βασιλεὺς τῶ οὐρανῷ ὁμοίος τε κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ὁμῶνυμον εἰ καὶ φθαρτὸν ἀφθάρτῳ χρῆμα φέρων ὁμοῦς ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν ὁμοιότητα»). Καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς (Capita Theologica, Sermo 9, MPG XCI, 781AC), γράφει: «...τὸν βασιλέα δεῖ μνημονεῦειν, ὅτι ἄνθρωπος ὢν ἐξουσίαν εἴληφεν ἰσόθεον, ἵνα προαιρῆται μὲν τὰ καλὰ καὶ θεία...» Ἀπεδόθησαν δ' εἰς τὸν βασιλέα ἐπίθετα, ὡς π.χ. «εὐεργέτης», ἀσκῶν «ἐνωμον ἐπιστασία» ἢ ὅτι «δοκεῖ κιβδηλεύειν τὸν βασιλικὸν χαρακτῆρα» (πρβλ. Ἐπαναγωγὴ τιτλ. 2, 1-8). Ὁ βυζαντινὸς βασιλεὺς συνηγωνίσθη πράγματι πρὸς ἐπισκόπους, ἁγίους ἢ καὶ πλουσίους ἀξιωματοῦχους κατὰ τὴν ἴδρυσιν φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων, δηλ. νοσοκομείων, ξενόνων, πτωχοκομείων γηροκομείων κ.ά.

11. Ὁ σ. θά ἡδύνατο πλεῖστα ὅσα ν' ἀντλήσῃ περὶ τοῦ θέματός του δι' εὐρυτέρας χρήσεως τῆς Ῥητορικῆς Γραμματείας τῶν Βυζαντινῶν. Ἐν τῷ ἔργῳ μου: «Ἐὐθύμιου τοῦ Μαλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης) (δεύτερον ἡμισυβ' ἑκατοντ.), Τὰ Σωζόμενα, τεύχος Β', Δύο Ἐγκωμιστικὸι Ἀόγοι, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι, Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ Α' τὸν Κομνηνὸν (1143-1180), Ἐν Ἀθήναις 1949 σ. 88/9 ἔγραφον τὰ ἐξῆς, ἐρμηνεύων τὸ χωρίον: II. 554, 21: «ἠνοιξας ἡμῖν ὁ βασιλεὺς πολλάκις τὰ βασιλικά ταμειᾶ, μάλλον δὲ ἀνοίγεις ἐκάστοτε καὶ δωρεαῖς καταπλουτίξεις σου τὸ ὑπήκοον»: «Ἦτο πεποιθήσις τῶν Βυζαντινῶν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ τὰ πάντα κατὰ μίμησιν Χριστοῦ ἐπιτελῶν, ἤσκει τὴν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐξουσίαν αὐτοῦ κυρίως διὰ τῶν ὄπλων τῆς εὐσεβείας, ὡν σπουδαιότατον ἦτο φιλανθρωπία (πρβ. τὸ Περὶ βασιλείου τάξεως ἔργον τοῦ Κων/τίνου Πορφυρογεννήτου 281, 2. 323, 16. 325, 22 ἐ.έ. καὶ 317, 8. 372, 7. 683, 4). Οὗτος ἦτο «ὁ μέγας εὐεργέτης» τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ καὶ ὁ «πλουτοποιός», ὁ σκορπίζων ἀφειδῶς τοῖς πᾶσι τὸν «ἐλεον» αὐτοῦ καὶ διὰ δωρεῶν καταπλουτίζων πάσας μὲν τὰς πασχούσας τῶν ὑπηκόων του τάξεις κατὰ πρῶτιστον λόγον, ὑστερον δὲ καὶ πάσας τὰς ποικιλιτάτας κατηγορίας τῆς τε πολιτικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς μηχανῆς ποικιλοτρόπως δι' ἐπιχορηγήσεως καὶ ἐτέρων δωρεῶν πολλάκις ἐνισχύων ἐκ τῶν βασιλικῶν ταμείων. Ἐντὸς δὲ τοῦ κύκλου τῆς φιλανθρωπικῆς τοῦ αὐτοκράτορος δράσεως πρωτίστην, ὡς εἰκός, κατεῖχε θέσιν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὅτε κλῆρος δηλ. καὶ οἱ ἱεροὶ Ναοὶ μετὰ τῶν Μοναστηρίων. Ἀλλὰ περὶ τῆς ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν μερίμνης τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο ὁ προσήκων λόγος ἀνωτέρω (I, 543, 19). Ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν βητόρων καὶ ἐγκωμιστῶν μνεία τῆς εὐποιίας τοῦ αὐτοκράτορος ἀπετέλει στοιχεῖον ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ διὰ τὴν οἰκοδομὴν καὶ διάρθρωσιν τοῦ οὕτω καλουμένου «βασιλικοῦ λόγου». Ὅθεν καὶ ὁ ἡμέτερος Εὐθύμιος ὑμνεῖ ἐν τῷ παρόντι αὐτοῦ Λόγῳ τὸν «εὐεργέτην» βασιλέα Μανουήλ καὶ ἐπιχαρίτως ἀναφέρει τὰς πλουσίας τούτου δωρεὰς πρὸς ἅπαν αὐτοῦ τὸ ὑπήκοον. Τοῦτο πράττουσιν, ὡς εἴπομεν, καὶ πάντες οἱ Βυζαντινοὶ Ρήτορες».

12. Τὸ Β ο ν μέροσ πραγματεύεται τὴν «φιλανθρωπίαν» ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὰ μοναστηριακὰ Ἰδρύματα καὶ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος. Τὸ πραγματικὸν μεγαλεῖον

τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ἔγκριται μᾶλλον εἰς τὸ ἐκπολιτιστικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν τῆς ἔργον καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν. Τοῦτο ἀποδεικνύουν κατὰ τὴν «χρυσὴν ἐποχὴν» ἱεροὶ κανόνες καὶ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας περὶ ἰδρύσεως νοσοκομείων, πτωχοκομείων κ.λπ. Τὸ νομοθετικὸν ὅμως ἔργον τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦτο ὑπόθεσις ψυχρᾶς νομοθετήσεως, διότι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐχρειάζοντο νόμους, διὰ νὰ ἐπιβάλλουν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀγάπην των διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἕως τοῦ ταπεινοτάτου πιστοῦ ἡ «φιλανθρωπία» ἦτο τὸ κύριον θέμα τῆς ἡμέρας. Καὶ ὁ σ. δίδει πλούσια παραδείγματα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων.

13. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὰ μ ο ν α σ τ η ρ ι α κ ἄ Ἰ δ ρ ὄ μ α τ α «φιλανθρωπία» ὁ σ. δέχεται ὅτι ὁ Μ ο ν α χ ι σ μ ο ς τῶν πρώτων αἰώνων δὲν ἠσκολήθη μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τοῦ κόσμου τούτου, διότι τὸ ἰδανικὸν τῶν πρώτων ἐρημιτῶν, ἀναχωρητῶν καὶ τῶν ἐν γένει μοναχῶν ἦτο ἡ ἐπίτευξις τελείου βίου ἐν Χριστῷ, νὰ ἐπιτύχουν τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ν' ἀγωνισθοῦν πρὸς θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μακρὰν τῶν ταραχῶν τοῦ ἐγκοσμίου βίου. Ὁ σ. ἐξαίρων τὸν ὑπέροχον ρόλον τοῦ βυζαντινοῦ Μοναχισμοῦ εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας καὶ «φιλανθρωπίας», τονίζει ὅτι ἤδη πολὺ ἔνωρις εἰς τὴν βυζ. αὐτοκρατορίαν ἡ Μονὴ ὑπῆρξε θετικὴ δύναμις εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ κράτους οὕτως, ὥστε αἱ Μοναὶ ἦσαν καταφύγια εἰς ταξιδιώτας, ξένους, πτωχοὺς, ναυαγούς, ὡς τοῦτο μαρτυροῦν κανόνες τῶν Πατέρων, μοναστηριακὰ τυπικὰ καὶ πρὸ παντὸς βίου Ἀγίων (πρβλ. Κ ω ν / ν ο υ Ἀ κ ρ ο π ο λ ῖ τ ο υ, «Πένησι τὸν βίον μεριζομένη ἢ μᾶλλον ἀφειδῶς ἐξαντλοῦσα καὶ μεγαλοψύχως ἄγαν σκορπίζουσα». *Laudatio S. Thomaidis*, ed. D e l e h a y e καὶ P e e t e r s σελ. 242/3).

14. Περὶ τοῦ ἔργου τῆς «φιλανθρωπίας» τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων συμπεραίνεται ὅτι μόνον ἡ «φιλανθρωπία» ἦτο ἡ βᾶσις νὰ γίνουν οὗτοι «ισόθεοι». Ἐκ τῶν κυριωτέρων μαρτυριῶν περὶ τούτου ἀναφέρονται παραδείγματα τοῦ Κ ω ν / ν ο υ Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ἦ τ ο υ, εἰς τὰ «*De Ceremoniis*» καὶ «*Selectum Leges*», τῶν Συνεχιστῶν τοῦ Θ ε ο φ ἄ ν ο υ ς, τῆς Ἀ ν ν η ς Κ ο μ ν η ν ἦ ς καὶ τοῦ Ἰ ω ἄ ν. Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ο ῦ, ἐν οἷς, μεταξύ ἄλλων, ἐξαιρεται ἡ σύστασις τῆς καλῆς μεταχειρίσεως χριστιανῶν ἀιχμαλώτων καὶ ἰδίας τοῦ Ἀ λ ε ξ ῖ ο υ ἡ ἐντολὴ νὰ μὴ φονεύονται οἱ χριστιανοὶ στρατιῶται.

Κατὰ τὸν Ἰ ω. Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ὸ ν τὸν Βυζαντινὸν Κράτος «ἦτο πλήρες φιλανθρωπίας», διότι τὸ Βυζάντιον ἦτο ἔθνος, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ καὶ τὰ μέλη τῆς Αὐλῆς συνηγωνίσθησαν μετ' ἄλλων ἀξιωματούχων καὶ προσώπων πασῶν τῶν τάξεων εἰς τὴν προώθησιν εὐεργετικῶν ἔργων πρὸς διαρκῆ ἐφαρμογὴν τῆς ἀρετῆς τῆς «φιλανθρωπίας».

15. Μ έ ρ ο ς Γ'. Περιγράφονται λεπτομερῶς εἰς εἰδικὰ κεφάλαια τὰ φιλανθρωπικὰ Ἰδρύματα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς δωρητὰς καὶ τοὺς προστάτας καὶ εὐεργέτας των, ὅπου καὶ πάλιν αὐτοκράτορες εἶχον τὴν πρώτην θέσιν. Μνημονεύονται ἐπίσης πολυάριθμοι ἀξιωματοῦχοι καὶ ἄρχοντες καὶ εὐποροὶ πολῖται, οἱ ὅποιοι συνέβαλον ἐνεργῶς εἰς αὐτὸ τὸ μέγα θεαρέστον ἔργον τῆς φιλανθρωπίας.

Τὰ ἐν Βυζαντίῳ («Πτωχοκομεῖα ἢ πτωχοτροφεῖα»), προωρίζοντο εἰς περίθαλψιν τῶν πενήτων, ὡς ἐχαρακτηρίζοντο κυρίως οἱ μὴ ἔχοντες ἀπεντήκοντα νομισμάτων περιουσίαν (Πρόχειρον, Τίτλος 27 παράγρ. 22). Σπουδαῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἀνεγνωρίζετο καὶ διὰ τοῦ ἡ' κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι Οἰκ. Συνόδου ὅτι εἶχεν ὁ «πτωχοτρόφος». Μάλιστα δύο πατριάρχαι Κ/πόλεως, ὁ Εὐ φ ἡ μ ι ο ς (489-95) καὶ ὁ Ν ι κ η φ ὀ ρ ο ς Α' (806-15) ἦσαν διευθυνταὶ «πτωχοτροφεῶν», ὅταν ἐξελέγησαν διὰ τὸν πατρ. θρόνον. Διὰ πολλῶν τεκμηρίων ὀνομάζονται καὶ ἐρευνῶνται ὑπὸ τοῦ σ. τὰ ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀνεγερθέντα καὶ λειτουργήσαντα ἀναμορφωτήρια, ξενοταφεῖα, τυφλοκομεῖα, παρθενοῦνες καὶ καταλύματα χηρῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ ἄλλα κοινωφελῆ Ἰδρύματα.

‘Ο σ. εὐργάσθη μετὰ ζήλου, ἐγκύψας μετ’ ἐπιμελείας εἰς τὸν πηγαῖον πλοῦτον τῆς Βυζαντινῆς Γραμματείας ἐν ὄλῃ τῆς τῆ εὐρύτητι, ἐπιτυχῶν οὕτω νὰ ἐμφανίσῃ τὴν ἔργω καὶ λόγῳ ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς τῆς «φιλανθρωπίας» ἐν Βυζαντίῳ ἀνάγλυφον, ἐν εἴδει πολυχρώμου καὶ ὠραιοτάτου Ψηφιδωτοῦ. Ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Χριστιανικῆς Κοινωνιολογίας εἶναι λίαν ἀξιέπαινος.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Joachim Korbacher, Ausser der Kirche kein Heil? — Eine dogmengeschichtliche Untersuchung über Kirche und Kircheng Zugehörigkeit bei Johannes Chrysostomus. (Münchener Theologische Studien. II. Systematische Abteilung, 27. Band). Max Hueber Verlag, München 1963 σσ. XII + 216, σχ. 80v.

1. Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον, ὑποβληθὲν ὑπὸ τοῦ σ. ὡς διδασκαρικὴ διατριβὴ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Würzburg, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὸ ἐπίμαχον θέμα τῆς ἐποχῆς ἡμῶν περὶ τῆς ἐκκλησιολογίας. Ἰδίως ὁ σ. πραγματεύεται τὴν ἀποφασιστικὴν ἀποψιν «extra ecclesiam nulla salus», τὴν ὅποیان προέβαλε κατηγορηματικῶς ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος Καρχηδόνος. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ἐξετάζονται αἱ ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου. Πρὸς διερεύνησιν τῶν ἀπόψεων τούτων τοῦ Χρυσόστομου χρησιμοποιεῖ ὁ σ. εὐρύτατα τὰ συγγράμματά του, ἀλλ’ ἡ χρῆσις βοηθημάτων εἶναι ἐλαχίστη, ἀναφερομένη ὡς πρὸς τὰ βιογραφικά τοῦ Χρυσόστομου εἰς τὸ εἰδικὸν διτομιον ἔργον τοῦ Chrys. Baur, Joh. Chrysostomus und seine Zeit (München 1929/30) καὶ ὡς πρὸς ζητήματα τῆς συστηματικῆς θεολογίας κυρίως εἰς τὰ ἔργα τῶν K. Rahner, Schriften zur Theologie, Bd., II. Einsiedeln 1955, Art. «Die Gliedschaft in der Kirche nach der Lehre der Enzyklika pius XII, Myst. corp. s. 7-94, ἐνῶ ὡς πρὸς ἄλλα ὁ σ. χρησιμοποιεῖ σποραδικῶς μόνον τὴν πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν. Οὕτω πρόκειται περὶ πρωτοτύπου βασικῶς μελέτης τῶν πατερικῶν πηγῶν. Τοῦ περιεχομένου δὲ τῆς μελέτης ταύτης, ἥτις εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ἱστοριοδογματικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιολογίαν, παρέχουσαν εὐρεῖαν ἀνάλυσιν.

2. Ἡ Ἐισαγωγὴ (σ. 1-4) ἐκθέτει ἐνημερωτικῶς τὰ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων, τὴν ὅποیان ὁ σ. δὲν θεωρεῖ σημαντικὴν, διότι ἐλλείπει εἰς αὐτὴν ἡ συστηματικότης. Θίγεται ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς ἀξιολογήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσόστομου γραφέντων. Οὕτω διακρίνει ὁ σ. εἰς τὰ συγγράμματα τούτου σειρὰν ἀντιφάσεων, λόγῳ τῆς ὑψηλῆς του ῥητορικῆς ἐξάρσεως. Ἐκ τούτου εἶναι δύσκολον νὰ συλλάβῃ τις ἐκ τῶν κειμένων τὸ πραγματικὸν νόημα καὶ πρὸ παντός νὰ ὀρίσῃ ποῖα στοιχεῖα ἔχουν δογματικὸν κύρος ἢ εἶναι μόνον ποιητικὴ ὑπερβολή. Ὁ σ. ἀποφαίνεται περαιτέρω ὅτι ὁ Χρυσόστομος δὲν ἤσκησε ὁμοίαν ἐπίδρασιν πρὸς διαμόρφωσιν καὶ θεωρητικὴν διεύρυσιν τοῦ δόγματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν «μέγαν» Ἀύγουστινον, διατυπῶνων οὕτω τὴν ἀποψιν τῆς θεολογίας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐνῶ ἐξάγει τὸν ἅγιον Χρυσόστομον ὡς πρὸς τὴν πλουσιωτάτην μαρτυρίαν αὐτοῦ περὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψίς του περὶ τῆς Ἐκκλησίας «ὄλιγον» ἐνέχει τὸ πρωτότυπον. Ἀλλὰ ὁ Χρυσόστομος νομίζομεν ὅτι ἦτο ὁ κατ’ ἐξοχὴν ποιμενάρχης, διαπνεόμενος ὑπὸ βαθυτάτης ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως καὶ ὀρθῶς ἀντιλαμβανόμενος τὴν πίστιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἐπεδίωξεν, ὡς ὁ Ἀύγουστινος, νὰ διατυπώσῃ φιλοσοφικὴν περὶ τοῦ δόγματος θεωρίαν, ἀλλ’ ἀπέβλεπε πρὸς ἐποικοδομὴν καὶ συντήρησιν τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας εἰς πρακτικὸς σκοποῦς.

3. Εἰς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς μελέτης ταύτης ὁ σ. πραγματεύεται ἐκτενῶς εἰς τὸ Α’ κεφ. (σ. 5-98) τὰς διαφόρους ἀπόψεις τοῦ Χρυσ. περὶ τῆς «εἰκόνας» τῆς Ἐκκλησίας.

Οὕτω περιγράφει πρῶτον μὲν τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐν λόγῳ ἱεράρχου (σ. 5-14), δεύτερον δὲ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας (σ. 19-98). Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἔχει δι' ἡμᾶς τὸ κεφάλαιον αὐτό, διότι δίδεται ἡ προϋπόθεσις πρὸς ἀντίληψιν τῆς ἐξαρτήσεως ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναφέρεται δ' εἰς τὴν μετὰ χειρὰς μελέτην ὅτι ὁ Χρυσ. διακρίνει α) τὴν Ἐκκλησίαν πρὸ Χριστοῦ (σ. 22-28), ἀποτελουμένην ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὅποια ἦτο ἀρχικῶς ἀγνή ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐγένετο δ' ἔπειτα ἐξ αἰτίας τῆς ἁμαρτίας πόρνη (πρβλ. PG 52/405 Hom. de capt. Eutropio n. 11: «Πόρνης ἐπιθυμεῖ ὁ Θεός; Ναί, πόρνης· τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας λέγω»), τὴν ὅποιαν ὁ Θεὸς προσλαμβάνει ὡς παρθένον ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Μαρίας. Τὸ ὅτι ὑπῆρξεν ἤδη πρὸ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία ὡς πόρνη, ὡς ἐπιλωμένη ἀνθρωπίνη φύσις, ἐπεξηγῶν ὁ σ. συνδυάζει τὴν ἔννοιαν ταύτην τοῦ Χρυσ., πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι διὰ τὸν Χριστὸν ὡς Νυμφίον ἐγένετο ἡ παρθένος. Ἄλλαις λέξεσιν ἐκ τῆς προσλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κατὰ τὴν θεϊαν ἐσάρκωσιν ἤρχισε τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐξεπληρώθη κατὰ τὸν θάνατον Αὐτοῦ. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀντιφατικὸν τῆς σκέψεως τοῦ Χρυσ. ὅτι πρὸ Χριστοῦ ὑπῆρξεν ἤδη ἡ Ἐκκλησία καὶ προσφάτως ἐγένετο ἐξ Αὐτοῦ, ἐξηγεῖ ὁ σ. ὅτι ἐκλαμβάνεται τοῦτο κατὰ προληπτικὸν τρόπον. Ὁ ἄγ. Χρυσ. βλέπει τὴν στροφὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καὶ μάλιστα τυπολογικῶς. Ὅπως ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδάμ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἡ φθορά, οὕτως ἐπήγαγεν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ ἡ ζωὴ καὶ ἀποκατέστη ὁ παράδεισος (σ. 31-2).

4. β) Περαιτέρω πραγματεύεται ὁ σ. περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἔνθα, ἔχων ὡς κεντρικὸν κείμενον ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ὀμιλίας τοῦ Χρυσ. ἐπὶ χωρίου τῆς πρὸς Ἐφεσ. ἐπιστ. (Migne, P.G. 62, 136-137, «Εἶτα, ὁ ἀνὴρ ἐστίν, εἰπὼν, κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς ὁ Χριστὸς τῆς Ἐκκλησίας... καὶ γὰρ ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος σωτηρία ἐστίν, ...Ὅταν ἀν λάβῃς γυναῖκα, οὐ τοιαύτην λήψῃ νόμφην, οἷαν ὁ Χριστὸς τὴν Ἐκκλησίαν, οὐδὲ τοσοῦτόν σου ἀπέχουσαν, ὅσον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' ὅπως οὐκ ἐβδελύξατο, οὐδὲ ἐμίσησε... Καὶ οὐχ ἀπλῶς αὐτὴν ἐκόσμησεν, ἀλλ' ἐνδοξον ἐποίησε, μὴ ἔχουσαν σπιλον ἢ ρυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων... Ὅραξ ὅτι πάντα τοῦ Δεσπότου εἶχεν ἡ Ἐκκλησία»), ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐπακόλουθα τῆς ἀπολυτρωτικῆς πράξεως τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, δεικνύων οὕτω, μίαν μόνον ἐκ τῶν πολλῶν εἰκόνων τοῦ Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ. Ἄλλὰ διερωτᾶται τις, οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὁ Χρυσ. δὲν ἀναφέρει τὴν ταυτότητα «Χριστοῦ-Ἐκκλησίας»; Ἐπίσης ὁ σ. δὲν παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ ἄλλων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Δὲν κρίνομεν τόσον ἐπιτυχῆ τὴν σύνδεσιν τοῦ σ. εἰς τὴν σχέσιν «Χριστὸς-Ἐκκλησία» μόνον μετὰ τοῦ χωρίου τοῦ ἀποστ. Παύλου «Τοῦτο τὸ μυστήριον μέγα ἐστίν» (σ. 27).

5. γ) Ἀκολουθεῖ ἡ διαπραγμάτευσις τῆς ἐσωτερικῆς διοργανώσεως καὶ διαρθρώσεως τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας καὶ ἐν συνεχείᾳ θίγει ὁ σ. τὸ δυσχερὲς θέμα τῆς ἁμαρτίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (σ. 79 ἐξ.). Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ταυτοπροσωπίαν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς νόμφης καὶ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τονίζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χρυσ. ἡ κατὰστασις τῆς Ἐκκλησίας «ὡς νῦν γε πάντα ἀπώλωλε καὶ διέφθαρται· καὶ ἡ Ἐκκλησία βοοστασίου οὐδὲν διενήνοχε, καὶ ἐπαύλεως ὄνων καὶ καμῆλων» (σ. 80). Τὴν τελείαν Ἐκκλησίαν συγκρίνει ὁ Χρυσ. πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν πρῶτων αἰώνων (Urkirche). Διὰ τοῦτο ὁ σ. προσθέτει ὅτι ἀναφέρεται ἡ τελείωσις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ (σ. 86). Ἐξ ὅσων ἀναφέρονται προκύπτει ὅτι ὁ σ. δεικνύει τὸν Χρυσ. νὰ δέχεται ὁρατὴν καὶ ἀόρατον Ἐκκλησίαν, ἐνῶ ἡ ἔμφασίς του κλίνει πρὸς τὴν ὁρατὴν. Τὸ ὁρατὸν ἢ σωματικὸν τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦτο εἰς τὸν Χρυσ. ἀπλῶς γεγονός, ἀλλ' ἦτο ἡ κυρία ὑπόθεσις του (σ. 91), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀ ὕ γ ο υ σ τ ῖ ν ο ν, ὁ ὁποῖος ἐθεώρησε τὴν Ἐκκλησίαν μᾶλλον ὡς σῶμα Χριστοῦ πρὸ παντός εἰς τὴν ψυχὴν, τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, τὴν ἀγιότητα. Πάντα δὲ τὰ

δρατὰ καὶ ἐξωτερικὰ εὐρίσκονται κατὰ τὸν Χρυσ. εἰς τὴν πρώτην θέσιν καὶ δὲν ἐξαιρεῖ αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἐγκλείει αὐτὴν εἰς τὰ δρατὰ, «δρατὴ μὲν ἡ Ἐκκλησία ὡς σῶμα, ἀδρατος δὲ ὡς νόμφη» (σ. 98). Συμπεραίνει δ' ἐξ αὐτοῦ ὁ σ. ὅτι ἡ εἰκὼν τῆς Ἐκκλησίας ἐννοεῖται οὕτω κατὰ τὸν Χρυσ. ὅτι εἶναι «ἀνέτοιμος» (σ. 99, unfertig).

6. Εἰς τὸ Β' κεφ. ἐξετάζεται ἡ ἐξάρτησις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ σωτηρία. Ἐν ἀρχῇ παρουσιάζει ὁ σ. τὴν ἐξάρτησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν σωτηρίαν πρὸ τῆς ἐντολῆς τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ (σ. 100-116). Οὕτω τὴν Π.Δ. θεωρεῖ ὁ Χρυσ. ὡς θεμελιώδη θεσμὸν σωτηρίας, διερευνᾷ δ' ἐκτενῶς ὁ σ. τὰ περὶ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῇ βᾶσει κεντρικοῦ χωρίου τοῦ Χρυσ. (σ. 101) «Τί δὲ ἔστιν, ἐν σῶμα; Οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοὶ καὶ ὄντες καὶ γενόμενοι καὶ ἐσόμενοι. Πάλιν καὶ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εὐηρεστηκότες ἐν σῶμά εἰσι». Μάλιστα ἀναφέρει ὅτι «... πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εὐηρεστηκότες ἐν σῶμά εἰσι» καὶ ἐπιλέγει: «Πῶς; "Ὅτι κάκεινοι τὸν Χριστὸν ᾗδεσαν... εἰδότες δὲ αὐτόν, προσεκύουν. "Ὡστε κάκεινοι ἐν σῶμα» (σ. 106, σημ. 594). Ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Αὐγουστίνου ὁ Χρυσ. δὲν ἀναφέρει τι τὸ θετικὸν ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων (σ. 113). Παρατηρεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ σ. ἐν ὑποσημειώσει (σ. 114 σημ. 646) ὅτι ἡ περὶ τούτων γνώμη τοῦ Χρυσ. περιλαμβάνεται ἐν τῷ χωρίῳ «Οὕτω πανταχοῦ φιλοτιμίας ἦσαν μόνης· καὶ Πλάτωνος οὐδὲν ἔστιν θαυμάσαι, ἢ τοῦτο μόνον».

7. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ προηγηθὲν θέμα περὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ πραγματεύεται ὁ σ. τὴν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐξάρτησιν (σ. 117-180). Μετὰ τὸ βάπτισμα τὸ πρῶτιστον καὶ ἀποφασιστικὸν ἐξ ὅλων διὰ τὸν Χρυσ. εἶναι ἡ πραγματικὴ συμμετοχὴ εἰς τὰς πάσης φύσεως πράξεις τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς ἀφωρισμένους δεικνύει ὁ Χρυσ. ἐπιείκειαν, ἐπειδὴ δύναται νὰ μετανοήσῃ καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν κοινωσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ τοὺς αἰρετικούς καταδικάζει ἀνηλεῶς, ὡς «τὴν οἰκείαν ληρωδεῖαν ἐπιεισφέροντας τοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν» (σ. 160). Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς πιστοὺς οὐδεμίαν ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῶν.

8. Εἰς τὸ Γ' κεφάλ. παρουσιάζει ὁ σ. τὰς θεωρίας τοῦ Χρυσ. περὶ τοῦ θεολογικοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξαρτήσεως καὶ σωτηρίας. Καταλήγει δὲ ὁ σ. εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα τῶν πραγματευθέντων προηγουμένως θεμάτων του καὶ ἀναφέρεται περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἀβαπτίστων εἰς τοὺς Μ. Βασίλειον, Γρηγόριον Νύσσης, Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, Νεστόριον καὶ Νεῖλον.

9. Παρὰ τὴν μετ' ἐμφάσεως ἔξαρσιν τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Χρυσ. παρατηροῦμεν ὅτι ὁ σ., παραμένων πιστὸς πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν καὶ παραπέμπων εἰς τὸν B a u r, ἀποφεύγει τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τῆς ἐριδος καὶ κρίνει οὐχὶ ἀμερολήπτως τὸν Μ. Φώτιον διὰ τῶν ἐξῆς: «die unglückliche Tat eines P h o t i u s und M i c h a e l C a e r u l a r i u s, seiner Nachfolger auf dem Stuhl von Konstantinopel, hätte C h r y s o s t o m u s niemals gutgeheissen» (s. 74). («Τὴν ἀτυχῆ ἐνέργειαν ἐνὸς Φωτίου καὶ Μιχαήλ Κηρουλαρίου οὐδέποτε θὰ εἶχεν ἐγκρίνει ὡς διαδόχων αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον Κων/πόλεως ὁ Χρυσόστομος»).

10. Ἐκτὸς τούτων τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον εἶναι ἀξιόλογος προσφορὰ εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς ἐκκλησιολογίας διὰ τὰς πλουσίας πληροφορίας, τὰς ὁποίας προσφέρει. Κρῖμα, ὅτι δὲν ἐχρησιμοποίησεν ὁ σ. ἐκ τῶν ἡμετέρων οὔτε τὴν τρίτομον Δογματικὴν τοῦ Π. Τρεπέλα, ἣν οὔτε κἀν σημειοῖ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ του, οὔτε τὰς εἰδικὰς μελέτας τῶν Ἰω. Καρμύρη καὶ Κ. Μορπατίδη, παρ' ὅλον ὅτι ἀναφέρει ταύτας.

ΚΩΝ. Κ. ΜΠΟΝΗΣ

G. Rossi Taibbi, Sulla Tradizione Manoscritta dell' omiliario di Filagato da Cerami. Palermo 1965 [Istituto Siciliano di Studi Bizantini E. Neooellenici 1.] σσ. 804.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Rossi ἀποτελεῖ παλαιογραφικὴν ἔρευναν τῶν χφφ. τοῦ 'Ομιλιαρίου τοῦ Φιλαγάθου Κεραμιώτου.

Ὁ σ. σημειοῖ ἐν προλόγῳ: «Τὸ ἔργον, ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης, εἶναι προϊόν τοῦ μεγάλου φιλολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας καὶ καταλαμβάνει μίαν θέσιν μεταξύ τῶν πλέον ἀξιολόγων ἐν τῷ πεδίῳ τῆς βυζαντινῆς Ὀμιλητικῆς βιβλιογραφίας. Ἐπὶ αἰῶνας ἀποδοθὲν εἰς ἓνα φανταστικὸν πολυώνυμον Ἀρχ/πον τῆς Ταορμίνης (Θεοφάνην, Γρηγόριον, Ἰωάννην), ἐπικαλούμενον «Κεραμιώτην», ἔσχε μίαν διάδοσιν, ἥτις κατὰ κόρον εὐρίσκει ἐπιβεβαίωσιν μεταξύ τῶν πλέον λαμπρῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Πλείονα τῶν 100 γνωστὰ χφφ., εἴτε δλόκληρα εἴτε ἡμιτελῆ, ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος — καὶ ἀσφαλῶς καὶ ἕτερα ἀκόμη τοιαῦτα — ὑπάρχουν.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία τῶν ὀμιλιῶν, ἡ σαφήνεια τῆς ἐκθέσεως, ἡ ἀπλότης τοῦ ὕφους καὶ ἐπίσης ἡ καλλιπεία ἀρκοῦν, ἵνα ἐξηγήσωσι τὴν τύχην τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος ἀπῆλθα εἰς πρακτικὰ ἀνάγκας μιᾶς βραχείας ἐξηγήσεως συντελεσθείσης ἐκ τῶν εὐαγγ. περικοπῶν.

Ἡ ἡμετέρα ἐργασία ἐστηρίχθη ἐπὶ 50 μαρτυριῶν, συμπεραβληθεισῶν πασῶν πρὸς ἀλλήλας, μεταξύ τῶν ὁποίων τὰ 2 χφφ. τοῦ Παλέρμου (Palermitani) εἰς μικροφίλμς, δηλ. φωτογραφίας. Ἐγιναν ἐκλογαὶ βάσει τοῦ κριτηρίου τῆς πληρότητος, δηλ. διὰ τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν τῶν παραδοθεισῶν εἰς ἡμᾶς ὀμιλιῶν. Ἐμειναν ἀπρόσιτοι μερικοὶ κώδικες, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν δύνανται — οὔτε εἴμεθα βέβαιοι ὅτι δύνανται — νὰ τροποποιήσουν τὰ ὄρια τῆς παραδόσεως καὶ οἱ ὁποῖοι κατὰ βᾶσιν ὁμοιάζουν πρὸς τὸ χρησιμοποιηθὲν (παλαιογραφικὸν) ὕλικόν. Τοῦναντίον διὰ πρώτην φορὰν ἠρουνθήσαν ἀντιπροσωπευτικοὶ τινες ἐκ τῆς Ἰταλοελληνικῆς Οἰκογενείας, οἱ Ambrosiani Gr/401, 397, 628 καὶ 232, οἵτινες προσέφεραν εἰς τὴν ἔρευναν μίαν σημαντικὴν συμβολὴν καὶ ἀπὸ τινων ἀπόψεων ὀριστικῆν.

Τὰ ἐπιτευχθέντα συμπεράσματα συναινοῦν, ὅτι δύνανται νὰ προβῇ τις εἰς τὴν νεάν ἔκδοσιν τοῦ Ὀμιλιαρίου τοῦ Φιλαγάθου τοῦ Κεραμιώτου, τὸ ὁποῖον θὰ ἀκολουθήσῃ ἐπηρξημένον ἐκ τῶν ἀνεκδότων, κατὰ τὸ 1/3 περίπου, καὶ θὰ παρουσιάσῃ, διὰ τὰ 62 ἤδη ἐκδοθέντα κείμενα, νέον κείμενον κεκαθαρμένον ἐκ τῶν πολλῶν παρεμβάσεων καὶ διορθώσεων.

Μόνον εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν πρέπει τοῦτο νὰ ἐμφανισθῇ, διὰ νὰ εἴπωμεν τότε μετὰ τοῦ Ehrhard, ὅτι ἀποτελεῖ τοῦτο «κατὰ πάντα ἀξιοπιστον μαρτύριον τῆς προόδου, τὴν ὁποίαν τόσον ἡ θρησκευτικο-εκκλησιαστικὴ, ὅσον καὶ ἡ πνευματικο-πολιτιστικὴ ζωὴ ἔσχεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὑπὸ τοὺς Νορμανδοὺς Βασιλεῖς»...

Μετὰ τὸν πρόλογον (σελ. 5-6) καὶ τὴν βιβλιογραφίαν (σ. 7-10), ἡ μελέτη διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, τούτοις δὲ ἀκολουθεῖ Συμπεράσματα (σ. 79-84). Ἐνδιαμέσως παρενεύονται 7 Πίνακες, περὶ ὧν ἐν τέλει τοῦ παρόντος.

Λεπτομερέστερον εἰς τὸ ἀ' κεφ. (σ. 11-26) ὑπὸ τὸν τίτλον: «Θεοφάνης ὁ Κεραμιώτης εἰς τὸν τύπον», ὁ σ. ὀμιλεῖ: 1. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Θ. Κ. (τὴν Editio Princeps) ἐν Παρισίοις 1644 ὑπὸ Frangescο Scorsο παραβάλλει πρὸς ἄλλας μερिकास, ὀμιλίας δηλ. τινὰς μόνον περιεχούσας, αἵτινες προηγήθησαν ἢ ἠκολούθησαν, τονίζων ἐν τέλει τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς ἐκδ. τοῦ 1644, τοῦτο δὲ «λόγῳ τῶν χφφ., εἰς ἃ ἐστηρίχθη αὕτη», ὡς λέγει.

Ἀναφέρει ἐπίσης μίαν ἀνατύπωσιν 62 ὀμιλιῶν τῷ 1860 ὑπὸ Γρηγ. Μ. Παλαμά, μοναχοῦ τῆς μονῆς τοῦ Παν. Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, λίαν δυσεύρετον, μετὰ τινων δὲ

διορθώσεων, στηριχθεῖσαν εἰς νέους τινὰς κώδ., ἕνα τοῦ Μετοχίου τοῦ Παν. Τάφου ἐν Κων/λει (M) καὶ ἕτερον τῆς Θεολ. Σχολῆς τῆς Χάλκης (X).

Ἀκολουθῶς ὑπὸ τὸν τίτλον: 2. «Τὸ ὀμιλιάριον καὶ ἡ κριτικὴ» ἐρευνᾷ τὸ πρόβλημα τοῦ συγγραφέως, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «τὰ ἀρχέτυπα χφφ. τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας ἀποδεικνύουν μετὰ βεβαιότητος τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέως: «Φιλιάγαθος, δηλ. Φίλιππος Κεραμιώτης, γεννηθεὶς ἐν Cerami, ἐπαρχίαν τῆς Enna, κῆρυξ εἰς τὴν Μητρόπολιν τοῦ Rossano, κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ρογήρου Β' καὶ τῶν διαδόχων του Γουλιέρμου τοῦ Α' καὶ Γουλιέρμου τοῦ Β'» (σ. 20). (Πρβλ. ἡμέτερον ἄρθρον: «Ἡ ἀγία Κυριακὴ τῶν Βαΐων καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας». Ἀθῆναι 1968 σ. 6, σμ. 13).

Ἀκολουθεῖ ἡ παράγραφος 3: «Προβλήματα τοῦ κειμένου καὶ μεθοδικὰ ἀρχαῖα καὶ τέλος 4: «Κατάλογος τῶν ἐκδοθεισῶν ὀμιλιῶν» μετὰ τοῦ τίτλου καὶ Incipit ἐκάστης.

Τὸ β' κεφ. (σ. 27-50) φέρει τὸν τίτλον: «Τὰ χφφ. τοῦ βυζαντινοῦ κατὰ λόγου». Ἐν αὐτῷ ἐρευνῶνται: 1) «Χαρακτηριστικὰ τῆς οἰκογενείας Υ'», ἧς οἱ ἀρχαιότεροι κώδ. τοποθετοῦνται μετὰξὺ XIII καὶ XIV αἰ., εἶναι δὲ ὁ Vat Gr. 2194 καὶ Monac. Gr. 250.

Ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ: 2) «Ἡ οἰκογένεια Φ'» μετὰ δύο κλάδους α καὶ β. Περιγράφονται λεπτομερῶς οἱ κώδ. τοῦ κλάδου α: Monac. Gr. 250, Berlin. Gr. 48, Paris. Gr. 1184 (Reg. 1998), Constantinop. Μετόχιον τοῦ Παν. Τάφου, Cod. 221 καὶ Paris. Gr. 1183 (Reg. 2356,2) — καὶ τοῦ κλάδου β: Paris. Suppl. Gr. 34, Paris. Suppl. Gr. 171 καὶ Vindobonensis Theol. Gr. 189.

3) «Ἡ οἰκογένεια Θ', τύπος I (λ)»: Περιέχει πολλὰ χφφ., μετὰξὺ τῶν ὁποίων τὰ τοῦ Σιναιτικῆς τύπου Σ, ἔχοντα ἰδιαιτέρως τινὰ χαρακτηριστικὰ. Περιγράφονται ἐναυθὰ οἱ κώδικες: Neapolit. Gr. 66 (II. B. 28), Scorialensis Gr. 575 (W. IV. 27), Vaticanus Gr. 2194 (Column. 33), Paris. Coislinianus 277, Vat. Gr. 657 καὶ Ambros. Gr. 955 (D. 288 Inf.).

Εἰς τὸν κλάδον Σ κατατάσσει καὶ περιγράφει τοὺς κώδ.: Sinait. Gr. 1637, Sinait. Gr. 1166, Bodleian. Barocc. 40, Marcianus Gr. II. 63 (Nan. 84), Bodleiani Holkham 68 καὶ 69, Taurinen. Gr. C. IV. 17 (Pas. 222), Vindobon. Theol. Gr. 257 Constantinop., Μετόχιον τοῦ Παν. Τάφου, Cod. 260 καὶ Panormitanus, Biblioth. Nation. IV. H. 10.

Τὸν τύπον I (λ) διαρεῖ εἰς δύο ομάδας μ καὶ ν. Εἶτα δὲ περιγράφει:

4) τοὺς κώδ. τοῦ τύπου II (Γ) τῆς Οἰκογενείας Θ ἧτοι: Lugdun. Batav. Bibliot. Publ. Gr. 63 A, Vatic. Gr. 1143, Atheniensis, Θεολογικὸν Σπουδαστήριον, Cod. 26. Paris. Gr. 1206 (Colbert 5135), Patmiacus 319, Mosquensis Gr. 211 (287 Sabbas 274 Matthaei), Sinaiticus Gr. 1900, Parisinus Gr. 1207 (Reg. 2948, 2), Taurinensis Gr. C. V. 21 (Pas. 319), Patmiacus 678, Casantensis 1298 (G. V. 7), Paris. Suppl. Gr. 590.

Τὸ κεφ. III φέρει τίτλον: «Ἡ ἰταλοελληνικὴ παράδοσις» καὶ τὰς ἐξῆς παραγράφους: 1) «Τὰ σπουδαιότερα χφφ. τῆς οἰκογενείας ΖW». Περιγράφει τοὺς ἐξῆς κώδ. λεπτομερέστατα μετὰ τῶν τίτλων καὶ Incipit ἐκάστης τῶν ὀμιλιῶν: Matritenses Gr. 4554 (Olim 16) καὶ 4570 (Olim 33), Vatic. Gr. 2009 (Bas. 48), Ambros. Gr. 196 (C. 100 Sup.), Vatic. Gr. 2006 (Bas. 45), Ambros. Gr. 401 (G. 59. Sup.), Marcian. Gr. II. 45 (Nan. 66).

2) «Οἱ κατώτεροι τῶν κλάδων Ὁτράντο καὶ Μεσσήνης». Ὁμάς π: περιέχουσα τοὺς κλάδους σ (ο Otrantino) καὶ ζ (ο Messinense).

Ἰομάς π: κλάδος σ. Vatic. Gr. 1267, Ambros. Gr. 397 (G. 53 Sup.), Ambros. Gr. 232 (D. 47 Sup.).

Ἰομάς π, κλάδος ζ: Messanensis S/Salvatoris 162, Vaticanus Barber. Gr. 465 (IV 47), Panormitanus, Biblioth. Nation. IV, H, II, Panormit., Biblioth. Natin. IV, H, 10.

3) «Ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν κωδικῶν καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἀρχετύπου». Μετὰ λεπτομερῆ ἔρευναν καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ τελικὸν κείμενον τοῦ Ἰομιλιαρίου πρέπει νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῶν χφφ.: B, VG, N-M. V. A. ἦτοι ἀναλυτικώτερον: Vatic. Gr. 2006 (Bas 45), Ambros. Gr. 401 (G. 59 Sup.), Marcian. Gr. 11, 45 (Nan. 66) — Matritenses Gr. 4554 καὶ 4570 (Olim 33), Vatic. Gr. 2009 (Bas. 58) καὶ Ambros. Gr. 196 (Ciso Sup.).

4) «Κατάλογος τῶν ἀνεκδότων», ὁμιλιῶν δηλ. μετὰ τῶν ἐν τοῖς χφφ. τίτλων, ὡς καὶ τῶν Incipit αὐτῶν.

Ἰακολουθεῖ δὲ καὶ τὸ τελικὸν Συμπέρασμα, ἐν ᾧ ἐκτίθεται ἡ Ἱστορία τοῦ Κειμένου βάσει τῶν περιγραφέντων κωδικῶν.

Τὸ ἔργον περιέχει καὶ 7 Πίνακας.

- Ἰο Πίναξ I ἀποτελεῖ φωτοτυπίαν τοῦ Cod. Matrit. Gr. 4554, F. 50R.
- Ἰο Πίναξ II ἀποτελεῖ φωτοτυπίαν τοῦ Cod. Vat. Gr. 2009, F. 190V.
- Ἰο Πίναξ III ἀποτελεῖ φωτοτυπίαν τοῦ Cod. Ambros. Gr. 196, F. 170V.
- Ἰο Πίναξ IV ἀποτελεῖ φωτοτυπίαν τοῦ Cod. Vat. Gr. 2006, F. 122R.
- Ἰο Πίναξ V ἀποτελεῖ φωτοτυπίαν τοῦ Cod. Ambr. Gr. 401, F. 46R.
- Ἰο Πίναξ VI ἀποτελεῖ φωτοτυπίαν τοῦ Cod. Marc. Gr. 11. 45, F. 51V καὶ
- Ἰο Πίναξ VII περιέχει τὸ «Στέμμα τῶν κωδικῶν».

Διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου ἀποκτῶμεν ἐξαιρετον βοήθημα ἐγγυτέρας γνωριμίας τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ τοσοῦτον πολυπλόκου προβλήματος τῶν βυζαντινῶν Ἰομιλιαρίων. Μετὰ τοῦ φίλου Ἰφηγγητοῦ ἐν Leiden Dr. H. Henneperhof ἀπεφασίσαμεν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἰομιλιαρίου τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Η' τοῦ Ξιφιλινοῦ (2 Ἰαν. 1064-2 Αὐγ. 1075), περὶ τοῦ ὁποῦ ἐπραγματεύθη διὰ πλειόνων μελετῶν. Ἰο Dr. Henneperhof εἶναι ἱκανὸς ἐπιστήμων καὶ διὰ τῆς ἐξαιρέτου πραγματείας του: Das Homiliar des Patriarchen Neilos und die chrysostomische Tradition. Leiden 1963, ἀπέδειξεν ὅτι κατέχει τὰ περὶ τῶν βυζαντινῶν Ἰομιλιαρίων πολὺπλοκα προβλήματα.

Ἰο πραγματεία τοῦ φίλου κ. G. Rossi Taibbi, ἀποτελεῖ ἐξαιρετον συμβολὴν μιᾶς ὄψεως τοῦ ὅλου προβλήματος τῶν Ἰομιλιαρίων, μάλιστα διὰ τὴν λίαν καρποφόρον ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου περιοχὴν τῆς βυζαντινῆς Σικελίας καὶ Καλαβρίας. Βεβαίως ἀπαραίτητος εἶναι καὶ ἡ παράλληλος σύγκρισις τῶν διαφόρων Ἰομιλιαρίων, τῶν ὑπὸ διαφόρων προσώπων συνταχθέντων, μέχρι πέρας τῆς βυζαντιακῆς περιόδου καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῶν πηγῶν, ὅθεν ἕκαστος ἦντλησε. Θεμελιῶδες ἔργον ἐκινήσεως πρέπει νὰ εἶναι τὸ μνημειῶδες ἔργον τοῦ A. E. H. Gardner, Bestand und Überlieferung der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Leipzig 1937-1942, ἄχρι τοῦδε 3 τόμοι. Πάντως πρέπει ὁ ἔρευνητῆς τοῦ ὑπ' ὄψιν πολυπλόκου θέματος, νὰ μὴ ἀφεθῆ πλήρως εἰς τὰς γνώμας τοῦ σοφοῦ ἄλλωστε ἐπιστήμονος, ἀλλὰ νὰ πραγματευθῆ τὸ θέμα ἐν ὅλῃ τῇ ἐξελικτικῇ πορείᾳ αὐτοῦ συγκριτικῶς, μετὰ τὸς σπουδαιότερους κώδικας καὶ ἀνευ προκαταλήψεως ἢ δεσμεύσεως προτέρων γνώμων καὶ θεωριῶν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Γεωργίου Τ. Κόλια-Παναγ. Φ. Χριστοπούλου, Τὸ Κτηματολόγιον τῆς Μονῆς Προυσοῦ Ἐδρυτανίας. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Β' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν). Ἀθῆναι 1970 σσ. (305-466) 162 μεθ' ἑνὸς Χάρτου τῆς περὶ τὴν Μονὴν Προυσοῦ περιοχῆς.

Ἐκ τοῦ Πίνακος τῶν περιεχομένων ἀντιλαμβάνεται τις καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ μετὰ χειρᾶς ἔργου. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 42 Κώδικος τῆς Μονῆς Προυσοῦ, ἐκδίδουσιν οἱ ἀνωτέρω συγγραφεῖς τὸ Κτηματολόγιον τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς, ἀξιολογώτατον ἀπὸ τε ἱστορικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δημογραφικῆς, ἐθνογραφικῆς, τοπογραφικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἀπόψεως, ἔτι δὲ τοπωνυμικῆς, οικονομικῆς καὶ τέλος ἱστορίας πλείστων οἰκογενειακῶν ὀνομάτων τῆς ὅλης περιοχῆς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. Εἰς τὰς πρώτας 18 σελίδας δίδεται πλήρης περιγραφή τοῦ Κώδικος, ἐκτίθεται ἡ ἐνδιαφέρουσα ἱστορία τοῦ βιβλιογράφου· περιγράφεται λεπτομερῶς τὸ χφ. καὶ σχεδιάζεται ὁ τρόπος τῆς ἐκδόσεως. Ἐἴτα ἀκολουθεῖ τὸ Κείμενον τοῦ Κτηματολογίου τῆς Μονῆς Προυσοῦ εἰς τὰς σσ. 19-78. Τὸ ἔργον κατακλείεται διὰ τριῶν ἀξιολογημάτων Παραρτημάτων καὶ δύο Πινάκων, ἤτοι: I. Πίνακος τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένων οἰκισμῶν (σ. 79-81). II. Πίνακος τῶν ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευομένων τοπωνυμίων κατὰ οἰκισμὸς μετὰ διακρίσεως τῶν διατηρουμένων ἐν χρήσει (σ. 82-85) καὶ III. Πίνακος τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένων ἐπωνυμίων (σ. 86-90). Περισπούδαστοι εἶναι καὶ οἱ Πίνακες: α. Ἀνθρωπωνυμίων καὶ τοπωνυμίων, λεξικογραφικῶς, μετὰ σχολίων καὶ β. Λέξεων, λεξικογραφικῶς, μετὰ σχολίων (σ. 91-114 καὶ 145-162). Εὐχόμεθα ταχεῖαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐν τέλει διδομένης ὑποσχέσεως, τῆς ἐκδόσεως δῆλον ὅτι καὶ τῶν σημαντικωτέρων ἐκ τῶν διασωθέντων λυτῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς Προυσοῦ.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Octavian Barlea, Die Weihe der Bischöfe, Presbyter und Diakone in vornicänischer Zeit. [Ed. Societas Academica Dacoromana, Acta Philosophica et Theologica, tom. III]. Monachii 1969, σσ. 362.

1. Ἡ μελέτη αὕτη πραγματεύεται ἐπὶ τῇ βάσει αὐθεντικῶν πηγῶν τὸ θέμα «Ἡ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων εἰς τὴν προνικαικὴν ἐποχὴν» καὶ ἀποβλέπει νὰ διερευνηθῇ καὶ προβληθῇ ἡ δρᾶσις τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τῶν πρώτων αἰώνων. Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ σ. στρέφεται νὰ μελετήσῃ πῶς ὁ Θεὸς ἔχει θεμελιώσει τὰς πηγὰς τῆς ἀγιότητος καὶ νὰ γνωρίσῃ πῶς ἡ σωτηρία μετεδόθη ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ τοὺς διαδόχους αὐτῶν. Κυρία πηγὴ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν εἶναι τὰ θεολογικὰ ἔργα, ἀλλ' ἡ θεία Λειτουργία, πρὸ παντὸς τὰ λειτουργικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα συνετάχθησαν ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς ὁποίοις διαφαίνεται τὸ βίωμα τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ κείμενα αὐτά, ἂν καὶ βασιζῶνται ἐπὶ στοιχείων προσωπικῆς ἐμπνεύσεως, μετέπειτα ἐνετάχθησαν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἡ προτασσομένη ἱστορικὴ περιγραφή ἐπὶ τῆς κατευθύνσεως τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν εἰς τὸ ἐν λόγῳ λειτουργιολογικὸν θέμα, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ σ. ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις. Διὰ τοῦτο ἀναπτύσσει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἱεραρχίας εἰς τὸ Α' μέρος, διὰ νὰ προσδώσῃ θεμελιώσιν εἰς τὰ ἐπόμενα. Οὕτω περιγράφεται πρῶτον ἡ χειροτονία ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐξελίξεώς της ἕως τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσων παρέχουν αἱ πηγαί. Ἀκολουθοῦν δ' ἔπειτα εἰς τὸ Β' μέρος κατ' ἀντίστροφον κατεύθυνσιν ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἕως τῆς πρώτης πηγῆς αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λειτουργικοκανονικῶν κειμένων ἀπόψεις, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου γεφύρωσις τις μεταξὺ τῶν δύο πηγῶν. Εἰς τὸ Γ' μέρος ἡ περιληπτικὴ σύνδεσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς περὶ χειροτονίας μελέτης ταύτης καὶ τῶν βασικῶν τῆς Θεολογίας ζητημάτων, οὐχὶ μόνον συμβάλλει εἰς τοὺς διαφόρους θεολο-

γικούς κλάδους, ἀλλὰ προσφέρει τρόπον τινὰ ὠλοκληρωμένην εἰκόνα περὶ τῆς χειροτονίας.

3. Ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔρευνα τοῦ σ. ἐτελέσθη δι' ἐξαιρετικῆς συστηματικῆς ἀναζητήσεως τῶν κεντρικῶν χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς πατερικά καὶ λειτουργικά κείμενα. Τὸ μετὰ χειρᾶς ἔργον δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ ὡς ἐγχειρίδιον τῆς διερευνήσεως τῶν ἀρχῶν ἐξελιξέως τῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς διαφορᾶς ἀναπτύξεως αὐτῶν εἰς τὰ δύο ρεύματα τοῦ «Νότου» καὶ «Βορρᾶ», δηλαδὴ εἰς τὸν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ «Νόμου» ἢ Ἰουδαϊκὴν ἐπίδρασιν Χριστιανισμὸν, μὲ ἐπίκεντρον τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ εἰς τὸν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς «Ἐλευθερίας» ἢ ἑλληνιστικὴν ἐπίδρασιν Χριστιανισμὸν μὲ ἐπίκεντρον τὴν Ἀντιόχειαν. Ὡς ἀφετηρία τῶν δύο τούτων ρευμάτων λαμβάνονται αἱ δύο γραμμαὶ τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τῶν Κυπριανοῦ καὶ Εἰρηναίου, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται ἀξιοσημείωτα ἐπιχειρήματα ὡς πρὸς τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης, τὴν σύνθεσιν τῆς Ἱεραρχίας καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Πίστεως. Γενικῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πρότασις τοῦ σ. ὅπως «ἡ θ. Λειτουργία εὐρυνοθῆ εἰς Μετα-Λειτουργίαν, ἥτοι νὰ συνδεθῇ καὶ συμπληρωθῇ διὰ τῶν ἄλλων εἰδικότητων τῆς Θεολογίας».

4. Ὁ σ. ὤφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Μ. Σιώτου, *Die klassische und christliche Cheirotonie in ihrem Verhältnis*, 1949.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Herbert Hunger, Johannes Chortasmenos (1370-ca. 1436/7). Briefe, Gedichte und kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text. Wien 1969 (Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Byzantinistik, Institut für Byzantinistik der Universität Wien: Wiener Byzantinischen Studien, Band VII, σσ. 256 μετὰ ὀκτὼ φωτοτυπικῶν δοκιμῶν ἐκ τοῦ Cod. Vindob. Suppl. gr. 75.

1. Ὁ γνωστὸς Ἀκαδημαϊκὸς καὶ Καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης, Herbert Hunger, διὰ τῆς νέας μετὰ χειρᾶς μελέτης αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἰωάννου Χορτασμένου (περίπου 1370-1436/7), μάλιστα διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνεκδότων ἔργων τούτου, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτογράφου κώδικος τῆς Βιενναίας Βιβλιοθήκης, ἐν τῇ ἀνεξαντλήτῳ φιλεργίᾳ αὐτοῦ, χαρίζει εἰς τὴν Βυζαντινὴν Γραμματείαν νέαν ἐξαιρετὸν συμβολὴν ἐγγυτέρας γνώσεως τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς μιᾶς οὐχὶ ἀσημάντου προσωπικότητος τελευταίας βυζαντιακῆς περιόδου, δι' ἧς καὶ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του ἀρκούντως ἐπισημαίνονται καὶ διαλευκαίνονται.

2. Ὁ σ. ἐν τῷ Προλόγῳ, αἰτιολογῶν τὴν ἀπόφασίν του ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Χορτασμένου, μεθ' ὑπερβαλλούσης ἐφεκτικότητος, λέγει ὅτι πρὸς τοῦτο παρεκινήθη ἐκ τριῶν αἰτίων: 1) Διότι πλείστα τῶν ὀνομάτων τῶν παραληπτῶν ἰδίᾳ τῶν ἐπιστολῶν, εἶναι ἄγνωστα, ἐν πολλοῖς δὲ διαλευκαίνεται καὶ ἡ περὶ αὐτῶν γνώσις. 2) Διότι πολλὰ νέα στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν τῆς ἐποχῆς παρέχονται διὰ τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐκ τε τοῦ ὕφους καὶ τοῦ περιεχομένου τούτων καταδεικνύονται ἡ κοινωνικὴ θέσις καὶ τὰ κοινωνικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ τε ἀποστολέως καὶ τῶν παραληπτῶν. 3) Διότι ἐντυπωσιακὴν εἰκόνα τῶν πολλαπλῶν διαφερόντων καὶ τῆς πνευματικῆς ἱκανότητος τοῦ Βυζαντινοῦ τούτου ἀνθρωπιστοῦ προβάλλουν ἡ τε Βιβλιοθήκη αὐτοῦ, πλουσία σχετικῶς, ὡς καὶ τὰ διασωθέντα αὐτόγραφα χφφ. τοῦ ἰδίου, εἰς ἀριθμὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Ἐκτὸς τούτων, ὁ Χορτασμένος ἐκλύει καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μελετητοῦ τῶν ἔργων του. Δὲν εἶναι βεβαίως ἐξαιρετὸς πνευματικὴ προσωπικότης· ἐν τούτοις τὸ μέγα ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ σύγχρονα θεολογικὰ προβλήματα, τὸ φιλορθόδοξον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ μετὰ φανα-

τισμοῦ ὑποστήριξις τῆς Ὁρθοδοξίας ἐναντι τῶν ἐνωτικῶν, καθιστοῦν τὴν προσωπικότητά του ἐνδιαφέρονταν. Τοῦτο διαφαίνεται κυρίως ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του μετὰ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ καὶ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου. Ὁ πρῶτος, λατινόφων, παρωθεῖται ὑπὸ τοῦ Χορτασμένου, ὅπως διὰ γραπτῆς καταθέσεως Ὁμολογίας Πίστειος, ὑψώσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ ὑπεράνω πάσης ἀμφιβολίας. Καὶ εἰς τὸν δεῦτερον συνιστᾷ μετ' ἐμφάσεως ὀλοφύχον ὑποταγὴν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Ὁρθοδοξίας.

3. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἔργου καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ περιεχομένου καταφαίνονται καὶ ἐκ τῆς ἄλλης διαρθρώσεως καὶ εὐμεθοῦς διατάξεως τῆς ὕλης. Ἴδου τὰ Περιεχόμενα: Πρόλογος σ. 7. Βραχυγραφία σ. 9. Α'. Ἰωάννης Χορτασμένος, ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (σσ. 11-48): 1. Βίος. 2. Συλλέκτης χφφ. καὶ ἀντιγραφεὺς. 3. Ρητορικὰ ἔργα. 4. Φιλοσοφικά. 5. Ἀλληλογραφία. 6. Ποιήματα. 7. Εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ θέματα. 8. Ἀγιολογία. 9. Κοινωνικὴ θέσις. Β'. Χειρόγραφα (σσ. 49-63): 1. Πίναξ τῶν ἄκρι τοῦδε γνωστῶν χφφ. 2. Ὁ Cod. Vidob. Suppl. gr. 75: Χρονολογία καὶ διαφρεσις τοῦτου. Γ'. Ἔργα ἀναφερόμενα εἰς ἐπίσημα πρόσωπα καὶ προσωπογραφίαι (σσ. 65-136): I. Μονοδιά εἰς Θεόδωρον Ἀντιοχίτην. II. Ἐπιστολιμαῖος λόγος εἰς Θεόδωρον Ἀντιοχίτην. Ἐπιστολαὶ ὑπ' ἀριθ. 1-40. III. Ποιήματα. Ἐπιστολαὶ ὑπ' ἀριθ. 41-52. IV. Προλεγόμενα εἰς τὴν Λογικὴν. Ἐπιστολαὶ ὑπ' ἀριθ. 53-54. V. Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β' Παλαιολόγον. Ἐπιστολαὶ ὑπ' ἀριθ. 55-56. VI. Ἐπιτάφιος θρήνος εἰς Ἀνδρέαν Ἀσάνην καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μανουὴλ. VII. Ἠθικὰ παραγγέλματα. Δ'. Κείμενα (σσ. 137-242): Ἐπὶ ἐκάστου τῶν ἐκδιδομένων κειμένων ἔδωκεν ὁ σ. ἐκτενῆ περιγραφὴν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν ἐν τῇ διαπραγματεύσει ἐκάστου τῶν ἐπὶ μέρους ὡς ἔνω κεφαλαίων. Ἐν τέλει οἱ Πίνακες (243-256): α) προσώπων καὶ πραγμάτων, β) Ἑλληνικῶν λημμάτων καὶ γ) παραπομπῶν καὶ σημειώσεων τῶν κυρίων ὀνομάτων ἐν τῷ κειμένῳ. Ὅκτὼ φωτοτυπία ἐκ τοῦ Βιενναίου κώδικος κατακλείουσι τὸ ὅλον ἔργον.

Ὁ ἀκάματος σ. διὰ τῆς νέας ἐξαίρετου συμβολῆς του πλουτίζει τὴν Βυζαντινὴν Γραμματεῖαν, μάλιστα τῶν δύο τελευταίων αἰώνων (ιδ' καὶ ιε'), διὰ μιᾶς προσωπικότητος, ἥμισυ γνωστῆς εἰς τοὺς πολλοὺς.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Frans van de Paverd, Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen Ende des vierten Jahrhunderts, Analyse der Quellen bei Johannes Chrysostomos, ἐν *Orientalia Christiana Analecta*, tom. 187. Roma 1970, σσ. XXX+571.

1. Πρόκειται καθαρῶς περὶ συγκριτικῆς λειτουργιολογικῆς φύσεως ἐρεῦνης, ἀφορῶσης εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς καθιερώσεως τῆς θ. Λειτουργίας, τῆς ἐπικλήσεως καὶ λειτουργικῆς πράξεως τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν προσφορὰν τῆς θυσίας Αὐτοῦ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θ. Λειτουργίᾳ. Ὁ σ. παρέχει λεπτομερεστάτην ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως χρησιμοποιοῦνται τὰ ἔργα τοῦ Χρυσόστομου ἢ ἀναφέρονται πρὸς διασάφην τῆς ἐπιβεβαίωσιν λεπτομερειῶν τινῶν ἀνάλογα στοιχεῖα, κυρίως ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Θεοδώρου Μομψουεστίας καὶ τῶν Ἀποστολικῶν κανόνων. Προηγούνται τῆς μελέτης ταύτης τὰ ἔργα τῶν Claude de Saintes (Paris 1560), I. Bingham (Magdeburg 1751/61), C. E. Hammond (Oxford 1879), F. Probst (Münster 1883) καὶ F. E. Brightman (Oxford 1896), ἀλλ' αὐτὴ διακρίνεται τούτων ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἀνάλυσιν τῶν ἀποδεικτικῶν στοιχείων. Ὁ σ., ἀναλαμβάνων τῇ προτροπῇ τοῦ καθηγ. Dr. J. Mateos νὰ συμπληρώσῃ τὸ κενὸν αὐτό, περιορισθῆ εἰς ἀναλυτικὴν διερεύνησιν τῶν δεδομένων στοιχείων, διὰ νὰ προσφέρῃ ὑπεύθυνον χρῆσιν τῶν πηγῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν νὰ παρουσιάσῃ συνθετικῶς τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ'

αἰῶνος τελουμένην θ. Λειτουργίαν τῆς Ἀντιοχείας ἢ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ πάντα λειτουργιολόγον ἢ μελέτη αὐτή, παρ' ὅτι δὲν θίγονται σχετικὰ πρὸς τὴν δογματικὴν, ποιμαντικὴν ἢ πνευματικὴν ζήτηματα, εἶναι ἀνυπολόγιστου ἀξίας καὶ ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν λειτουργικὴν Θεολογίαν.

2. Τὸ ἔργον ἐκτὸς τοῦ προλόγου (σ. III-VI), τοῦ πίνακος συντημήσεων (σ. XIV-XI), τῶν πηγῶν (σ. XV-XVIII) καὶ τῆς βιβλιογραφίας (σ. XIX-XXX), διαιρεῖται εἰς Α' καὶ Β' μέρη.

Εἰς τὰ ἐξῆς ἕξ (6) κεφάλαια διαιρεῖται τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ Ἀντιόχεια» Α' μέρος: 1) Τὸ κτῆριον τῆς Ἐκκλησίας, 2) Ἡ συχνοῦς τελέσεως τῆς Θ. Λειτουργίας, 3) Τὰ ἀναγνώσματα καὶ ψαλμοὶ, 4) Αἱ λιτανεῖαι, 5) Ἡ ἀναφορά καὶ 6) Ὁ κύκλος τῆς Μεταλήψεως. Εἰς πέντε κεφάλαια διαιρεῖται τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ Κων/πολις» Β' μέρος: 1) Τὸ κτῆριον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ συχνοῦς τελέσεως τῆς Θ. Λειτουργίας, 2) Τὰ ἀναγνώσματα καὶ ἡ ὁμιλία, 3) Αἱ εὐχαί, 4) Ἡ ἀναφορά καὶ 5) Ὁ κύκλος τῆς Μεταλήψεως. Ἀκολουθοῦν δὲ οἱ πίνακες α) χωρίων τῆς ἀγ. Γραφῆς, β) ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, γ) τῶν σπουδαιότερων ἑλληνικῶν λέξεων καὶ δ) χωρίων ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ τὴν τοῦ M i g n e σειρᾶν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Π ρ α κ τ ι κ ἄ τ ο ῦ Α' Διεθνοῦς Ἀνθρωπιστικοῦ Συμποσίου ἐν Δελφοῖς 1969, Τόμος Α' Ἀθήναι 1970, σσ. 420. Τόμος Β', Ἀθήναι 1971, σσ. 310.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία συνεκάλεσε πρὸ τριετίας περίπου (Σεπτέμβριον 1969) εἰς τοὺς Δελφούς τὸ Α' Διεθνὲς Ἀνθρωπιστικὸν Συμπόσιον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ σύνοδος ἐκπροσώπων ὄλων τῶν τομέων τοῦ ἐπιστητοῦ, δηλαδὴ φορέων τοῦ τε πνευματικοῦ-ἠθικοῦ καὶ τοῦ ὕλικοῦ-τεχνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Σκοπὸς τῆς συνόδου ἦτο νὰ υποκαταστήσῃ εἰς τὴν θέσιν τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς ἀντιδικίας μεταξὺ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τεχνικῆς, ἕνα διάλογον τῶν τέως ἀντιδικῶν σκελῶν τοῦ πολιτισμοῦ πρὸς ἀλλήλα μὲ κοινὸν θέμα: τὴν Παιδείαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς Ἀνθρώπον διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ Λόγου.

Κατ' οὐσίαν λοιπὸν τὸ Συμπόσιον τοῦτο ἐκίνησε καὶ ἐνέπνευσε ἡ ἰδέα νὰ ἀποτελέσῃ μίαν ἐπιστημονικὴν καὶ, κατόπιν διαλεκτικῆς ζητήσεως, ἔκφρασιν τῆς πολιτιστικῆς συνθέσεως, ποῦ λέγεται Ἑλληνοχριστιανικὸς Πολιτισμὸς. Τὸ πνεῦμα τοῦ Συμποσίου ἦτο ὄχι ἡ ἀντιδικία καὶ ἡ ἔρις ἀνθρωπισμοῦ καὶ τεχνικῆς οὐδὲ ἡ ἀνύπαρκτος εἰς τὴν ζωὴν ἀντίθεσις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ τὸναντίον ἡ ἐνίζουσα σύνθεσις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ὅπως τὴν ἔχει ἐπιτύχει καὶ ἐπιβάλει ἡ αἰωνόβιος ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ παράδοσις γνῶσεως καὶ πίστεως, καὶ ὅπως ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της συνιστᾷ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία πρὸς ἀμφοτέρω τὰ σκέλη τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ διὰ τοῦ βασικοῦ της συνθήματος: ἀδέλφωσις ὄλων τῶν τομέων τοῦ ἐπιστητοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Σωκρατικοῦ αἰτήματος «βελτίους ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους», αἰτήματος ἐξυψωθέντος, τελειωθέντος καὶ ἀγιασθέντος ἀπὸ τὴν πρᾶνονουσαν καὶ ἡμερώνουσαν παρακλέυσιν τοῦ Θεανθρώπου: «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους». Καὶ τῶν δύο τούτων αἰτημάτων ἡ σύνθεσις λέγει, ὅτι μόνον διὰ τῆς ἀγάπης βελτιοῦται ὁ ἄνθρωπος καὶ γίνεται ἀληθινὸς Ἀνθρώπος.

Οἱ δύο τόμοι τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμποσίου τοῦ 1969 παρέχουν πλήρη εἰκόνα τῆς ὁργανώσεως, διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν καὶ μετασυμποσιακῶν ψυχαγωγικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Συμποσίου.

Ὁ Α' τόμος ἐκ σελ. 420 (Ἀθήναι 1970) περιέχει τὰ τῆς ὁργανώσεως, τὰ τοῦ Προ-

γράμματος, τὰ τῆς ἐναρκτηρίου συνεδρίας καὶ τὰς ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις τῶν τριῶν πρώτων εἰδικῶν θεμάτων τοῦ Συμποσίου, ἕτοι τῶν ἐξῆς: α) Ἀνθρωπισμὸς καὶ Ἀρχαιογνώσια, β) Ἀνθρωπισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς καὶ γ) Ἀνθρωπισμὸς, Θετικαὶ ἐπιστήμαι καὶ Τεχνική.

Ὁ Β' τόμος (Ἀθήναι 1971) ἐκ σελίδων 310, κυκλοφορεῖται κατ' αὐτάς, καλύπτει δὲ τὰς ἐργασίας τῶν δύο τελευταίων θεμάτων, ἕτοι: δ) Φιλολογικός, πολιτικός καὶ κοινωνικός Ἀνθρωπισμὸς καὶ ε) Παιδαγωγικός Ἀνθρωπισμὸς, προσέτι δὲ τὰς ἀποφάσεις, προτάσεις καὶ εὐχὰς τῆς τελικῆς συνεδρίας, ἐπίμετρον (μελέτην τοῦ Προέδρου Κ. Β ο υ ρ β ε ρ η: Αἱ νέαι διαστάσεις τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου, ἑλληνιστί καὶ ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει), βιβλιογραφίαν, βιογραφικὰ σημειώματα μὲ φωτογραφίας τῶν Συνέδρων καὶ Πίνακας.

Τὴν θεολογικὴν χριστιανικὴν πλευρὰν τῶν θεμάτων ἐξέφρασαν πλὴν ἄλλων οἱ καθηγηταὶ Hans Herter τῆς Βόννης (Θέμα: Basileios der Grosse und das Problem der profanen Bildung), ὁ κ. Μᾶρκος Σιώτης (Θέμα: Ἑλληνικὴ γνῶσις καὶ Χριστιανικὴ πίστις, περιληπτικῶς ἐκτεθὲν ὑπὸ τοῦ ὁμιλητοῦ εἰς τὰ Πρακτικὰ) καὶ ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας εἰσηγητῆς τοῦ ὅλου β' θέματος διὰ τῆς ἀνακοινώσεώς του: Das humanistische Ideal nach Klemens von Alexandria.

Τοὺς δύο τοῦτους τόμους χαρακτηρίζουν δύο ἀσυνήθη μέχρι σήμερον εἰς ἐκδόσεις Πρακτικῶν Συνεδρίων γινώσματα. Τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι εἰς ἐκάστην εἰσηγήσιν ἀκολουθεῖ περιλήψις αὐτῆς ἑλληνιστί, τῆς δὲ ἑλληνιστί ἀνακοινώσεως περιλήψις εἰς μίαν τῶν τριῶν διεθνῶν γλωσσῶν, ἀγγλικήν, γαλλικὴν, γερμανικὴν. Τὸ δεύτερον γινώσιμα εἶναι ὅτι εἰς τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως τῶν ἐργασιῶν ἐκάστου ἐκ τῶν πέντε εἰδικῶν θεμάτων ὑπάρχει ἀνακεφαλαίωσις τῶν λεχθέντων καὶ συζητηθέντων εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μετάφρασις αὐτῆς εἰς μίαν τῶν τριῶν διεθνῶν γλωσσῶν τοῦ Συμποσίου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀνάγνωσις τῶν Πρακτικῶν εἶναι προσιτὴ διὰ τῶν περιλήψεων καὶ ἀνακεφαλαιώσεων εἰς ὅλους τοὺς ἀναγνώστας, ἡμετέρους τε καὶ ξένους.

Ἴσως δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος καὶ ἡ καινοτομία τῆς προσθήκης Βιογραφιῶν καὶ φωτογραφιῶν τῶν Συνέδρων. Οἱ μετασχόντες τοῦ Συμποσίου ἀπεκόμισαν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶχε προηγηθῆ ἐπιτελική, οὕτως εἰπεῖν, ὀργάνωσις αὐτοῦ, τὸ δὲ πρόγραμμα ἐξετελέσθη μὲ ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς τὴν κλεψύδραν.

Χρέος εὐχαριστίας ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι παρεστάθησαν εἰς τὸ Συμπόσιον, καὶ ἰδίως τοὺς Δημάρχους Δελφῶν, Βόλου καὶ Ναυπλίου, ἔτι δὲ τὸν Πρόεδρον τῆς κοινότητος Κατωχωρίου Βόλου καὶ τοὺς κατοίκους τῆς ὥραίας κωμοπόλεως διὰ τὰ φιλόφρονα καὶ φιλόξενα αἰσθηματὰ των πρὸς τοὺς ξένους. Ἐναυλοῖ ὁμως ἡχοῦν ἀκόμη εἰς τὰ ὦτά μας οἱ εὐχαριστήριοι λόγοι τῶν Συνέδρων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, τῆς αἰωνίας καὶ συγχρόνου Ἑλλάδος.

Εὐχόμεθα ὅπως τὸ Β' Διεθνὲς Ἀνθρωπιστικὸν Συμπόσιον, ὅπερ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία ὀργανώνει διὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου μέχρι 2 Ὀκτωβρίου 1972, ἀποτελέσῃ ρωμαλέαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐξαιρέτως δυσχεροῦς καὶ ὥρατου θεματός του. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν ἐν τῇ διαδρομῇ τοῦ χρόνου καὶ τῇ ἀλλαγῇ τῶν καιρῶν».

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Ἀρχειὸν Πόντου, Σύγγραμμα Περιοδικόν, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν μελετῶν. Τόμος τριακοστός. Ἀθήναι 1970-1971 σσ. 446.

1. Συνεχίζεται ἀπροσκόπτως τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ διεθνοῦς κύρους Περιοδικὸν Σύγγραμμα «Ἀρχειὸν Πόντου» ὑπὸ τῆς φιλομούσου Ἐπιτροπῆς πρὸς διερεύνησιν καὶ προαγωγὴν τῶν γνώσεων περὶ τῆς ἐνδόξου περιοχῆς τοῦ Πόντου, τῆς συνδεδεμένης μὲ τὰς ἐν-

δοξοτέρας σελίδας τῆς Ἀρχαίας, Μέσης και Νεωτέρας Ἑλλάδος και τῆς κοιτίδος, δυνάμεθα νά εἴπωμεν, τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ. Τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τοῦ περιεχομένου τοῦ μετὰ χεῖρας τόμου ἀναγνωρίζει τις και ἐκ τῆς ἀπλῆς παραθέσεως τοῦ Πίνακος τῶν Περιεχομένων.

2. Ἴδου τὰ ἐπὶ μέρους θέματα, περὶ τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται οἱ ἐπιστημονικοὶ συνεργάται τοῦ «Ἀρχαίου Πόντου»: Ὁ δ. Λ α μ ψ ἰ δ ο υ, Ἡ προβληματικὴ τῆς συγγραφῆς τῆς Ἱστορίας. Δ. Ε. Τ ο μ π α ἰ δ ο υ, Οἱ παραγωγικὲς ὑποκοριστικὲς καταλήξεις. D. T h e o d o r i d i s, Eine pontische Sklavensiedlung. Γ. Κ. Χ α τ ζ ο π ο ὑ λ ο υ, Λαογραφικὰ χωρία Ἀντρεάντων. Δ. Κ. Μ ι χ α η λ ἰ δ η, Οἱ Τραπεζουντιακοὶ θρῆνοι. Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Σημείωμα. Μ. Κ u r s a n s k i s, Une alliance problématique. Autour des sources géorgiennes. Γ. Ζ ε ρ ζ ε λ ἰ δ η, Οἰκογένειες τῆς Ἄνω Ματσούκας. Α. Β r y e r, a n d D. W i n f i e l d, Nineteenth-century monuments. Ο δ. Λ α μ ψ ἰ δ ἰ s, Bessarions Zeugnis. Α. Τ ε ρ ζ ο π ο ὑ λ ο υ, Οἱ κλωστοὶ ἢ κρυπτοχριστιανοί. Χ. Π. Σ υ μ ε ω ν ἰ δ η, Τὰ ὑποκοριστικὰ σέ -κκο και -κκος. Ἀκολουθεῖ Βιβλιοκριτικόν και Βιβλιογραφικόν δελτίον. Τὸ ἔργον κατακλείουν αἱ Ἐκθέσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν Μελετῶν.

3. Ἐπικρατοῦντα στοιχεῖα τοῦ μετὰ χεῖρας τόμου εἶναι τὸ λεξικογραφικόν και τὸ λαογραφικόν. Ἄλλ' ὁ Πόντος προσφέρει ἀνεξαντλήτους θησαυροὺς ἐκκλησιαστικοῖς ιστορικῆς σπουδαιότητος και συγγραφεῖς, ὧν τὰ συγγράμματα παρέχουσιν ἀνεξαντλήτους πηγὰς γνώσεων περὶ τε προσώπων και πραγμάτων, μάλιστα τοῦ βυζαντιανοῦ Μεσσαϊῶνος, ἐκ τε τῆς θύραθεν, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας, μετὰ τὰς μεγάλας Πατερικὰς Μορφάς, δι' ὧν ὠκοδομήθη ὁ Μικρασιατικὸς Χριστιανικὸς Πολιτισμὸς και διεμορφώθη ἡ Ἑλληνικὴ Ὅρθοδοξία.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

J. D a r r o u z è s, Recherches sur les ὄφφικια de l' Église Byzantine, Archives de l' Orient, tom. XI, éd. Institut Français d' Études Byzantines. Paris 1970. σχῆμ. 8ον, σελ. 618.

Ἡ εἰδικὴ διαπραγμάτευσις τοῦ δυσχερεστάτου θέματος τῶν ὄφφικίων ἐν τῇ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἀνεμένετο ἀπὸ καιροῦ, ἤδη πραγματοποιεῖται διὰ τῆς λίαν ἐκτενοῦς και μετ' ἐπιστάσις γεγραμμένης μετὰ χεῖρας μονογραφίας. Οἱ Βυζαντινοί, ὡς γνωστόν, ἠγνόουν ὑπὸ τὸν ὄρον «ὄφφικια» ἀξιώματα, ἅτινα ἀπενέμοντο ὑπὸ τοῦ Κράτους ἢ και τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ ἀναλήψει δικαιοδικῶν εὐθυνῶν, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου δὲν ἔχει γενικὴν σημασίαν, ἐφ' ὅσον οἱ ἀντίστοιχοι ὄροι «τιμὴ», «ἀξίωμα», «τάξις», «ὄφφικιον», «λειτούργημα» κ.ἄ. εἰς τὸν πολιτικὸν τομέα ἐδήλουν τὸν «τιμῆς ἔνεκεν» κτηθέντα τίτλον ἢ βαθμὸν και ἀξίωμα ἢ λειτούργημα τι. Ἄλλ' ὁ ὄρος «ὄφφικιον» προσέλαβε τὴν πλέον συγκεκριμένην ἔννοιαν ἐν τῇ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ και παραλλήλως πρὸς τὸν ἐκ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης βαθμὸν. Οὕτω δὲ κατὰ τοὺς βαθμοὺς τῆς Ἱερωσύνης οἱ κληρικοί, οἵτινες ἀνελάμβανον ἀξιώματι, πλέον τῶν κυρίων καθηκόντων των, ὠνομάσθησαν και «ἄρχοντες». Ἐντεῦθεν εἰς τὰ συγγράμματα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀναφέρονται ἐν τῇ αὐτῇ ἔννοια οἱ ὄροι «ὄφφικια» και «ἄρχοντικια».

Πάσας τὰς περὶ τῶν λειτουρημάτων τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας εἰδικὰς μελέτας μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ θεωρεῖ ὁ σ., ὅτι εἶναι συμπληρωματικὰ τῶν παλαιῶν ἐκδόσεων τοῦ Κωδικοῦ Κουροπαλάτου. Ἰδιαιτέρως ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ περὶ τῶν «ὄφφικίων» κατατάσσει και τὴν ἐσχολιασμένην και συμπληρωμένην ἔκδοσιν τοῦ Gretser (1648) και τὸ ἐκδοθὲν ἐν ἔτος πρὸ αὐτοῦ Εὐχολόγιον τοῦ Goar, πρὸς τὰ ὁποῖα ταυτίζει τὰς πληροφορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ σπουδαίου κανονολόγου Χρυσάνθου Νοταρᾶ εἰς τὸ Συνταγματικόν

του. Οὕτω μέχρις αὐτοῦ οἱ μεταγενέστεροι ἐρευνῆται τοῦ θέματος τούτου δὲν προσφέρουν νεώτερα στοιχεῖα.

Εἰς τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον ὁ σ. πρωτίστως ἐμελέτησε τὴν χειρογράφων παράδοσιν καὶ ἐκατοντάδας χειρογράφων παρεχόντων σποραδικῶς σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος.

Τὸ ἔργον τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Τὸ Α' μέρος παρουσιάζει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ὀφικίων (σ. 11-168): α) Ἀπὸ τοῦ Ε' μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος, β) Νόμους καὶ κανόνες, διδασκαλίαν καὶ πρᾶξιν καὶ γ) Τὴν ἀπὸ ΙΑ' ἕως ΙΕ' αἰῶνος τελευταίαν ἐξέλιξιν. Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῶν ἀναζητηθεισῶν πηγῶν ὑπὸ τοῦ σ. συνάγεται ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀρχόντων συνεδέετο στενότερον ἢ εὐρύτερον πρὸς τὰ ἀνάλογα γεγονότα. Παρατηροῦνται δὲ περὶ τοῦ Πατριαρχείου τοῦ Βυζαντίου σημαντικὰ κενὰ εἰς ὠρισμένους τομεῖς. Ἴδιως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς διαρκούς Συνόδου, τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων καὶ τὴν κατὰ τὰς ἐποχὰς διανομίην τῶν διοικητικῶν γραφείων. Κυρίως ἡ κατάστασις ἦτο πάντοτε βεβησμένη μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Λατίνων τὸ 1204.

Εἰς τὸ Β' μέρος μελετᾶται ἡ Παράδοσις καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν καταλόγων περὶ τῶν ὀφικίων τῆς Ἐκκλησίας (σ. 169-293).

Τὸ Γ' μέρος, ἀποτελοῦν ἴσως σπουδαιότατην πηγὴν πληροφοριῶν εἰς τοὺς ἐρευνητάς, διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια: α) Περὶ τῶν μεγάλων ἀξιωματοῦχων, β) Τὸ ἐπιτελικὸν προσωπικὸν (καγκελαρίας) καὶ γ) Οἱ ἐπιτελεῖς (καγκελάριοι) καὶ τὰ πρακτικὰ συνόδων-διαταγμάτων (σ. 389-508). Ἐν παραρτήματι παρέχονται ἑλληνικὰ κείμενα (σ. 527-575): α) Συνοδικοὶ κατάλογοι τοῦ ΙΒ' αἰ., β) Συνοδικοὶ κατάλογοι τοῦ ΙΓ' αἰ., γ) Γεώργιος Τορνίκης (ἐπιτομή), δ) Ἰωάννης τῆς ἐπαρχίας Κίτρους (σμπέρασμα) καὶ ε) Κατάλογοι καὶ σημειώσεις. Ἐν τέλει παρατίθενται πίνακες: α) Βιβλιογραφικός, β) Ἀναλυτικός καὶ γ) Περιεχομένων.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Ι. Ε. Καραγιαννοπούλου, Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Θεσσαλονίκη 1970 σσ. 495 (Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, ἀριθ. 2).

1. Ὁ Καθηγητὴς Ι. Ε. Καραγιαννοπούλου, μιμούμενος τὸ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν καὶ Γραμματείαν συνθετικὸν βιβλιογραφικὸν ἔργον τῶν Krumbacher, Moravcsik καὶ Colonna, ἀπεφάσισε νὰ πληρώσῃ τὸ ἀφεθὲν κενὸν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω βιβλιογράφων ἐπιστημόνων, ἤτοι τὸ τῶν πηγῶν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ Γραμματείας, νὰ συνθέσῃ τὸ μετὰ χεῖρας ἀξιόλογον καὶ λίαν ὑποβοηθητικὸν διὰ πάντα ἐρευνητὴν τῆς βυζαντιακῆς περιόδου ἔργον. Ἡ λίαν ἐπίμοχθος ἐργασία συλλογῆς τοῦ πολυπλόκου ὕλικου καὶ ἡ ἐν ὑπομονῇ κατάταξις τούτου καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος, ἴδιᾳ ἡ περισυλλογῇ καὶ μεθοδικῇ κατάταξι τῆς βιβλιογραφίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν βυζαντινὴν διπλωματικὴν, τὴν ἐπιγραφικὴν, τὴν σιγίλλογραφίαν, τὴν νομισματικὴν καὶ τοὺς παπύρους τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, προσδίδουν εἰς τὸ ὅλον ἔργον τὴν σφραγίδα σπουδαίου βοθητήματος διὰ πάντα ἐρευνητὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν.

2. Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Μετὰ τὸν Πρόλογον, τὰς ἐπεξηγήσεις -Ὁδηγίας καὶ τὰς βραχυγραφίας, ἀκολουθεῖ Γενικὴ Εἰσαγωγή: "Ἐννοια τοῦ ὅρου «Πηγαί» —Κατάταξις τῶν βυζαντινῶν πηγῶν. Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον συνθέτου αἰ «Εἰσαγωγαὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους κατηγορίας τῶν βυζαντινῶν πηγῶν». Τὸ δεύτερον μέρος περιέχει τὸν «Κατάλογον τῶν βυζαντινῶν πηγῶν» ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐν τέλει παρατίθεται Ἀλφαβητικὸς Πίναξ Πηγῶν καὶ Πίναξ προσώπων καὶ πραγμάτων.

Ἐργον λίαν εὐπρόσδεκτον, δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ Τυπικὸν διὰ πάντα ἐρευνητὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Βυζαντινὰ, Ἐπιστημονικὸν Ὀργανὸν Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου. Θεσσαλονίκη 1970, τόμ. 2ος, σσ. 465, τόμ. 3ος, σσ. 452. Θεσ/νίκη 1971. Διευθυντῆς Καθηγ. Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος. Ἐπιμελητῆς ἐκδόσεων: Ἀδαμ. Π. Ἀμμανίτης.

1. Δυστυχῶς δὲν ἐστάλη εἰς ἡμᾶς ὁ πρῶτος τόμος, ὥστε νὰ δυνάμεθα ν' ἀναλύσωμεν ἐξ ὑπ' ἀρχῆς τὸ πράγματι ἀξιόλογον τοῦτο Ἐπιστημονικὸν Ὀργανον τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ Καραγιαννόπουλου τελοῦν. Κρίνοντες πάντως ἐκ τε τῶν δημοσιευομένων μελετῶν καὶ ἐκ τῶν βιβλιοκρισιῶν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ἔργον ὡς «Ἐπετηρίδα Βυζαντινῶν Μελετῶν», ἥτοι Περιοδικὸν Σύγγραμμα, περιλαμβάνον Μελέτας ἀναφερομένας εἰς τὴν ὅλην περιοχὴν τοῦ πνευματικοῦ βυζαντινοῦ Μεσαίωκος καὶ τῆς καθόλου ἱστορικῆς πορείας τοῦ Βυζαντίου. Θὰ ἦτο ἀποδοτικώτερον καὶ εὐπροσδεκτότερον, ἂν τὰ «Ὀργανὰ τῶν Κέντρων Ἐρευνῶν» ἐμπεριεῖχον ὕλην πηγαίαν ἀναδιφάσεως, κατόπιν διερευνήσεως Ἀρχείων, Κωδίκων, ἐπισήμων καὶ ἡμιεπισήμων ἢ καὶ ἀξιολόγων ἰδιωτικῶν ἐγγράφων, παπύρων, ἐπιγραφῶν, νομισμάτων, διπλωματικῶν ἐγγράφων, μοναστηριακῶν Τυπικῶν κλπ. κλπ. ὥστε τὰ «Ὀργανὰ» τοῦ εἵδους τῶν Κέντρων Ἐρευνῶν ν' ἀποτελοῦν «Ἀρχεῖα», ἐξ ὧν θὰ ἠδύνατο ὁ ἐπιστῆμων ν' ἀντλήσῃ τὰς ἐνδιαφερούσας αὐτὸν εἰδήσεις καὶ νὰ συνθέσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν Μελέτην τοῦ περὶ ὃ ἀσχολεῖται θέματος. «Ὀργανὰ Κειμένων» θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ τῶν ἐπιστημονικῶν Κέντρων καὶ Ἰδρυμάτων Περιοδικὰ Σύγγραμματα, αἱ δὲ εἰδικαὶ Μελέται ν' ἀποτελοῦν τὸ δεῦτερον σκέλος τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

2. Ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ περιεχομένου τοῦ μετὰ χεῖρας Περιοδικοῦ Συγγράμματος λεχθῆτων τὰ ἐξῆς: Εἰς περιεκτικὴν κατ' ἀνάγκην θεώρησιν τοῦ ἔργου, εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ ὑπεισέλθωμεν οὐδὲ ἀκροθιγῶς εἰς κρίσεις περὶ ἐκάστης τῶν δημοσιευομένων μελετῶν. Ὅτι πάντως πρόκειται περὶ ἀξιολόγων καὶ τὰ μάλιστα ἐνδιαφεροσῶν μελετῶν, ἀντιλαμβάνεται πᾶς εἰδικὸς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐκάστης μελέτης. Πλὴν δύο ἑλληνιστὶ γεγραμμένων (Καραγιαννόπουλου, Ἡ πολιτικὴ θεωρία τῶν Βυζαντινῶν καὶ Κ. Π. Κύρρη, Ἐσχολογικαὶ ἀναζητήσεις ἐν Ἀμμοχώστῳ τῆς Κύπρου ἐπὶ Ἀρχιεπισκόπου Ἀρκαδίου Α' (Α' Ἡμισυ τοῦ VII. αἰ.)), πᾶσαι αἰλοπαὶ μελέται εἶναι γεγραμμέναι εἰς τὰς τρεῖς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ἥτοι 4 εἰς τὴν γερμανικὴν (E. Th. Tsolakis, Das Geschichtswerk des Michael Attaleiates und die Zeit seiner Abfassung. Th. Vlacherons, Kalojan plündert Thracien und Makedonien. V. Besevliev, Randbemerkungen über die «Miracula Sancti Demetrii». G. Weiss, Untersuchungen zu den unerdierten Schriften des Michael Psellos), 3 εἰς τὴν ἀγγλικὴν (J. Gill, Emperor Andronicus II. and Patriarch Athanasius I. D. J. Constantelos, Canon 62 of the Synod in Trullo and the Slavic Problem. K. Mitsakis, Symeon Metropolitan of Euchaita and the Byzantine ascetic Ideals in the eleventh Century) καὶ δύο εἰς τὴν γαλλικὴν (B. Hendrickx, Recherches sur les documents diplomatiques non consrvés, concernant la quatrième croisade et L' empire latin de Constantinople pendant les premières années de son existence (1200-1206)). Αἱ τελευταῖαι 78 σελίδες πληροῦνται ὑπὸ τῶν βιβλιοκρισιῶν.

Ὁ τρίτος τόμος τῶν «Βυζαντινῶν» (Θεσσαλονίκη 1971 σσ. 452) ἐμπεριλαμβάνει τὰς Ἀνακοινώσεις τῶν συνόδων τοῦ ἀπὸ 24-29 Αὐγούστου 1969 εἰς Θεσσαλονικίαν συγκληθέντος Διεθνoῦς Συμποσίου με θέμα «Ὁ αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον, εἰς τὸν Δυτικὸν καὶ εἰς τὸν Σλαβικὸν Μεσαίωνα». Πλὴν τῆς Ἀνακοινώσεως τοῦ Γρ. Θ. Στάθη, Ἡ σύγχυση τῶν τριῶν Πέτρων (σ. 213-251) καὶ τοῦ Β. Δ. Φόρη, Μεσαιωνικὰ στερεοτικὰ ἐπίθετα (σ. 341-365), πᾶσαι αἰλοπαὶ εἶναι ξενόγλωσσοι, ἥτοι 10 εἰς τὴν γαλλικὴν, 7 εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ 4 εἰς τὴν ἀγγλικὴν. Εὐκατα θὰ ἦτο περίληψις ἐν τέλει ἐκά-

στης Ἀνακοινώσεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Εἰς τὰς σσ. 411-434 αἱ βιβλιοκρισίαι. Τὸν τόμον κατακλείει ἄρθρον τοῦ Καθηγητοῦ I. E. Καραγιαννοπούλου, Über des Aristoteles-Archiv der Freien Universität Berlin (σ. 437-452).

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

James M. Reese, Hellenistic influence on the Book of Wisdom and its Consequences. Biblical Institute Press. Rome 1970. Pages 197.

Τὸ μετὰ χειρᾶς ἔργον ἐκδιδόμενον ἐν τῇ σειρᾷ τῶν *Analecta Biblica* ὑπ' ἀριθμ. 41 ὑπὸ τοῦ ἐν Ρώμῃ ἐδρεύοντος Παπικοῦ Βιβλικοῦ Ἰνστιτούτου συμπίπτει σχεδὸν καὶ χρονολογικῶς, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον, μετὰ τοῦ σχετικοῦ ἔργου τοῦ C. Larcher «*Études sur le livre de la Sagesse*» (Paris 1969), ὡς καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ θέματος, ὅπερ εἶναι τὸ γνωστὸν προσφιλὲς εἰς τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν «Ἀναγινωσκόμενον» ἢ «Δευτεροκανονικὸν» βιβλίον τῆς Π. Διαθήκης «Σοφία Σολομῶντος», ὅπερ χρησιμοποιεῖται εἰς διαφόρους Ἑσπερινοὺς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας ἀπὸ τῆς λεγομένης Ἀρχῆς τῆς Ἰνδίκτου (1 Σεπτεμβρίου) μέχρι τῆς Ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου» τὴν 29 Αὐγούστου, δηλ. τοῦ τέλους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν ἔτους. Πρόκειται δ' ἐν τῷ ἐνταῦθα παρουσιαζομένῳ βιβλίῳ περὶ τῆς ἑλληριστικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸ βιβλίον τοῦτο μετὰ τῶν ἐπακολούθων αὐτῆς, ἐν δὲ τῷ μνημονευθέντι ἔργῳ τοῦ Larcher, τῷ ἐκδοθέντι τὸ 1969, ἐξετάζεται γενικώτερον τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον καὶ μόνον ἐν ἐνὶ κεφαλαίῳ (σελ. 179-236) πρόκειται γενικώτερον περὶ τῆς ἑλληριστικῆς ἐπ' αὐτὸ ἐπιδράσεως. Τὸ δὲ μελέτημα τοῦτο διαιρεῖται εἰς πέντε κεφάλαια, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζεται ἡ ἔκτασις τῆς ἐν λόγῳ ἑλληριστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου τῆς «Σοφίας Σολομῶντος» (σ. 1-31), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐξετάζεται τὸ βᾶθος τῆς ἐπιδράσεως ταύτης (σ. 32-89), ἐν τῷ τρίτῳ (σ. 90-121) τὸ φιλολογικὸν εἶδος τοῦ βιβλίου τούτου (ἱστορία α' 1-14 + ις' 1-ιθ' 22, σοφία ς' 12-16 + ς' 21-ι' 21, ἐσχατολογία α' 1-ς' 11 + ς' 17-20, τὸ βιβλίον τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης μωρίας ις' 15-ις' 19) ἐν τῷ τετάρτῳ ἐξετάζονται ἢ τε ἐνότῃς καὶ οἱ παραλήπται τοῦ βιβλίου τούτου (σελ. 122-152) καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ ἐκτίθεται ἡ περιλήψις τοῦ βιβλίου καὶ τὸ πόρισμα αὐτοῦ, ὅπερ συνίσταται εἰς τὰ ἐπακόλουθα τῆς ἑλληριστικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς «Σοφίας Σολομῶντος» καὶ δὴ εἰς τε τὸ λεξιλόγιον καὶ τὸ ὕφος, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν ὕλην, ὡς καὶ τὴν φιλολογικὴν μορφήν τὴν χρησιμοποιουμένην ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ (σ. 153-162), πράγματα συμβάλλοντα εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ σκοπῶν τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀσκουμένης κριτικῆς τῶν θύραθεν, δηλ. τῶν λεγομένων εἰδωλοατρικῶν μυστηρίων. Ὁ ρωμαιοκαθολικὸς συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου κλείει τοῦτο μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἡ μελέτη τῆς Σοφίας Σολομῶντος ἀνελήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ πίστει, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει νόημα διὰ τοὺς συγχρόνους ἡμῶν ἀναγνώστας καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καὶ τὸ μήνυμα αὐτοῦ καθίσταται οὕτω μᾶλλον καταληπτόν. Ὅπως δὲ ἴσως ὑπομιμήσκομεν τὴν ἤδη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην (σελ. 160) γενομένην παρατήρησιν, ὅτι ἀπὸ ἐν λόγῳ βιβλίου ἀπέλαυε μεγάλου κύρους οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἰουδαίῳ, τοῦλάχιστον τῆς Αἰγύπτου, ὡς εἰκάζομεν ἔκ τε τῆς συμπεριλήψεως αὐτοῦ εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Ὁ' καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης». Ἦδη δὲ καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ Ἐκκλησίᾳ τυγχάνει γνωστὸν τὸ βιβλίον, ὡς τεκμηριοῦται ἐκ τῆς δαψιλοῦς χρήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ συγγραφέων καὶ ἐκ τῆς ἀνείας αὐτοῦ ἐν τῷ Μουρατορείῳ Κανόνι καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης χρήσεως ὠρισμένων περικοπῶν ἐν διαφόροις Ἑσπερινοῖς τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας. Τέλος ἄς σημειωθῇ, ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τῆς ἐν Τριδέντῳ τῆς Ρωμαϊκῆς

Ἐκκλησίας Συνόδου συμπεριλήψεως τοῦ βιβλίου τούτου εἰς τὸν βιβλικὸν Κανόνα αὐτῆς, καὶ ἡ παρ' αὐτοῖς τοῖς Διαμαρτυρομένοις ἀναγνώρισις τῆς διδασκτικῆς αὐτοῦ ἀξίας κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Λουθῆρου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Peter Schwanz, *Imago Dei als christologisch-anthropologisches Problem in der Geschichte der Alten Kirche von Paulus bis Clemens von Alexandrien*. Veb Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale) 1970. Seiten 248.

Δὲν ἀποκρίπτω τὸν εὐάρεστον ὄσον καὶ ἀπροσδόκητον αἰφνιδιασμόν μου ἐκ τῆς λήψεως τοῦ ὡς ἄνω ἔργου ἀγνώστου μου προσωπικῶς θεολόγου ἀπὸ τὴν ρωσοκρατουμένην Γερμανίαν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξετάζεται τὸ σπουδαιότατον βιβλικοθεολογικὸν θέμα «περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ ὡς χριστολογικοῦ προβλήματος», χρησιμοποιεῖται δὲ καὶ σχετικὸν μελέτημά μου, δημοσιευθὲν ἐν τῷ Γερμανικῷ περιοδικῷ *Evangelische Theologie*, 1952, σελ. 174-9. Τὸ ἔργον τοῦτο συμπεριλαμβάνεται εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἐν Λειψία καθηγητῶν K. Meier καὶ H. Moritz ἐκδιδομένας: *Arbeiten zur Kirchengeschichte und Religionswissenschaft*, ὡς τόμος 2. Πρόκειται δὲ περὶ διατριβῆς ἐπὶ διδασκατορία, ὑποβληθείσης εἰς τὴν ἐν Λειψία θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ φέροντος σήμερον τὸ ὄνομα τοῦ Karl Marx γεραροῦ Πανεπιστημίου, ὅπου πρὸ δεκαδῶν ἐτῶν, ὡς φοιτητῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του, εἶχον ἀκούσει τοὺς φιλοσόφους Wundt καὶ Spranger, ὡς καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἐρμηνευτὰς τῆς Γραφῆς R. Kittel καὶ G. Heinrici. Ὁ δὲ λόγος ἐν τῇ ὡς ἄνω διατριβῇ εἶναι περὶ τοῦ περιφήμου βιβλικοῦ χωρίου Γενέσεως α' 26 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν», ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομεῖται ἡ θεολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Ρωμ. α' 23, γ' 23, ἡ' 29, Α' Κορ. ια' 7, ιε' 49, Β' Κορ. γ' 18, δ' 4, Κολοσσ. α' 15, γ' 10, Φιλιππ. β' 6 ἐξ.), ἐν συσχετίσει καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου περὶ γνώσεως καὶ περαιτέρω πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀποστολικῶν Πατέρων, τῶν πρώτων ἀπολογητῶν καὶ τοῦ Εἰρηναίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λεγομένους πρώτους Γνωστικὸς θεολόγους καὶ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ἐν συναφείᾳ δὲ πρὸς τὴν νεωτάτην προτεσταντικὴν θεολογίαν τῶν Karl Barth, Thielicke, Schlier καὶ Bultmann. Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρευνῆς τοῦ συγγραφέως εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησιολογία μόνον ὡς Χριστολογία εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἠθικὴ τελικῶς θεμελιούται ἐπὶ τῆς χριστολογίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ δημιουργίας του (Γεν. α' 26) ἐπιδικαίει ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιώσιν του διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως, ἐνισχυομένης μυστηριακῶς. Σκοπὸς δὲ τῆς πραγματείας ταύτης εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ κάλυψις τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ Εἰρηναίου περὶ ὁμοιότητος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου μία ἀνυψηλάφησις τῶν ἀντιλήψεων τῶν δύο πρώτων Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Εἰρηναίου. Συγχαίρομεν τὸν νέον διδάκτορα, διότι, πέρα τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐπιδόσεως ἐν τῇ διατριβῇ του ταύτῃ, προσανατολίζεται πρὸς τοὺς ἀρχαίους Πατέρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

R. Baulés. *L'insondable richesse du Christ. Lectio Divina* ὑπ' ἀριθ. 66. Éditions du Cerf. Paris 1971. Pages 170.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου, περιλαμβανομένου εἰς τὴν Γαλλικὴν σειρὰν *Lectio divina* (ὑπ' ἀριθ. 66), στηρίζεται ἐνταῦθα κυρίως ἐπὶ τῆς πρὸς Ἐφesusίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστ. Παύλου, τῆς ὁποίας δὲν ἀμφισβητεῖ κατ' ἀρχὴν τὴν γνησιότητα, ἀναγνωριζομένην καὶ ὑπὸ εἰδικωτέρων αὐτοῦ ἐξηγητῶν τῆς περιωπῆς τῶν P. Benoit, Cerfaux, Cullmann

καὶ Schlier. Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ ἡ εἰρημένη ἐπιστολὴ διαιρεῖται εἰς δύο κύρια μέρη, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων (α' 3-γ' 21) ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ὑπὸ Θεοῦ κλήσεως τῶν ἐθνικῶν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ πρόκειται περὶ κλήσεως εἰς βίον ἄξιον αὐτῆς (δ' 1-ς' 20), μεθ' ἣν ἔπεται τὸ συμπέρασμα (ς' 21-24). Εἰς τὰ ἐπακολουθοῦντα 15 κεφάλαια τοῦ ἔργου τοῦ R. Baulés γίνεται ἀνάπτυξις τοῦ κυρίου περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς, ἀναλυομένης ὡς ἐξῆς: Ὁ Θεὸς Πατὴρ, ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἡ Ἁγία Τριάς, τὸ Εὐαγγέλιον, ἡ κατὰ σάρκα ζωὴ, ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς, ἡ ἀγάπη, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ὁ πνευματικὸς ἀγὼν, ἡ κατανόησις τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Σταυρός, ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ, ἡ δυνατότης τῆς κατανοήσεως τοῦ Ἰησοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀποτελοῦσα σύνθεσιν τῶν προηγηθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου θεωρεῖται ὡς ἡ κλεις τῆς κατανοήσεως τοῦ Ἀποστόλου τούτου, καθ' ὃν ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι μόνον ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος τοῦ σύμπαντος, ἡ δὲ σωτηρία ἀποτελεῖ πραγματικότητα οὐσιωδῶς κοινὴν εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀποκαλυπτόμενον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πραγματοποιεῖται διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν πιστῶν ἐν τῷ ἀναστάντι Ἑμμανουήλ. Ἐν τῷ θεμελιῶδει δὲ τούτῳ τριγώνῳ ἀρθροῦται σύμπλεγμα θεμάτων, ἀρθρουμένων ἐν τῷ τριαδικῷ Μυστηρίῳ τῶν λεγομένων θεολογικῶν ἀρετῶν, τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ νέου ἀνθρώπου.

II. I. M.

Beihefte zu «Evangelische Theologie»: Verkündigung und Forschung. Chr. Kaiser Verlag. München 1/1966. Seiten 100. Altes Testament: Herausg. J.-L. Kraus.

Πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον συμπληρωματικοῦ τεύχους εἰς τὸ γνωστὸν περιοδικὸν Evangelische Theologie, ὅπερ τεύχος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ὑπεύθυνον ἐνημέρωσιν τοῦ θεολογικοῦ κοινοῦ περὶ τῆς πορείας τῆς συγχρόνου ἐρεῦνης ἐπὶ διαφόρων θεμάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης. Ἐν τῷ τεύχει τούτῳ, πλὴν τοῦ προλογίζοντος τὴν νέαν ἐκδοσιν συστηματικοῦ θεολόγου E. Wolf (σελ. 1 ἐξ.) καὶ τοῦ Παλαιοδιαθηκολόγου ἐκδότου αὐτῆς H.-J. Kraus, Einführung (σελ. 4 ἐξ.), συμμετέχουν οἱ: M. Metzger, Gesammelte Studien zum Alten Testament (σελ. 6 ἐξ.), H.-J. Kraus, Alttestamentliche Sammelbesprechung (σελ. 43 ἐξ.), K. Schwarzwäller, Geschichte oder Altes Testament? (σελ. 57 ἐξ.) καὶ A. S. Kapelrud, Die skandinavische Einleitungswissenschaft zu den Psalmen (σελ. 62 ἐξ.). Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο τεύχος κατακλείουσι Einzelbesprechungen und Hinweise (σελ. 93-100). Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ χαιρετίζομεν τὴν εἰρημένην νέαν σειρὰν, εὐχόμενοι εὐδόσων τοῦ σκοποῦ τῆς.

II. I. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Beihefte zu «Evangelische Theologie»: Verkündigung und Forschung. Chr. Kaiser Verlag. München 1/1969. Seiten 86. Altes Testament: Herausg. H.-J. Kraus.

Ἐν τῷ τεύχει τούτῳ, ὅπερ εἶναι τὸ δεύτερον τῆς ὡς ἄνω σειρᾶς, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται περὶ θέματα τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης, συμμετέχουν οἱ: W. H. Schmidt, Alttestamentliche Religionsgeschichte (σελ. 1 ἐξ.), ἔνθα ἐξετάζεται ἡ ἰδιόρρυθμος μοναδικότης τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσραὴλ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ καθ' ἑλίου πνευματικοῦ περιβάλλοντος αὐτῆς ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ καὶ προπαντὸς ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς συγχρόνου θρησκευτικῆς ἐρεῦνης. C. Westermann, Neuere Arbeiten zur Schöpfung (σελ. 11 ἐξ.), E. Gerstenberger, Zur alttestamentlichen Weisheit (σελ. 28 ἐξ.), J. M. Schmidt, Forschung zur jüdischen Apokalyptik (σελ. 44 ἐξ.), H. E. von Waldow, Theophanie (σελ. 69

ἐξ.) καὶ E. Cohen, Erfahrungen aus der Arbeit mit einem Kommentar (σελ. 76 ἐξ.),
 Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Theologische Bücherei. Neudrucke und Berichte aus dem 20. Jahrhundert. Τεύχος 32.
 Altes Testament: K. Elliger, Kleine Schriften zum Alten Testament. Chr.
 Kaiser Verlag. München 1966. Seitern 275.

Συλλογὴ μικρῶν ἐργασιῶν παλαιδιαθητικοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγκρίτου καθηγητοῦ Karl Elliger, αἵτινες, δημοσιευθεῖσαι κατὰ καιροῦς, ἐκδίδονται νῦν ἐπὶ τῇ 65ετηρίδι αὐτοῦ, ἐπιμελεῖα τῶν H. Gese καὶ O. Kaiser, οἱ ὅποιοι καὶ προλογίζουσι τὴν συλλογὴν (σελ. 5 ἐξ.). Αὕτη δὲ περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας τοῦ τιμωμένου παλαιδιαθηκολόγου: 1) Die Heimat des Propheten Micha (σελ. 9 ἐξ.). 2) Die dreissig Helden Davids (σελ. 72 ἐξ.). 3) Prophet und Politik (σελ. 119 ἐξ.). 4) Der Jakobskampf am Jabbok (σελ. 141 ἐξ.). 5) Sinn und Ursprung der priesterlichen Geschichtserzählung (σελ. 174 ἐξ.). 6) Der Begriff «Geschichte» bei Deuterocesaja (σελ. 199 ἐξ.). 7) Ich bin der Herr-euer Gott (σελ. 211 ἐξ.). 8) Das Gesetz Leviticus 18 (σελ. 232 ἐξ.). Αἱ προμνημονευθεῖσαι ἐργασίαι ἐδημοσιεύθησαν ἀρχικῶς μεταξύ τῶν ἐτῶν 1934-1955, ἡ δὲ προκειμένη ἐπανάκδοσις τῶν συμπληροῦται διὰ τῆς Βιβλιογραφίας τοῦ Karl Elliger (σελ. 260 ἐξ.), πινάκων βιβλικῶν χωρίων (σελ. 265 ἐξ.) καὶ πινάκων τοπωνυμίων (σελ. 273 ἐξ.). Ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Chr. Kaiser ἀπὸ τινῶν ἐτῶν καθιερωθεῖσα συλλογὴ καὶ ἐπανάκδοσις εἰς αὐτοτελῆ τόμον τῶν τῆδε κακείσε δημοσιευθειῶν ἐργασιῶν ἐγκρίτων ἐρευνητῶν ἐξυπηρετεῖ μεγάλως τοὺς ἐκάστοτε ἐνδιαφερομένους εἰδικούς, διότι καθιστᾷ εὐπροσίτους καὶ μᾶλλον εὐχρήστους, ἄλλως δυσσευρέτους ἂν μὴ καὶ ἀπροσίτους σημαντικὰς μελέτας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Theologische Bücherei. Neudrucke und Berichte aus dem 20. Jahrhundert. Τεύχος 39. Altes Testament: Martin Noth, Gesammelte Studien zum Alten Testament τόμος II. Chr. Kaiser Verlag. München 1969. Seiten 217.

Πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου τόμου τῆς συλλογῆς ἔργων τοῦ πρό τινος ἀποθανόντος διαπρεποῦς παλαιδιαθηκολόγου M. Noth († 1968), γνωστοῦ καὶ ἐκ τῆς πολλὰς ἐκδόσεις γνωρισάσης Geschichte Israels (1968°) αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων περισπουδᾶστων ἔργων του. Ὁ πρῶτος τόμος τῆς συλλογῆς, ἐκδοθεὶς ὡς τεύχος 6 τῆς αὐτῆς σειρᾶς (1957¹), ἐκυκλοφόρησεν ἤδη εἰς τρίτην ἐκδοσιν, ὃ δὲ παρῶν δευτέρος τόμος ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ ἐγκρίτου παλαιδιαθηκολόγου καθηγητοῦ H. W. Wolff, ὅστις καὶ προλογίζει τοῦτον (σελ. 7 ἐξ.), περιλαμβάνει δὲ τὰς μεταξύ τῶν ἐτῶν 1926-1968 δημοσιευθείσας ἐξῆς ἐργασίας τοῦ ἐκλιπόντος ἐρευνητοῦ: 1) Zur Komposition des Buches Daniel (σελ. 11 ἐξ.). 2) Die Historisierung des Mythos im Alten Testament (σελ. 29 ἐξ.). 3) Zur Auslegung des Alten Testaments (σελ. 48 ἐξ.). 4) Von der Knechtsgestalt des Alten Testaments (σελ. 62 ἐξ.). 5) Das Amt des «Richters Israels» (σελ. 71 ἐξ.). 6) Die Vergegenwärtigung des Alten Testaments in der Verkündigung (σελ. 86 ἐξ.). 7) Die Bewährung von Salomos «Göttlicher Weisheit» (σελ. 99 ἐξ.). 8) Tendenzen theologischer Forschung im Deutschland (σελ. 113 ἐξ.) καὶ 9) Jerusalem und das Nordreich (σελ. 133 ἐξ.). Ἐκτενὴς νεκρολογία τοῦ M. Noth, γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Rud. Smend (σελ. 139 ἐξ.) καὶ βιβλιογραφία τοῦ ἀποθανόντος παλαιδιαθηκολόγου (σελ. 166 ἐξ.), ὡς καὶ πίναξ βιβλιοκρισιῶν αὐτοῦ (σελ. 206 ἐξ.), ἔτι δὲ καὶ πίνακες βιβλικῶν χωρίων (σελ. 209 ἐξ.), ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 213 ἐξ.) καὶ ἐβραϊκῶν καὶ ἀραμαϊκῶν λέξεων (σελ. 217 ἐξ.), κατακλείουσι τὸν τόμον τοῦτον, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐκδοσις ἀποτελεῖ ἀπέρριτον μνημόσυνον εἰς

ἄνδρα λίαν εὐσυνειδήτως διακονήσαντα εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Διαθήκης ἐπὶ 42 ἔτη.
Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Studia Judaica, Forschungen zur Wissenschaft des Judentums. Herausg. E. L. Ehrlich. Τόμος VI: Chanoch Albeck, Einführung in die Mischna. Walter de Gruyter Verlag. Berlin-New York 1971. Seiten 493.

Τὸ προκείμενον περισπούδαστον ἔργον τοῦ ἄλλοτε καθηγητοῦ τοῦ Talmund ἐν τῇ ἀνωτάτῃ σχολῇ τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν Βερολίῳ καὶ εἶτα τακτικοῦ καθηγητοῦ ἐν τῷ ἑβραϊκῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἱερουσαλήμ Ch. Albeck, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον μὲν ἑβραϊστὶ ἐν Ἱερουσαλήμ (1960), νῦν δὲ κατὰ μετάφρασιν τῶν Tamar καὶ Pessach Galewski ὑπὸ τοῦ εἰρημένου οἴκου καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς κεφάλαια: 1) Worterklärung (σελ. 1 ἐξ.), ἔθθα ἀντὶ εἰσαγωγῆς ἐξετάζεται ἡ σημασία τῶν 88888 καὶ 666666. 2) Das Uralter der mündlichen Lehre; alte mündliche Satzungen (σελ. 4 ἐξ.). 3) Die «D'raschot» (Ausdeutungen), ihre Grundlage und ihr Wesen (σελ. 56 ἐξ.). 4) Die Redigierung der ersten Mischnajot (σελ. 94 ἐξ.). 5) Die «Mischna»— Lehren der Tannaim und deren Lehrmethode (σελ. 130 ἐξ.). 6) Die Redigierung unserer Mischna (σελ. 145 ἐξ.). 7) Der Text der Mischna und ihre Anordnung (σελ. 171 ἐξ.). 8) Die Sprache der Mischna (σελ. 189 ἐξ.). 9) Die in der Mischna erwähnten Tannaim (σελ. 391 ἐξ.). 10) Die Erklärer der Mischna (σελ. 415 ἐξ.) καὶ 11) Anhänge (σελ. 439 ἐξ.). Τὸ ἔργον κατακλείουσι πίναξ ὀνομάτων τῶν Tannaim (διδασκάλων τῆς Mischna) καὶ πίναξ πραγμάτων. Διὰ τῆς παρουσίας πλέον εὐχρήστου ἢ ἡ ἑβραϊκὴ γερμανικῆς ἐκδόσεως τῆς πολυτίμου εἰσαγωγῆς τοῦ ταλμουδιστοῦ Ch. Albeck εἰς τὴν Mischna καθίσταται αὕτη εὐπρόσιτος εἰς τὸ εὐρύτερον ἐπιστημονικὸν κοινόν. Ἐν δὲ τῇ εἰσαγωγῇ του ταύτη ὁ συγγρ. μετὰ περισσῆς σαφηνείας, μεταξὺ ἄλλων, ἐκθέτει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, ἐφ' ὧν καὶ θεμελιοῖ τὸ ἔργον του, τὰ τῆς ἐξελλίξεως τοῦ σώματος τῆς Mischna διὰ τῆς ἑρμηνείας τοῦ κειμένου καὶ τῶν λοιπῶν προφορικῶς παραδεδομένων διδασκαλιῶν· παρέχει σύνθεσιν τοῦ συνόλου τῶν ἀπανθισμάτων ἐκ πολυαριθμῶν μεμονωμένων σχεδιαγραμμάτων· συντόμους βιογραφίας τῶν διδασκάλων τῆς Mischna, ὡς καὶ παραρτήματα ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς, πίνακας τῶν εἰδικῶν λέξεων τῆς, διασαφήσεις τῶν θεμελιωδῶν ὄρων τῆς, ἔτι δὲ τὰ σπουδαιότερα ὑπομνήματα καὶ τὰς ἐπὶ μέρους ἐρεῦνας ἐπιστημονικῶν προβλημάτων αὐτῆς.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Hebräisches und Aramäisches Lexikon. Herausgegeben von Georg Fohrer in Gemeinschaft mit Hans Werner Hoffmann, Friedrich Huber, Jochen Vollmer, Gunther Wanke. Walter de Gruyter. Verlag Berlin-New York 1971, Seiten 331.

Πρόκειται περὶ πληρώσεως κενοῦ πρὸ πολλοῦ ὀφισταμένου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς Π. Διαθήκης διὰ τὴν καθημερινὴν χρῆσιν, παρὰ τὴν ὑπαρξίν μεγάλων Λεξικῶν χρησιμοποιομένων ἐν αὐτῇ, τοῦ ὁποῦ κενοῦ τὴν πληρῶσιν εἶναι ἔτι μᾶλλον εὐχάριστον ὅτι ἀνέλαβον διακεκριμένοι ἐν Δυτικῇ Γερμανίᾳ ἐπιστήμονες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν διαπρεπῆ Παλαιοδιαθηκολόγον τοῦ Erlangen καὶ ἐκδότην τοῦ περιφήμου περιοδικοῦ Zeitschrift für die Alttest. Wissenschaft Καθηγητὴν Georg Fohrer. Ἡ δὲ πλήρωσις τοῦ κενοῦ τούτου θὰ γίνῃ ἀναμφιβόλως αἰσθητῆ, μάλιστα καθ' ὅσον τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελήφθη ὑπὸ εἰδικοῦ τῆς περιωπῆς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἀνδρός, τοσοῦτο δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἐμφάνις τοῦ ἔργου εἶναι ἀρίστη καὶ διευκολύνει πολὺ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft Herausg. G. Fohrer. Τόμ. 109: Hans -Peter Müller, Ursprünge und Strukturen alttestamentlicher Eschatologie. Verlag Alfred Töpelmann. Berlin 1969. Seiten 232.

Πρόκειται περὶ τῆς ἐπὶ ὑψηλοῦ διατριβῆς τοῦ H.-P. Müller, νῦν ὑφηγητοῦ ἐν τῇ εὐαγγελικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster I. W., ἐγκριθείσης ὑπὸ τῆς εἰρημένης σχολῆς τῇ εἰσηγήσει τῶν καθηγητῶν R. Smend καὶ F. Hesse. Τὸ ἔργον μετ' εἰσαγωγῆν (σελ. 1 ἐξ.), περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς τρία μέρη καὶ ἐπὶ μέρους κεφάλαια: I Μέρος: Das Eingreifen Gottes in die Geschichte (σελ. 13-129). 1) Die Endgültigkeit des gegenwärtigen Eingreifens Gottes in die Geschichte (σελ. 15 ἐξ.). 2) Die Aporie der Endgültigkeit des gegenwärtigen Eingreifens Gottes in die Geschichte (σελ. 32 ἐξ.). 3) Die Engültigkeit des zukünftigen Eingreifens Gottes in die Geschichte (σελ. 69 ἐξ.). II Μέρος: Der Segen (σελ. 129-171): 1) Die Endgültigkeit des gegenwärtigen Segens und Fluches (σελ. 132 ἐξ.). 2) Die Aporie der Endgültigkeit des gegenwärtigen Segens und Fluches (σελ. 148 ἐξ.). 3) Die Endgültigkeit des zukünftigen Segens Gottes (σελ. 161 ἐξ.). III Μέρος (σελ. 173-224): 1) Die Endgültigkeit des gegenwärtigen Bundesschlusses (σελ. 176 ἐξ.). 2) Die Aporie der Endgültigkeit des gegenwärtigen Bundesschlusses (σελ. 201 ἐξ.). 3) Die Endgültigkeit des neuen Bundes (σελ. 206 ἐξ.). Ἐν συμπεράσματι (σελ. 222 ἐξ.) διατυπώνονται αἱ 8 θέσεις τοῦ συγγρ. ὡς καρπὸς τῆς προκειμένης εὐμεθόδου καὶ ἐνδιαφερούσης ἐρεύνης αὐτοῦ περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ διαρθρώσεως τῆς Παλαιδιαθηκῆς ἐσχατολογίας, ἥτις ὡς ἀποκαλυπτικῆ διακρίνεται τῆς προφητικῆς, καθ' ὅσον δὲν συγκατεῖ σαφῶς τὴν συγκεκριμένην ἱστορικὴν συνάφειαν τῆς προσδοκωμένης σωτηρίας. Πίνακες συντημήσεων (σελ. 225) καὶ βιβλικῶν (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀποκρύφων) χωρίων (σελ. 226 ἐξ.) κατακλείουν τὸ ἔργον, διὰ τοῦ ὅπουλου πλουτίζεται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης.

Π. I. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte. Herausg. H. Dörrie und P. Moraux. Τόμ. 8: Dietrich Roloff, Plotin. Die Gross-schrift III,8-V,8-V,5-II,9, Walter de Gruyter καὶ Co. Berlin 1970. Seiten 246.

Πρόκειται περὶ ἐργασίας ἀπορρυσάσης ἐκ μιᾶς συνδιαλέξεως, γενομένης κατὰ τὰ ἔτη 1965-1967 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Heinrich Dörrie ἐν τῷ Institut für Altertumskunde τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster, μετὰξὺ τοῦ εἰρημένου καθηγητοῦ καὶ τῶν A. Dörrie, M. Gatzemeier, M. Kassühlke, G. A. Lehmann, F. Löttsch, H. Meinhardt, K. Wurm καὶ τοῦ συγγρ. τοῦ ἔργου D. Roloff, ἐπὶ τῇ βάσει κοινῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων μερῶν τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πλωτίνου διὰ σκοπὸν καθαρῶς ἐπιστημονικόν. Ἡ οὕτω προκύψασα ἐργασία ἀναλύεται εἰς τὰ ἐξῆς: 1) Πρόλογος (σελ. IX-XI), 2) Σύνθεσις τοῦ ὅλου ἔργου (σελ. 1-3), ἥτοι πῖναξ ἀναλυτικὸς τοῦ ὅλου περιεχομένου. 3) Ἐρμηνεία τοῦ ὅλου ἔργου (σελ. 4-226), περιλαμβάνουσα: α) Προοίμιον (σελ. 4-22). β) τὸ «ἐν» (σελ. 23-35). γ) Ὁ «κόσμος νοητὸς» ὡς προβαθμὸς τοῦ «ἐνός» (σελ. 36-108). δ) Τὸ «ἐν» (σελ. 109-150). ε) Ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς βαθμιαίας σειρᾶς: «ἐν-νοῦς-ψυχῆ» (σελ. 151-164) καὶ ε) ἐπίλογος (σελ. 165-226), ἥτοι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ «κόσμου αἰσθητοῦ» ἐναντίον τῶν Γνωστικῶν. 4) Σχῆμα εἰς τὸ «ἐν» καὶ «νοῦς» (σελ. 227-228). 5) Κλείς εἰς τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐργασίᾳ παρεχομένην ἐρμηνείαν τῶν III,8-V,8-V,5 καὶ II, 9 (σελ. 229-232). Ἐπακολουθοῦν πίνακες βιβλιογραφίας (σελ. 233 ἐξ.), πραγμάτων (σελ. 235 ἐξ.) καὶ ὀνομάτων (σελ. 245 ἐξ.), ὡς καὶ πλατωνικῶν χωρίων κλπ. (σελ. 246). Ὅπως-

δήποτε πρόκειται περὶ ἀξιεπαίνου σοβαρᾶς ἐργασίας, χρηζούσης λόγῳ τῆς σπουδαιότητος αὐτῆς εἰδικῆς παρουσιάσεως ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Joachim Jeremias, Neutestamentliche Theologie. Ester Teil: Die Verkündigung Jesu. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn. Gütersloh 1971. Seiten 314.

Χαιρετίζομεν εὐχαρίστως τὴν δημοσίευσιν τοῦ Α' τόμου τῆς Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ διαπρεποῦς καινοδιαθηκολόγου καθηγητοῦ J. Jeremias ἀφιερωμένου εἰς τὴν βᾶσιν τῆς Θεολογίας ταύτης, δηλ. τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ τόμος οὗτος διαιρεῖται εἰς ἕξ κεφάλαια ὧν τὸ πρῶτον ἀφιεροῦται εἰς τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς παραδόσεως τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ (σ. 13-49), ἐξεταζομένης τῆς ἀραμαϊκῆς βᾶσεως τῶν λογίων τοῦ Ἰησοῦ (14-18), τῶν προτιμωμένων ὑπ' αὐτοῦ λογοτεχνικῶν τρόπων, καὶ τῶν σχετικῶν σχημάτων τοῦ λόγου αὐτοῦ (19-37) καὶ τοῦ ἰδιάζοντος κηρύγματος αὐτοῦ μετὰ παραρτήματος περὶ τοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος (σ. 38-49)· τὸ δεύτερον κεφάλαιον πραγματεύεται περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κυρίου ἐν σχέσει πρὸς τὸν πρόδρομον αὐτοῦ, τὴν κλήσιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορεύσεως τοῦ Θεοῦ πατρὸς καὶ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ἐν λόγῳ κηρύγματος (50-80)· τὸ τρίτον περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς σωτηριῶδους ἐποχῆς (81-123)· τὸ τέταρτον περὶ τοῦ καιροῦ τῆς χάριτος (124-156)· τὸ πέμπτον περὶ τοῦ νέου λαοῦ τοῦ Θεοῦ (157-238)· τὸ ἕκτον περὶ τῆς ὑπερφυῶς συνειδήσεως τοῦ Ἰησοῦ ὡς φορέως τῆς σωτηρίας, ὡς υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν παθῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς μεσιτείας τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἰλαστηρίου θανάτου αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὴν ἄλλως ἀκατάληπτον προφητείαν τοῦ γγ' κεφαλαίου τοῦ Ἡσαίου, ἐν συναφείᾳ δὲ καὶ πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν τῇ τελευταίᾳ πασχαλίᾳ συνεσιτάσει τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῶν μαθητῶν του (πρβ. καὶ Μάρκου ι' 45, Λουκᾶ κβ' 24 ἐξ· καὶ Α' Τιμοθ. β' 6: «ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων») (239-284) καὶ τὸ ἔβδομον περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ (285-296), μεθ' ὃ ἐπακολουθοῦν πίνακες τῶν βραχυγραφῶν περιοδικῶν καὶ σειρῶν, ὡς καὶ συνήθως μνημονευομένων ἐργασιῶν (297-298)· καὶ βιβλικῶν χωρίων τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης (299-314). Ἐλπίζομεν ὅτι δὲν θὰ βραδύνη ἢ ὀλοκλήρωσις τοῦ ἔργου, ὅτε θέλομεν προβῆ εἰς πληρεστέραν παρουσίαν αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Θεοδώρου Β. Κωνσταντίνου, Αἱ ἑπτὰ Καθολικαὶ ἐπιστολαί. Ἀθήναι 1971. Σελ. 98.

Ὁ κ. Θ. Β. Κωνσταντίνου συμπληρῶν τὴν ὥραιαν του προσπάθειαν νὰ παρουσιάσῃ εἰς συμπαθητικοὺς στίχους τὸ θεόπνευστον περιεχόμενον τῆς Κ. Διαθήκης ἔρχεται, μετὰ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, σπεύδων εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς προσπαθείας ταύτης, καὶ μᾶς παρουσιάζει εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ ἡμῶν, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὴν ἱεράν του πρωτοτύπου γλῶσσαν, καὶ τὰς διδακτικωτάτας Ἐπτὰ καθολικὰς ἐπιστολάς τῶν Ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος Ἰακώβου, Ἰωάννου καὶ Πέτρου καὶ Ἰούδα, ἀφιερῶνων αὐτάς εἰς μνημόσυνον τοῦ ἀδελφοῦ του Παναγιώτου. Εὐχόμεθα δὲ καὶ ἐλπίζομεν ὅτι δὲν θὰ βραδύνη ἢ ὀλοκλήρωσις τῆς συγκλητικῆς προσπάθειας διὰ τῆς στιχουργήσεως καὶ τῆς προφητικῆς κατακλείδος τῆς Καινῆς Διαθήκης, «τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰς μαρτυρικὰς ἑπτὰ Ἐκκλησίας τῆς Ἀσίας τοῦ πιστοῦ μάρτυρος τῆς νήσου Πάτμου», ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐπι-

στολὴν «πρὸς τὸν ἄγγελον τῆς ἐν Σμύρνῃ Ἐκκλησίας» ἐνεπνεύσθη καὶ ὁ τελευταῖος, τοῦλάχιστον μέχρι σήμερον, ἐπίσκοπος αὐτῆς ὁ «μαρτυρικὸς Χρυσόστομος».

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Σεμινάριον θεολόγων Θεσσαλονίκης. Τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπιμελεῖα τοῦ καθηγητοῦ τοῦ αὐτόθι πανεπιστημίου Ἰωάννου Ε. Ἀναστασίου. Θεσσαλονίκη 1971. Σελ. 219.

Ὁ ὥραϊος οὗτος καὶ ἀξιολύπητος πέμπτος κατὰ σειρὰν τόμος περιέχει ἕνδεκα ἀξίας πολλῆς προσοχῆς ἐπιστημονικὰς πραγματείας τροφίμων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκδοθεῖσας ὑπὸ τὰς εὐλογίας καὶ τῆ χορηγίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, πραγματείας κατενεμημένας εἰς τρεῖς μέρη ὑπὸ τοὺς ἐξῆς γενικοὺς τίτλους: α) Ἡ διδασκαλία τῆς Κ. Διαθήκης περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος β) τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν Θεολογίαν καὶ γ) Ἐνέργειαι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ σύγχρονοι πνευματολογικαὶ ἀντιλήψεις.

Π. Ι. Μ.

Εἰς τὴν συνεχιζομένην γνωστὴν σειρὰν τῶν Sources Chrétiennes (Éditions du Cerf) τῶν Παρισίων ἐκυκλοφόρησαν αἱ ἐξῆς ἐκδόσεις, τὰς ὁποίας εὐχαρίστως παρουσιάζομεν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κοινόν.

Τόμος 161: XIV Homélie du IXe siècle, d' un auteur inconnu de l' Italie du Nord. Ἐπιμελεῖα: P. Mercier. 1970.

Τόμος 162: Origène, Commentaire sur l' Evangile selon Matthieu, I (βιβλ. X καὶ XI). Ἐπιμελεῖα: R. Girod. 1970.

Τόμος 163: Guïques II le Chartreux, Lettre sur la vie contemplative (L' échelle des moines). Douze méditations. Ἐπιμελεῖα: E. Colledge καὶ J. Walsh. 1970.

Τόμος 164: Chrômage d' Aquilée, Sermons, II (Sermons 18-41). Ἐπιμελεῖα: J. Lemarié καὶ μεταφράσει: H. Tardif. 1971.

Τόμος 165: Rupert de Deutz, Les Oeuvres du Saint-Esprit, II, Livres III et IV (De Trinitate, Pars III). Ἐπιμελεῖα: J. Gribomont καὶ μεταφράσει: E. de Solms. 1970.

Τόμος 166: Gueric d' Igny, Sermons, I. Ἐπιμελεῖα: J. Morson καὶ H. Costello, μεταφράσει δὲ εὐθύνῃ P. Deseille. 1970.

Τόμος 178: Grégoire de Nysse, Vie de Sainte Macrine. Ἐπιμελεῖα: P. Maraval. 1971.

Τόμος 179: Ambroise de Milan. La pénitence. Ἐπιμελεῖα: R. Gryson. 1971.

Τόμος 173: Tertullien, La toilette des Femmes (De cultu feminarum). Ἐπιμελεῖα: M. Turgan. 1971.

Τόμος 184-186: La règle de Saint Benoît, IV (Parties I-III), V (Parties IV-VI), VI (Partie, VII-IX et Index). Ἐπιμελεῖα: A. de Vogüé. 1971.

Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου (Éditions du Cerf) ἐξεδόθη ἐν τῇ σειρᾷ: Les Oeuvres de Philon d' Alexandrie, publiées sous le patronage de l' Université de Lyon ὑπὸ τῶν R. Arnalder, J. Pouilloux καὶ C. Mondésert, ὁ τόμος 25: De Specialibus Legibus, III et IV, ἐπιμελεῖα: A. Mosès. 1970.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Β α σ ι λ ε ί ο υ Γ. Ἀ τ έ σ η, Μητροπολίτου πρ. Λήμνου, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερα, τόμος Γ', Ἀθήναι, 1969, σελίδες 357.

Μερικὰ βιβλία, μόλις ἐμφανισθῶν, ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τὸν κλάδον, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφησαν. Τοιαύτην σημαντικὴν θέσιν κατέλαβεν ἡδη διὰ τὰς ἱστορικὰς περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος μελέτας ἡ Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερα» εἰς τρεῖς τόμους, Ἀθήναι, 1948, 1953, 1969. Πρὸ ἡμῶν εὐρίσκεται ὁ ὀγκώδης τρίτος τόμος τῆς ἐργασίας ταύτης, μόλις ἐκδοθεῖς.

Ὁ σεβ. συγγραφεὺς εἰς τὸν πρόλογόν του (σ. 1-16) θίγει συντόμως τὰ κυριώτερα ζητήματα, ἅτινα ἀπησχόλησαν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαι, παρουσιάζων τὰς δοθείσας εἰς αὐτὰ λύσεις ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μὴ παραλείπων νὰ παραθέτῃ τὰς ἐπ' αὐτῶν προσωπικὰς του γνώμας. Τοιαῦτα ἐν συνόψει θέματα εἶναι τὰ: 1) τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου, 2) τῶν ἐπισκόπων, 3) τῆς μισθοδοσίας τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου, 4) τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως, 5) τοῦ ἡμερολογίου, 6) τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Π.Σ.Ε., 7) τῆς οἰκονομικῆς τῆς Ἐκκλησίας καταστάσεως, 8) τῆς ἐσωτερικῆς τῆς Ἐκκλησίας ζωῆς, 9) τοῦ μεταθετοῦ τῶν ἀρχιερέων καὶ 10) τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου τῆς Ἱεραρχίας.

Καὶ εἰς τὸν τρίτον τόμον ἀκολουθεῖ τὴν ἴδιαν μέθοδον ὡς πρὸς τὴν ταξινομήσιν τῆς ὕλης. Λέγει,

«διηρέσαμεν δηλ. ταύτην εἰς πέντε μέρη, ἐν ἐκάστῳ τῶν ὁποίων παρεθέσαμεν τοὺς νομούς, ἵνα ἐπακολουθήσῃ ἡ ἀφήγησις τῆς ἱστορικῆς, τῶν Μητροπολιτικῶν θρόνων, ἐξελέξεως, μετὰ συντόμου βιογραφίας τῶν, ἐν αὐτοῖς, Ἀρχιερατευσάντων, ἡ συμβολὴ τῶν ὁποίων εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἐτέθη ὑπὸ τὸ αὐστηρῶς, τῆς ἀληθείας καὶ πραγματικότητος, πρίσμα» (σ. 16).

Εἰς τὰς ἀκολουθούσας σελίδας (17-322) βλέπομεν νὰ παρελαύνη ὀλόκληρος ἡ σύγχρονος καὶ ζῶσα Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἐμφανίζηται δὲ πρὸ ἡμῶν ἡ σύγχρονος καὶ ζῶσα πραγματικότητα ὡς ἐν ἀρμονικὸν ἱστορικὸν σύνολον. Οὕτω παρακολουθοῦμεν ἀλληλοδιαδόχως τοὺς μετὰ τὸν Χρυσόστομον Παπαδόπουλον (1938) ἀρχιεπισκόπους Ἀθηνῶν: Χρῦσανθον (1938-1941), Δαμασκηνὸν (1938, 1941-9), Σπυρίδωνα (1949-1956), Δωρόθεον (1956-7), Θεόκλητον Β' (1957-1962), Ἰάκωβον (13-25 Ἰανουαρίου 1962), Χρυσόστομον Β' (1962-7) καὶ τοὺς, ἐκτὸς τῶν μητροπόλεων τῶν νέων χωρῶν, μητροπολίτας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῶν τελευταίων δεκαετιῶν. Ὁ σεβ. σ. ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καὶ μιᾶς ἐκάστης τῶν μητροπόλεων κάμνει μίαν εἰσαγωγὴν σύντομον ἢ ἐκτενῆ δι' αὐτὰς καὶ κατόπιν ἀπασχολεῖται μὲ τοὺς βίους τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ τῶν μητροπολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς βίους παρενεῖρει σχόλια καὶ προσωπικὰς του παρατηρήσεις, λαμβάνων θέσιν καὶ ἐπὶ τῶν πλέον ἐπιμάχων ζητημάτων. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν στηρίζεται κατὰ πολὺ ἐπὶ τῶν ἀρχείων τῆς ἰ. συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν γνωμῶν τῶν διαφόρων εἰδικῶν ἐρευνητῶν καὶ συγγραφέων.

Ἀσχέτως τοῦ ἐὰν συμφωνῇ τις ἢ ἴχι πρὸς ἕνια τῶν συμπερασμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξικνεῖται ὁ σεβ. σ., δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον, τὴν φιλοτιμίαν, τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὰ ἄλλα ἐπιστημονικὰ γνωρίσματα, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ καθόλου ἐργασία.

Ἀκολουθεῖ ὁ ἐπισκοπικὸς κατάλογος τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερα (σ. 323-333). Ἡ βιβλιογραφία, περιλαμβάνουσα τὰς περισσότερον χρησιμοποιηθείσας ἐργασίας, ἐμφανίζεται εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου (σ. 334-340). Αἱ δὲ ὑπόλοιποι μελέται καταχωροῦνται λεπτομερέστερον εἰς τὰ οἰκεία μέρη. Πιστεύω νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ ὁ σεβ. σ. νὰ ὑποβάλω σκέψεις τινὰς ἐπὶ τοῦ τρόπου παραθέσεως τῆς βιβλιογρα-

φίας. Συνηθίζεται δι' ἔργα τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνηται διὰ δευτέραν φοράν τὸ ἐπώνυμον, ἀλλὰ νὰ τίθεται ἐν ἀρχῇ τὸ «Τοῦ Αὐτοῦ» ἢ «Τοῦ Ἰδίου». Δὲν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐν ἀρχῇ τὴν ιδιότητα ἐνὸς κληρικοῦ, π.χ. «Ἀρχιεπισκόπου...», «Μητροπολίτου...», ἀλλὰ τὸ πρῶτον ὄνομα τούτων, ὡς «Χρυσοστόμου Ἀθηνῶν (Παπαδοπούλου)» ἢ «Ἀθηναγόρου, Μητροπολίτου (πρ. Παραμυθίας)». Τὸ αὐτὸ πρόσωπον δὲν παρατίθεται κατὰ δύο ἢ περισσοτέρους διαφορετικούς τρόπους, ὡς «Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου» καὶ «Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου», «Ἀτέση Βασιλείου» καὶ «Βασιλείου Ἐπισκόπου Ταλαντίου», «Θέμελη Χρυσοστόμου» καὶ «Χρυσοστόμου Θεμέλη», «Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ» καὶ «Σάρδεων Γερμανοῦ», ἀλλ' ἐὰν μὲν ἀνήκη οὗτος εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν ἢ τὸν μοναχικὸν κόσμον γράφεται πρῶτον τὸ ὄνομά του καὶ ἀκολουθεῖ ὁ τελευταῖος τίτλος τῆς ἑδρας αὐτοῦ (ἐὰν ἱεράρχης) ἢ ὁ τόπος τῆς μετανοίας του (ἐὰν μοναχός). Προτιμότερον εἶναι νὰ παρατίθεται ἡ τελευταία ἐκδοσις ἐνὸς ἔργου, ἢ ὅποια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφανίζεται ἀρτιωτέρα, διωρθωμένη καὶ συμπεπληρωμένη ("Ἴδε: Στεφανίδου Βασιλείου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἐκδοσις Β'). Αἱ σκέψεις αὗται οὐδόλως γράφονται διὰ νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς κατὰ πάντα πολυτιμίου καὶ ἀρτίας ταύτης ἐκδόσεως.

Ἀκολουθοῦν: Κατάλογος τῶν Ἐργασιῶν Βασιλείου Ἀτέση, 155 τὸν ἀριθμὸν (σ. 341-6), Πίναξ Κυριωτέρων Ὀνομάτων (σ. 347-353) καὶ Πίναξ Παροραμάτων (σ. 354-7).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, Ἀρχεῖον Σύμμικτα, Τακτοποιήσις καὶ Μελέτη τοῦ Ἀρχεῖου τῶν Οἴκων Τυπάλδων-Ἰακωβάτων ἐν Ληξουρίῳ τῆς Νήσου Κεφαλληνίας, ἂν. ἐκ τοῦ Β' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήναι, 1970, σ. 75 μετ' εἰκόνων.

Ὁ Ἀπόστολος Μέξης εἰς τὸν Α' τόμον τῆς Ἱστορίας του τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (Σταμπούλ, 3 τόμοι, 1933-1957) ἐπεσήμεινε τὴν μεγάλην σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ οἴκου τῶν Τυπάλδων-Ἰακωβάτων φυλασσόμενα χειρόγραφα καὶ λοιπὰ ἔγγραφα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς σχολῆς τῆς Χάλκης, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐν αὐτῶ ἐφίρονται κατατεθειμένα ὅχι μόνον ἔγγραφα προσωπικοῦ χαρακτῆρος τοῦ μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου Τυπάλδου, πρῶτου σχολάρχου αὐτῆς (1844-1864), ἀλλὰ καὶ λοιπὰ συνδεόμενα μᾶλλον πρὸς τὸ ἴδρυμα. Ἀλλὰ καὶ πέραν τούτου, κατὰ τὸν Κ. Μπόνην, τὰ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ εὐρισκόμενα εἶναι ἀξιόλογα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ γένους ἡμῶν καὶ τῆς παιδείας αὐτοῦ, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας γενικώτερον (σ. 2-3). Ἐξ οὗ καταφαίνεται καὶ ἡ ἀξία τοῦ πρῶτου τούτου καταλόγου, τὸν ὁποῖον κατήρτισε καὶ ἐκδίδει ὁ καθηγητὴς Κ. Μπόνης, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ θεολόγου Γεωργίου Μεταλληνοῦ καὶ τῆς συζύγου του, ἐπίσης θεολόγου Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνοῦ. Τὸ ἀρχεῖον ἀνήκει εἰς τὸν οἶκον Τυπάλδων-Ἰακωβάτων ἐν Ληξουρίῳ Κεφαλληνίας. Ὁ κυριώτερος ὅμως πνευματικὸς θησαυρός, ὁ ἐν αὐτῶ φυλασσόμενος, εἶναι τοῦ μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου Τυπάλδου, ὅστις καὶ ἐν συνόψει καταγράφεται καὶ περιγράφεται εἰς τὸ παρὸν ἔργον. Προεξαγγέλλεται δὲ ἡ ἐν τῷ μέλλοντι ἐκδοσις πλήρους καταλόγου τῶν χειρογράφων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων, μετὰ διεξοδικῆς καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος περιγραφῆς ἐνὸς ἐκάστου, καθὼς καὶ ἡ δημοσίευσις τοῦ σπουδαιότερου τμήματος τοῦ ἰδιωτικοῦ τούτου ἀρχείου (σ. 2-3, 10). Ὁ πίναξ περιεχομένων ἔχει ὡς ἐξῆς: 1. Προεισαγωγικά, σ. 1-3, 2. Ἀναγκαῖα Προοιμιακὴ Περιγραφή, σ. 3-4, 3. Ἡ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ Μουσεῖον, σ. 4-6, 4. Ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ Οἴκου τῶν Τυπάλδων-Ἰακωβάτων, σ. 6-10, 5. Τὸ Ἀρχεῖον. Ἡμετέρα Ἀναγραφή καὶ Ταξινόμησις τῶν Πάσης Φύσεως Χειρογράφων. Συνοπτικὸς τῶν Χειρογράφων Κατάλογος, σ. 10-66, 6. Παράρτημα, σ. 66-67.

Σήμερον ὁ οἶκος τῶν Τυπάλδων-Ίακωβάτων, ἔνθα καὶ τὸ Ἄρχεϊον, λειτουργεῖ ὡς δημοσία βιβλιοθήκη, εἰς τὴν ὅποian ἐδώρισεν ἅπασαν τὴν βιβλιοθήκην του ὁ ἐκ Κεφαλληνίας ἑτερος ἀοιδίμος ἀνὴρ Ἀμίλκας Σ. Ἀλιβιζᾶτος.

Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς σχολῆς τῆς Χάλκινης καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῶν γραμμάτων εὐρύτερον, χαιρετίζου μετὰ πολλῆς χαρᾶς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πρώτου τούτου καταλόγου, ἀναμένοντες τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἐξαγγελωμένων ἐν τῷ μέλλοντι.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία ἤτοι Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμος Τρίτος, ἐκδόσις Τρίτη, Ἀθήναι, 1969-1970, σ. 337.

Ἡ «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν» τοῦ Νικολάου Β. Τωμαδάκη ἀρχικῶς ἐνεφανίσθη εἰς ἓνα τόμον. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας ὅμως ἐκδόσεις (γ' ἐκδ.) ἐπεκταθεῖσα ἔλαβε τὴν μορφήν τῶν τριῶν τόμων: Α', Κλεις τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, Ἀθήναι, 1965, Β', Ἡ Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, 1965, καὶ Γ', Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία, 1969-1970. Ἐχόμεν πρὸ ἡμῶν τὸν τρίτον τόμον (γ' ἐκδ.) ἐκ 337 σελίδων, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ ἀρχῇ (σ. 5-20) καὶ ἐν τῷ τέλει (σ. 325-337) ὑποδιαρέσεων, περιλαμβάνει δύο μέρη, Α', Περὶ Βυζαντινῆς Ἐπιστολογραφίας (σ. 21-158) καὶ Β', Κείμενα (σ. 159-305). Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πρῶτον μέρος τὰ δεδομένα τοῦ βιβλίου στηρίζονται «ἰδιαίτατα εἰς μαρτυρίας παρατιθεμένας αὐτουσίως καὶ οὐχὶ εἰς εἰκοτολογικὰς θεωρήσεις» (σ. 7). Τοιουτοτρόπως, ὁ ἀναγνώστης ὁ μὴ ἔχων τὸν χρόνον νὰ προστρέξῃ εἰς τὰς πηγὰς ἔχει ἐνταῦθα ἐνώπιόν του τοὺς ἀντιπροσωπευτικοὺς ἐκπροσώπους τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας. Ἐν παραρτήματι (σ. 307-320) τίθεται εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἡ γερμανιστὶ εἰς τὸ Γ' βυζαντινολογικὸν συνέδριον τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1932 γενομένη ἀνακοίνωσις τοῦ ἀειμνήστου Ἰω. Συκουτρῆ «Προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς Ἐπιστολογραφίας». Ὁ εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς σελίδος 187 ἐμφανιζόμενος ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ ΑΒΓ(?) συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Βασίλειος Γεωργιάδης, μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἐκαλλιέργησαν λαμπρῶς, ἐκτὸς ἄλλων, τρία μεγάλα λογοτεχνικὰ εἶδη, τὴν ἐπιστολογραφίαν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν βιογραφίαν τῶν ἁγίων. Ἡ βυζαντινὴ ἐπιστολογραφία, προϋπάρχουσα εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα καὶ συνεχιθεῖσα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὑπῆρξεν εἶδος λογοτεχνικὸν δημιουργηθὲν ἐν τοῖς πράγμασιν, χαρακτηριζόμενον ἀπὸ τὴν πρωτότυπον ἰκανότητα τῶν ἐπιστολογράφων νὰ ἐκφραστοῦν. Καίτοι συγγενεὺς πρὸς τὴν ρητορικὴν, ἀποτελεῖ ἐν ἰδιαίτερον λογοτεχνικὸν εἶδος (σ. 8, 23-4, 80-6). Παρὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν πρόοδον, «εὐρισκόμεθα ἀκόμη μακρὰν ἀπὸ τὴν συγκρότησιν ἐνὸς Corpus, τὸ ὁποῖον θὰ περιελάμβανε πάντας τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπιστολογράφους» (σ. 156).

Τὰ ὅσα γράφονται περὶ τῶν Ταχυδρόμων τῶν Ἐπιστολῶν (Ε', σ. 68-79) συνιστοῦν μίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς συγχρόνους ταχυδρομικὰς ὑπηρεσίας. Μεταξὺ τῶν ὥραιων ποὺ παρατίθενται εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς: «ὅτι πανοῦργοι τινὲς ἰσχυρίζοντο ὅτι δῆθεν δὲν ἔλαβον γράμμα ὅπερ εἶχον παραλάβει ἐπιρρίπτοντες εἰς τὸν διακομιστὴν τὴν εὐθύνην τῆς σιγῆς» (σ. 75). Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ ὑποδείγματα τοῦ ἐπιστολογραφικοῦ λόγου, οὐδεὶς τῶν μεγάλων χριστιανῶν ἢ βυζαντινῶν ἐπιστολογράφων ἔγραψαν πλαστὴν ἐπιστολὴν (σ. 94). «Τὰ συνήθως παραδιδόμενα διὰ τῶν ἐπιστολαρίων κείμενα τῶν βυζαντινῶν σπανιώτατα χρονίζονται ὑπὸ τῶν ἀποστολέων αὐτῶν... Ἀπεναντίας ἐχρονίζοντο τὰ ἔγγραφα (ἡμέρα, μῆν, ἰνδικτιῶν)» (σ. 105-6). «Ἐὰν τὸ ὕφος εἶναι ὁ ἀνθρώπος, τὸ ὕφος τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας ἀποδίδει ὅσον τίποτε ἄλλο τὸν Βυζαντινὸν λόγιον καὶ γραφειοκράτην, ἀκόμη τὸν πολιτευόμενον, τὸν διδάσκαλον καὶ τὸν φιλόσοφον (διότι περὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ λόγος)» (σ. 125).

Καίτοι ὁ τίτλος τῆς ἐργασίας εἶναι «Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία», γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων καὶ ἐπιστολογραφίας, ἡ ὅποια ἀναμένει τὸν ἐπιστήμονα καὶ κριτικὸν ἐρευνητὴν τῆς (σ. 23, 67, 94, 116, 140, 141, 150-8, 205-8, 272-9, 294-305). Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐπιστολογραφία εἶναι καὶ χριστιανικὴ ἐπιστολογραφία, ἡ δὲ γνώσις τῆς καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν δεδομένων ἐνδιαφέρουν ἀμέσως τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην. Ἡ βυζαντινὴ ἐπιστολογραφία διὰ τοῦ παρόντος ἔργου εὑρεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συγγραφέως τῆς τὸν ἐπιστήμονα καὶ κριτικὸν ἐρευνητὴν τῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Κωνσταντίνου Δ. Καλοκύρη. Τὸ Ἄστρον τῆς Βηθλεὲμ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην (εἰκονογραφικὴ ἐρμηνεία).

The Star of Bethlehem in Byzantine Art (Iconographic Interpretation), Θεσσαλονίκη 1969, 168 pp. 31+2 pl.

Le récent ouvrage du professeur Constantin D. Kalokyris publié en grec et en anglais en un unique volume étudie le problème iconographique de la figuration de l'étoile dans les représentations, de la Nativité et de l'adoration des Mages. Ce problème resté jusqu'à présent sans solution pour les savants qui se sont penchés sur la représentation de la Nativité dans l'art (G. Millet, M. Schmid, L. Reau etc.) est étudié systématiquement dans cet ouvrage. Constantin D. Kalokyris, professeur d'archéologie byzantine et chrétienne à la Faculté Théologique de l'Université de Thessalonique bien connu des archéologues frangophones, se penche avec une grande attention et une précision scientifique particulière sur la représentation de l'étoile, en examinant les oeuvres d'art de l'époque paléochrétienne jusqu'à la période post-byzantine. Dans l'introduction (p. 9-11) l'auteur fixe le but qu'il se propose: l'étude d'un problème resté sans solution jusqu'à maintenant. L'ouvrage est divisé en deux parties: la première s'intitule: Analyse iconographique et monuments (p. 13-27) et la seconde: Présuppositions de l'iconographie de l'Etoile et Sources (p. 29-49). Enfin une conclusion substantielle termine l'ouvrage (p. 49-50). La première partie se compose de deux chapitres. Dans le premier chapitre intitulé: l'étoile dans la Nativité, l'auteur examine les monuments où l'étoile manque ou bien figure soit au-dessus soit à l'intérieur de la grotte. Après la crise de l'iconoclasme l'étoile est peinte soit dans la voûte céleste, soit au début du rayon qui aboutit dans la grotte, soit au milieu de ce rayon. Le second chapitre: L'étoile dans l'adoration des Mages (p. 18-27) s'attarde sur les différentes présentations iconographiques de l'étoile en particulier sur la présence de l'étoile au-dessus de la Vierge à l'enfant (scène d'adoration dans la maison), sur la localisation par rapport à cette étoile de l'endroit où l'enfant est couché (adoration dans la crèche de la grotte) et enfin sur la présence d'ange et non pas de l'étoile, qui conduit les mages à la grotte ou à la maison. Dans quelques oeuvres d'art postbyzantines on note la présence simultanée de l'ange à cheval (représenté depuis l'époque paléologue) et de l'étoile.

Quant à la seconde partie de l'ouvrage elle se compose de trois chapitres. Le premier porte sur l'ange et l'étoile (p. 20-31), le second sur la représentation primitive de l'étoile (p. 31-45) et le dernier sur l'interprétation de l'étoile comme thème de la Nativité (p. 35-49). Le premier chapitre montre comment la substitution de l'ange à l'étoile est due à la littérature religieuse (Grégoire le théologien, Jean Chrysostome, etc.). Dans le second chapitre l'auteur recherche quelle était la re-

présentation primitive de l' étoile et émet l' opinion suivante: au debut l' étoile était le véritable sujet de l' adoration des Mages et par conséquent elle devait être réellement le centre des icônes. Dans le dernier chapitre l' étoile est interprétée d' après la littérature religieuse et les oeuvres d' art comme thème de la Nativité. La conclusion générale de l' ouvrage insiste sur la thèse du professeur, à savoir que l' étoile habituellement est absente des monuments les plus anciens de la Nativité, car ceux-ci suivent les textes à la lettre, alors que la représentation de l' étoile constitue un thème de l' iconographie des Mages.

La représentation de l' étoile dans l' iconographie de la Nativité s' explique si l' on voit en elle le symbole du Christ déjà annoncé par l' étoile de Jacob. Elle atteste aussi l' accomplissement de la prophétie. La célébration le même jour de la fête de Noël et de l' adoration des Mages a rendu nécessaire la présence de l' étoile dans les représentations de la Nativité. Le recours fréquent aux sources de la littérature chrétienne et aux oeuvres d' art les plus caractéristiques, la déduction d' utiles conclusions, l' élaboration scientifique de cet ouvrage ainsi que la traduction anglaise dans le volume même lui donnent un caractère d' érudition accusée et en fond une aide indispensable pour les historiens de l' art byzantin, voire pour les théologiens.

L' impression soignée de ce livre et son illustration au moyen de trente et une planches hors-texte en noir et blanc — deux autres figurent en tête du volume — contribuent à la beauté de l' ouvrage. Je pense qu' il vient combler une grande lacune dans la bibliographie byzantine internationale et sera lu avec un intérêt particulier par tous les spécialistes.

CONSTANTIN P. CHARALAMPIDÈS

A. Robert und A. Feuillet: Einleitung in die Heilige Schrift band II. Neues Testament. Herder Wien-Freiburg-Basel 1965, σελ. 840.

Τὸ μετὰ χειρὸς κλασσικὸν ἔργον Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, προέρχεται ἐκ διακεκριμένων Γάλλων βιβλικῶν Θεολόγων καὶ ἔχει μεταφρασθῆ καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν. Ὁ τίτλος εἰς τὴν Γαλλικὴν εἶναι: Introduction à la Bible, Tome II: Nouveau Testament, Desclée & Cie, Editeurs, S.A., Tournai 1959. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν II τόμον τοῦ ὅλου ἔργου Einleitung in die Heilige Schrift, εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης μιᾶν εὐρυτάτην Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ.Δ. πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν αὐτῆς, ἧς σημαντικὰ χωρῖα ἐρμηνεύει. Διὰ μιᾶς ἐν πρώτοις τριμεροῦς εἰσαγωγῆς πλαισιοῦται ἡ Κ.Δ. εἰς τὸ τότε σύγχρονον περιβάλλον καὶ εἰκονίζονται βάσει τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ προγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ αἱ ἰδιαιτέρας ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τῆς Ἰουδαϊκῆς γραμματείας διὰ τὴν πραγματικὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ.Δ. καὶ τῆς Α.Γ. ἐν γένει. Αἱ ἐπ' αὐτῶν στηριζόμεναι εἰσαγωγαὶ εἰς ἐν ἑκαστον βιβλίον τῆς Κ.Δ. λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς παραδόσεως, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει, ὅτι δημιουργεῖται ριζικὸν χάσμα μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ τῆς πίστεως. Κατ' ἀσυνήθη τρόπον τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐξετάζεται οὐχὶ ἐν ἧ τάξει καὶ σειρᾷ εὐρίσκειται, δηλαδὴ μετὰ τὰ συνοπτικὰ Εὐαγγέλια καὶ συγκεκριμένως μετὰ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ μετατίθεται καὶ ἐξετάζεται μετὰ τῶν τριῶν Καθολικῶν αὐτοῦ ἐπιστολῶν.

Μετὰ τινὰς προσημειώσεις ἀναγκαίας διὰ τὸν ἀναγνώστην (σελ. XIX-XXII) τὸ μετὰ χειρὸς βιβλίον ἀρχεται διὰ μιᾶς μακρᾶς εἰσαγωγῆς, ἧτις ἐπιγράφεται: Ὁ κ ὁ σ μ ο ς τ ἧ ς Κ α ι ν ῆ ς Δ ι α θ ῆ κ η ς. Αὕτη συνίσταται ἐκ τριῶν τμημάτων. Τὸ πρῶτον γραφὲν ὑπὸ τοῦ Α. Tricot φέρει τὸν τίτλον: Ὁ Ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος (σελ. 5-26). Τὸ τμήμα τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος 1) περὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτο-

κρατορίας, 2) περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ 3) περὶ τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς εἰδωλολατρίας. Τὸ δεύτερον τμήμα αὐτοῦ ἐπιγράφεται: Ὁ κόσμος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ διαιρεῖται ὁμοίως εἰς τρία κεφάλαια, ἐν οἷς γίνεται λόγος 1) περὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, 2) περὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ 3) περὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς. Τὸ τρίτον τέλος τμήμα γραφὲν ὑπὸ τεσσάρων εἰδικῶν ἦτοι ὑπὸ τῶν C. Bigare J. Garmignac, J. Tringuet καὶ A. Michel φέρει τὸν τίτλον: Τὸ φιλολογικὸν περιβάλλον, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς φιλολογίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ συγκεκριμένως περὶ τῶν Ἀποκρύφων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Παλαιστίνης, περὶ τῶν χειρογράφων τῆς Qumran, περὶ τῆς φιλολογίας τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ περὶ τῆς ραββινικῆς φιλολογίας.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθοῦν τέσσαρα πολυσέλιδα κύρια μέρη: Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σελ. 125-308), γραφὲν ὑπὸ τοῦ X. Leondufour γίνεται ἡ πραγματεύσει τῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων καὶ διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ κεφάλαια. Εἰς τὸ 1ον ἀναπτύσσεται συντόμια ἢ ἱστορία τῆς ἔρμηνείας τῶν Συνοπτικῶν, εἰς τὸ 2ον γίνεται λόγος περὶ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, εἰς τὸ 3ον περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου, εἰς τὸ 4ον περὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν, εἰς τὸ 5ον περὶ τοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος, εἰς τὸ 6ον περὶ τῆς ἱστορίας τῶν πηγῶν καὶ τῆς μορφολογικῆς ἱστορίας τῶν Εὐαγγελίων καὶ εἰς τὸ 7ον περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν Εὐαγγελίων. Τὸ δεύτερον μέρος (σελ. 309-506), τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται: Αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, ἔργον τῶν Καινοδιαθηκικῶν L. Cerfaux καὶ J. Cambier, ἀποτελεῖται ἐκ δύο τμημάτων. Εἰς τὸ πρῶτον συνιστάμενον ἐκ τριῶν κεφαλαίων γίνεται λόγος περὶ τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων (φιλολογικὰ προβλήματα-ἀξιοπιστία καὶ προβλήματα κριτικῆς τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων). Εἰς τὸ δεύτερον ἀποτελούμενον ἐξ ἑξ κεφαλαίων ἀναπτύσσονται αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῶν δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς, προτασσομένης τῆς βιβλιογραφίας τοῦ Παύλου. Εἰς τὸ τρίτον μέρος (σελ. 507-554), ἔργον τοῦ J. Cantinat καὶ ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων κεφαλαίων ἐξετάζονται αἱ Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ ἐκτὸς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰωάννου. Τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον μέρος (σελ. 555-664), ἔργον τοῦ A. Feuillet, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται: Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου, διαιρεῖται εἰς τρία τμήματα. Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: Τὸ τέταρτον Εὐαγγέλιον, ἐκτίθεται μετὰ σύντομον ἔκθεσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἔρμηνείας τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου 1) τὰ φιλολογικὰ προβλήματα τοῦ Εὐαγγελίου, 2) ὁ συγγραφεὺς καὶ 3) αἱ ιδιορρυθμίαι τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου. Εἰς τὸ δεύτερον τμήμα, ἐπιγραφόμενον αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἀποτελούμενον ἐκ δύο κεφαλαίων, γίνεται λόγος 1) περὶ τῆς Α' Ἰωάννου ἐπιστολῆς καὶ 2) περὶ τῶν Β' καὶ Γ' Ἰωάννου ἐπιστολῶν. Εἰς τὸ τρίτον ἔργον τοῦ M. E. Boismard ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ Ἀποκάλυψις, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν κεφαλαίων, γίνεται λόγος 1) περὶ τῶν φιλολογικῶν προβλημάτων τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως, 2) περὶ τοῦ μηνύματος καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς διδασκαλίας καὶ 3) περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς.

Μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ παράρτημα φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: Ἀπόκρυφα τῆς Κ.Δ., ἔργον τῶν J. Bousiryen καὶ C. Bigare (σελ. 665-682). Ἐν αὐτῷ ἐκτίθενται τὰ Ἄγραφα (Λόγια τοῦ Ἰησοῦ), τὰ Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια, αἱ Ἀπόκρυφοι Πράξεις καὶ Ἀπόκρυφοι Ἐπιστολαὶ καὶ Ἀποκαλύψεις. Εἰς τὴν συνέχειαν ἐξετάζονται θεμελιώδη τινὰ θέματα τῆς Κ.Δ. ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Παλαιοδιαθηκικῆς Θεολογίας (σελ. 683-814), ἔργον τῶν A. Feuillet καὶ S. Lyonnet. Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθοῦν τέσσαρα κεφάλαια: 1ον Ἡ ἐξουσία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὰ συνοπτικὰ Εὐαγγέλια. 2ον Κήρυγμα περὶ σωτηρίας καὶ βίος τῆς παλαιοχριστιανικῆς κοινότητος κατὰ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. 3ον. Ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τοῦ Παύλου καὶ 4ον Ἡ ἐνανθρώπησις ὡς σωτήριον γεγονός εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου. Ἐν ἐπιλόγῳ ἐκτίθεται ἡ ἐνόησις 1) τῆς Κ.Δ. καὶ 2) ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν (σελ. 815-818), τὸ ὅλον δὲ ἔργον κλείει διὰ τῆς παραθέσεως

διαφόρων πινάκων, ἤτοι συγγραφέων, προσώπων καὶ πραγμάτων, γραφικῶν χωρίων καὶ χρονολογικῆς συνόψεως τῆς Κ.Δ.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον διὰ τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Κ.Δ. Ἐνταῦθα θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν παράθεσιν τῶν σπουδαιοτέρων προβλημάτων τῆς Κ.Δ. ὡς καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν αὐτῶν. Θὰ διαφωτισθῇ ἐπὶ πολλῶν θεμάτων τῆς Καινοδιαθηκῆς Θεολογίας, ὡς αὕτη ἐκτίθεται εἰς τὰ ἐξεταζόμενα βιβλία τῆς Κ.Δ. καὶ ἐπὶ πλέον θὰ ἐνημερωθῇ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν τότε ἐπικρατούντων ρευμάτων ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος καὶ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν ἐν γένει τῆς Κ.Δ. Ἐντεῦθεν συνιστάται θερμῶς ἡ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου ὑπὸ τῶν κατεχόντων τὴν γαλλικὴν ἢ γερμανικὴν γλῶσσαν Θεολόγων καὶ λοιπῶν ἐχόντων Καινοδιαθηκικὰ διαφέροντα.

ΣΑΒΒΑΣ ΝΑΝΑΚΟΣ

Der Orthodoxe Gottesdienst. Τόμος I. Ἡ θεία Λειτουργία καὶ τὰ Μυστήρια. Ἐκδόσις ὑπὸ τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου Σεργίου Heitz Matthias-Grunewald-Verlag- Mainz, σελ. XXII+571, σχῆμ. 16ον.

Ὁ γνωστός Γερμανὸς Ὀρθόδοξος Κληρικὸς Πρωτοπρεσβύτερος Σέργιος Heitz ἀπὸ ἐτῶν ἐργάζεται ἐν Düsseldorf ὡς Ἐφημέριος διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους Γερμανοὺς καὶ λοιποὺς μὴ ἐννοοῦντας τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Παλαιότερον ἐξυπηρέτει καὶ τοὺς Ὀρθοδόξους Ἑλληνας, διότι δὲν ὑπῆρχεν εἰς Düsseldorf Ἑλληνικὸς Ὀρθόδοξος Ναὸς οὐδ' Ὀρθόδοξος Ἑλληγν Ἱερεὺς. Οὗτος λοιπὸν ἔχων κυρίως ὡς ὁδηγὸν τὸ πολῦτιμον ἔργον τοῦ Ρώσσου Πρωτοπρεσβυτέρου Ἀλεξίου von Maltzew, τὸ ὁποῖον πρὸ ἡμιῶσεος αἰῶνος εἶχεν ἐκδοθῆ καὶ ἤδη ἀπὸ ἐτῶν εἶναι ἐξηγλημένον, προέβη εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς Οἰκουμενικῆς ἰδέας πρὸς γνῶσιν τῶν θησαυρῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου λατρείας ἐκ μέρους τῆς Δύσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ὑπὲρ 300.000 Ὀρθοδόξων τῆς ἐν Γερμανίᾳ διασποράς, οὔτινες κατὰ τὸ 1/4 τοὺλάχιστον μεταχειρίζονται τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν.

Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος (σελ. 13-113) περιέχει τὰς κινητὰς ἐορτὰς καὶ ἡμέρας τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους. Τοῦτο πάλιν ὑποδιαιρεῖται α) εἰς τὰς πρώτας Κυριακὰς τοῦ Τριωδίου μετὰ τοῦ Σαββάτου τῶν Ἀπόκρεω (σελ. 27-32), β) εἰς τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς Τετάρτης τῆς πρώτης ἐβδομάδος τῶν Νηστειῶν μέχρι τοῦ Μ. Σαββάτου (σελ. 33-113), γ) εἰς τὴν περίοδον τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἤτοι ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς (σελ. 114-151), δ) τὴν περίοδον τοῦ Ἁγίου Ματθαίου ἤτοι ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (σελ. 152-181) καὶ ε) εἰς τὴν περίοδον τοῦ Λουκᾶ, ἤτοι ἀπὸ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ μέχρι τῶν μεγάλων ἐορτῶν (σελ. 182-198). Σημειωτέον ὅτι ὁ π. Heitz τὰς ἀνωτέρω Κυριακὰς ὀνομάζει Κυριακὰς μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν κατὰ τὸ Σλαβικὸν Τυπικόν, δηλ. ἀπὸ τῆς 1ης Κυριακῆς τοῦ Ματθαίου — τῶν Ἁγίων Πάντων (—1η Κυριακὴ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν) μέχρι τῆς 15ης Κυριακῆς τοῦ Λουκᾶ (—32α Κυριακὴ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν). Τὸ δεῦτερον μέρος ἐπιγράφεται: Αἱ θ ε ῖ α ι Λ ε ι τ ο υ ρ γ ῖ α ι (σελ. 199-360). Μετὰ τὴν προσκομιδὴν (σελ. 199-214) ἀκολουθοῦν αἱ θεῖαι Λειτουργίαι τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Γρηγορίου ἢ τῶν Προηγιασμένων (σελ. 215-353), προστίθενται ἡ Ἀκολουθία τῶν Κολλύβων, ἡ τάξις τῶν Τυπικῶν καὶ τὰ Ἀντίφωνα τῶν Καθημερινῶν, ἤτοι ψαλμ. 91 (ἤχος πλ. α') 92 (ἤχος πλαγ. α') καὶ 94 (ἤχος β') κατὰ τὸ Σλαβικὸν Τυπικόν (σελ. 354-360).

Τὸ τρίτον μέρος φέρει τὸν τίτλον: Αἱ ἀ κ ῖ ν η τ ο ι ἐ ο ρ τ α ἰ καὶ μ ν ῆ μ α ι τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους (σελ. 361-460). Μετὰ τινὰ εἰσαγωγικὰ ἀκολουθεῖ τὸ Μηνολόγιον ἀπὸ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 29ης Αὐγούστου, ἔνθα περι-

λαμβάνονται τὰ Ἀπολυτικά, Κοντάκια, Ἀντίφωνα, Εἰσοδικά, Προκείμενα, Ἀλληλουά-ρια, ὡς καὶ αἱ Ἀποστολικαὶ καὶ Εὐαγγελικαὶ Περικοπαὶ (σελ. 375-458).

Τὸ τέταρτον τέλος μέρος (σελ. 461-550) περιέχει τὴν Ἀκολουθίαν τῶν Μυστηρίων (πλὴν τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆς Ἱερωσύνης) (σελ. 468-550). Προηγούνται εὐχαί τινες περιστατικαὶ (τοῦ τοκετοῦ—τῆς ὀγδόης ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν καὶ τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας) (σελ. 461-467) καὶ ἔπονται ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ὀκτὼ ἤχων τῆς Ἐκκλ. Μουσικῆς, μετὰ παραθέσεως τῶν Ἀπολυτικίων εἰς τὴν Σλαυικὴν καὶ Ἑλληνικὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ μουσικῇ γραφῇ (σελ. 551-571).

Τοῦ βιβλίου ὁ ἐκδότης προτάσσει εἰσαγωγὴν, ἔνθα α) ἐκθέτει τοὺς λόγους, οἵτινες ὄθησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ παρόντος, β) περιγράφει τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ γ) παρέχει τὸ σχῆμα τῆς κατόψεως τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ περιγράφων συντόμως καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ.

Τὸ βιβλίον εἶναι λίαν εὐχρηστον καὶ χρήσιμον διὰ τοὺς γερμανομαθεῖς Θεολόγους, οἵτινες ἀσχολοῦνται περὶ τὴν Λειτουργικὴν καὶ Τελετουργικὴν. Ὁ ἐκδότης εἶναι ὁμολογούμενως ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν Σλαυικὴν παράδοσιν καὶ πρᾶξιν (Ritus), τὴν ὅποιαν καὶ ἀκολουθεῖ. Ἐὰν συνειργάζετο καὶ μετὰ Ἑλλήνων Γερμανομαθῶν Θεολόγων καὶ μάλιστα Λειτουργολόγων, ἀσφαλῶς ἡ προσφορὰ του θὰ ἦτο καλυτέρα καὶ σύμφωνως ἀπολύτως πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς πηγὰς. Πάντως εἴμεθα λίαν εὐγνώμονες εἰς τὸν π. Σέργιον Heitz διὰ τὴν ὥραϊαν αὐτὴν προσπάθειαν καὶ εὐχόμεθα νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀναληθὲν ὑπ' αὐτοῦ σοβαρὸν οὗτον ἔργον.

ΣΑΒΒΑΣ ΝΑΝΑΚΟΣ

Dratsellas Constantine, Θεολόγου-Καθηγητοῦ, Δρος Φιλοσοφίας. Questions of the Soteriological Teaching of the Greek Fathers with special Reference to St. Cyril of Alexandria. Athens 1969, σελ. 134.

Ὁ πανανθρώπινος πόθος τῆς λυτρώσεως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας ἱκανοποιοῦνται μόνον ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἐξ αὐτοῦ ἀντιλαμβάνεται τις τὴν ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα τοῦ νέου ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ κ. Δρατσέλλα, ὁ ὁποῖος ὡς εἰδικὸς ἐπὶ τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων καὶ Ἐπιμελητῆς τῶν Πατερικῶν ἐκδόσεων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας πραγματεύεται τὸ θέμα του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεολογίας τῶν Ἱ. Πατέρων καὶ δὴ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.

Εἰς τὸ εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον (σελ. 9-36) ἐκτίθεται ἐν συντομίᾳ ἡ σωτηριολογικὴ διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ τονίζονται τρία βασικὰ σημεῖα: α) Οἱ Πατέρες οὐδέποτε διαχωρίζουν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ Θεανθρώπου, δι' ὃ Χριστολογία καὶ Σωτηριολογία εἶναι ἀδιαχώριστα. β) Ὅμιλοῦντες περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ-Λόγου οἱ Πατέρες ἐνοοῦν ἔχι μόνον τὴν Γέννησιν ἀλλὰ τὸ ὅλον μυστήριον τῆς Θείας Οἰκονομίας καὶ γ) Οἱ Πατέρες οὐδέποτε διετύπωσαν ὠρισμένας θεωρίας εἰδικὰς περὶ Σωτηρίας, ἀλλ' εἶδον αὐτὴν ὡς ἐν Ὄλον καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης Θείας Οἰκονομίας.

Ἡ σωτηριολογικὴ Θεολογία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κατέχει τὸ μεγαλύτερον σῶμα τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Δρατσέλλα καὶ διακρίνεται εἰς δύο μέρη.

Εἰς τὸ α' γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐνσαρκωθέντος Θεοῦ Λόγου, ὡς Σωτῆρος καὶ ἐξετάζεται ἡ φύσις τῆς Σωτηρίας ἐν σχέσει: α' πρὸς τὸν Θεὸν = παρουσίασις τῶν θείων Ἰδιοτήτων, β' πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον = καταλλαγή, καὶ γ' πρὸς τὸν ἄνθρωπον καθ' ἑαυτὸν = λύτρωσις. Οὕτω παρουσιάζεται μία σωτηριολογικὴ σύνθεσις τοῦ Ἱεροῦ Κυρίλλου.

Εἰς τὸ β' μέρος ὁ κ. Δρατσέλλας ἐξετάζει α) τὴν θέσιν τῆς Θείας Χάριτος εἰς τὸ ἔργον

τῆς σωτηρίας, β) τὴν Ἐκκλησίαν ὡς Κιβωτὸν τῆς Σωτηρίας καὶ γ) τὴν ἔννοιαν τῆς τελειώσεως τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας.

Ὁ συγγραφεὺς τονίζει ὅτι ἡ σωτηριολογικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κυρίλλου εἶναι βιβλικὴ καὶ Πατερικὴ, ἐπομένως ὀρθόδοξος καὶ ἀληθινή.

Ὁ κ. Δρατσέλλας εἰς τὸ νέον αὐτοῦ βιβλίον χρησιμοποιεῖ ὠριασιώτην ἀγγλικὴν γλῶσσαν, ἀκριβῆ ἀγγλικὴν θεολογικὴν ὀρολογίαν, εἶναι σαφὴς εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν του καὶ τῶν κριτικῶν παρατηρήσεών του, πειστικὸς δὲ εἰς τὰ συμπεράσματά του, ποιεῖται πυκνοτάτην καὶ πλουσιωτάτην χρῆσιν τῶν πηγῶν, εἰς τὰς ὁποίας συνεχῶς παραπέμπει, ὡς καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

Συγχαίρομεν τὸν ἀγαπητὸν κ. Δρατσέλλαν, διὰ τὴν νέαν του σπουδαιοτάτην ἐργασίαν καὶ τοῦ εὐχόμεθα συνεχῆ ἐπιστημονικὴν παραγωγὴν.

MIX. ΜΑΚΡΑΚΗΣ

Κ. Σ. Χ α σ ά π η: Ὁ Ἄστηρ τῆς Βηθλεέμ. Ἀθήναι 1970, σελ. 285, σχ. 8ον.

Ὁ διακεκριμένος Ἕλλην ἀστρονόμος, τέως Δ/ντῆς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν, κύριος Κ. Σ. Χασάπης ἔθεσεν εἰς κυκλοφορίαν τὸ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον περισπούδαστον βιβλίον, διὰ τοῦ ὁποίου πειρᾶται τὸν ἀστρονομικὸν προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας καὶ ἡμερομηνίας τῆς γεννήσεως τοῦ Κ.Η.Ἰ. Χριστοῦ.

«Ὁ ἄστηρ τῆς Βηθλεέμ» ἀποτελεῖ παγκοσμίως μίαν ἀπὸ τὰς σοβαρωτέρας προσπαθείας τοῦ εἴδους τῆς, τὴν πληρεστέραν δέ, ἀναμφισβητήτως, ἑλληνικὴν τοιαύτην.

Ὁ ὑπογράφων τὸ παρὸν κριτικὸν σημείωμα δὲν εἶναι εἰδικὸς περὶ τὴν ἀστρονομίαν ἀλλ' ἀσχολούμενος ἐρευνητικῶς μὲ τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ νὰ σημειώσῃ τὰς παρατηρήσεις του ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ συγγραφέως.

Ἡ δ ο μ ῆ τ ο ῦ β ι β λ ι ο ῦ. Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Χασάπη διαιρεῖται βασικῶς εἰς δύο μέρη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 12 κεφάλαια.

Εἰς τὸ Α' κεφ. (σελ. 1-11) ἐρευνᾶται τὸ Διονυσιακὸν ἡμερολόγιον, ἡ θέσις ἐν αὐτῷ τοῦ ἔτους τῆς Γεννήσεως καὶ αἱ γνώμαι τῶν Πατέρων περὶ τῆς ἡμερομηνίας τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου.

Εἰς τὸ Β' κεφ. (σελ. 12-36) ἐρευνῶνται αἱ βιβλικαὶ καὶ ἰδιαιτέρως αἱ εὐαγγελικαὶ «εἰδήσεις», αἱ βοηθοῦσαι εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς χρονολογικῆς περιόδου, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγενήθη ἀσφαλῶς ὁ Κύριος.

Εἰς τὸ Γ' κεφ. (σελ. 43-49) ἐρευνῶνται αἱ περὶ τοῦ ἀστέρος τῆς Βηθλεέμ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ ἱερὸς Ματθαῖος καὶ τὰ μὴ κανονικὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.

Εἰς τὸ Δ' κεφ. (σελ. 52-58) ἐξετάζονται αἱ ὑπερβατικαὶ καὶ μυθολογικαὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ ἀστέρος τῆς Βηθλεέμ.

Εἰς τὸ Ε' κεφ. (σελ. 60-71) ἐξετάζονται τὰ γενικὰ δεδομένα καὶ τὰ ἀστρονομικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀστέρος τῶν μάγων.

Εἰς τὸ ΣΤ' κεφ. (σελ. 73-105) ὁ σ. ἐξετάζει τὰς ἀποκλειομένας ἀστρονομικὰς ἐκδοχὰς (μετεώρου, κομήτου, πλανήτου, ἀπλανοῦς) περὶ τοῦ ἀστέρος.

Εἰς τὸ Ζ' κεφ. (σελ. 111-123) γίνεται λόγος περὶ τῶν μάγων καὶ τῆς Ἀστρολογίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου.

Εἰς τὸ Η' κεφ. (σελ. 125-142) γίνεται λεπτομερεστάτη παρουσίασις τῆς θεωρίας τοῦ Kepler διὰ τὸν ἀστέρα τῶν μάγων.

Εἰς τὸ Θ' κεφ. (σελ. 144-160) ὁ σ. προβαίνει εἰς λεπτομερέστατον ἀστρονομικὸν ἔλεγχον τῆς θεωρίας τοῦ Kepler καὶ διαπιστώνει ἐν συμπεράσματι, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη ἐρμηνεύει μερικῶς μόνον τὸν ἀστέρα τῶν μάγων.

Εἰς τὸ Γ' κεφ. (σελ. 165-169) ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὰ φαινόμενα τῶν «μεγάλων συνόδων» τῶν ἑπτὰ πλανητῶν καὶ μὲ τὰς συγκεντρώσεις τούτων εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν Ἰχθύων-Κριοῦ.

Εἰς τὸ ΙΑ' κεφ. (σελ. 171-196) ὁ σ. περιγράφει τὴν συγκεκριμένην συγκεντρώσιν τῶν πλανητῶν (εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν Ἰχθύων - Κριοῦ) κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 6 π.Χ.

Εἰς τὸ ΙΒ' κεφ. (σελ. 198-224) ὁ σ. προβαίνει εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας, ὅτι ὁ ἀστὴρ τῆς Βηθλεὲμ ἦτο ἡ συγκεντρώσις τῶν πλανητῶν τοῦ ἔτους 6 π.Χ., δίδει τὴν ἀστρολογικὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ ἀστέρος καὶ ἐκφράζει συμπερασματικῶς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ἀστὴρ ἐνεφανίσθη δύο ἔτη πρὸ τῆς Γεννήσεως, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγεννήθη τὴν 6ην Δεκεμβρίου τοῦ 5 π.Χ. καὶ ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν μάγων ἐγένετο τὴν 19ην Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους.

Εἰς τὸ τέλος (σελ. 237-254) δίδει σπουδαίους ἀστρονομικοὺς πίνακας σχετικούς μὲ τὸ ἐρευνώμενον πρόβλημα, παραθέτει περιληψιν τῆς «θέσεως» εἰς τὴν Ἀγγλικὴν (σελ. 257-261) καὶ ἀκολουθοῦν ἡ Βιβλιογραφία (σελ. 263-267) καὶ τὸ Ἀλφαριθμητικὸν Εὐρετήριο (σελ. 269 κ. ἑξ.). Τὸ ἔργον εἶναι ἐμπλουτισμένον μὲ εἰκόνας καὶ χάρτας, «ἐκτὸς κειμένου» βεβαίως ἀλλὰ πολυτίμους διὰ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ.

Αἰ ἄ ρ ε τ α ἰ τ ο ὕ β ι β λ ι ο υ: Χειροκροτοῦμεν τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ κόσμημα τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας καὶ τὸ ὁποῖον, εἴμεθα βέβαιοι, θὰ διαφημίση εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν ἔρευναν. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀρετῶν τοῦ βιβλίου σημειώμεν τὰς ἑξῆς:

1) Εἶναι γραμμένον μὲ μέθοδον καὶ ἐπιστημονικὴν συνέπειαν. 2) Ἐμφανίζει ἐξαιρετικὴν γνῶσιν ὀλοκλήρου τοῦ σχετικοῦ χρονολογικοῦ προβλήματος, ὅχι μόνον ἀπὸ πλευρᾶς ἀστρονομικῶν δεδομένων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλευρᾶς γραπτῶν πηγῶν. 3) Στηρίζεται εἰς πλουσίαν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. 4) Αἰ ὑποστηριζόμεναι ἀστρονομικαὶ «θέσεις» τοῦ βιβλίου στηρίζονται εἰς τὰ πορίσματα τῆς ἀστρονομικῆς Ἐπιστήμης καὶ εἰς τὰς προσοπικὰς παρατηρήσεις τοῦ σ. διὰ συγχρόνων ἐπιστημονικῶν μέσων, ὡς τὸ πλανητᾶριον τοῦ Εὐγενιδείου Ἰδρύματος καὶ 5) εἶναι γραμμένον εἰς ἀπλῆν καὶ γλαφυρὰν καθαρεύουσαν καταληπτὴν καὶ ἀπὸ τὸν μέσον ἀναγνώστην, ἐκτὸς βεβαίως τῶν σελίδων ἐκεῖνων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ σ. χρησιμοποιεῖ τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν (ἀστρονομικὴν)... διάλεκτον, τὴν ὁποίαν ὀλοὶ «ἀναγινώσκουσι» ἀλλ' ὀλίγοι ἔννοοῦν.

Κρίσεις ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ βιβλίου: Βεβαίως σκοπὸς τοῦ σ. ἦτο ἀπλῶς νὰ προσδιορίση ἀστρονομικῶς τὸ εἶδος τοῦ ἀστέρος τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς ἐμφανισέως του καὶ ἄρα καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου καὶ μᾶς ἔδωκε μίαν χρονολογίαν καὶ μάλιστα καὶ μίαν συγκεκριμένην ἡμερομηνίαν: 6 Δεκεμβρίου τοῦ 5 π.Χ.

Τὸ ἔργον τῆς ἑναρμονίσεως τῆς χρονολογίας ταύτης πρὸς τὰ βιβλικὰ καὶ ἐξωβιβλικὰ δεδομένα, μολοντί δὲν ἦτο εἰς τοὺς ἰδιαιτέρους στόχους τοῦ συγγραφέως, ἐπεχειρήθη φιλοτιμῶς καὶ κατὰ τρόπον προδίδοντα, ἀσυνήθη, δι' ἓνα θετικὸν ἐπιστήμονα, οἰκείωσιν πρὸς τὰς σχετικὰς πηγὰς.

Ὅμως οἱ δῦσπιστοι ἐρευνηταί, οἱ ὁποῖοι πείθονται μόνον ἐὰν βάλουν τὸν δάκτυλόν των «εἰς τὸν τύπον τῶν ἡλῶν», μένουν, μετὰ τὴν μελέτην τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Χασάπη, μὲ τὰς ἑξῆς ἀπορίας:

1) Ἐὰν τὸ Λουκᾶ Β, 2 δὲν ἐρμηνευθῆ: «Αὐτὴ ἡ ἀπογραφή ἔλαβε χώραν πρὶν ἐκεῖνῆς ἡ ὁποία διενεργήθη ἐπὶ ἡγεμόνος τῆς Συρίας Κυρηνίου» (ὡς πολλοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ), τότε πῶς θὰ συμβιβασθῆ ἡ προτεινόμενη χρονολογία Γεννήσεως (5 π.Χ.) μὲ τὴν πρώτην ἀποστολὴν τοῦ ἐν λόγῳ κυβερνήτου, ἀφοῦ κατὰ τὰ ἔτη 6-4 π.Χ. κυβερνήτης τῆς Συρίας ἦτο ὁ P. Quintilius Varus;

2) Πράγματι ὁ Ἡρώδης ἀπέθανε πρὸ τῆς 11ης Ἀπριλίου τοῦ 4 π.Χ.; Ἡ κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ θανάτου του ἐπισυμβᾶσα ἔκλειψις τῆς Σελήνης (Ἰ. Ἀρχαιολ. 17, 6, 4)

ἦτο ἢ τῆς 13 Μαρτίου τοῦ 4 π.Χ. ἢ ἐκείνη τῆς 15 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 5 π.Χ.; Πολλοὶ ἐρευνητὰ ὑποστηρίζουν τὸ δεύτερον, διότι α) καθὼς εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑπαρξίς ἐμβολίμου μηνὸς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, εἶναι ἀπίθανον εἰς διάστημα ἐνὸς μηνὸς (ἀπὸ τὴν ἔκλειψιν μέχρι τὸν θάνατον τοῦ Ἡρώδου) νὰ συνέβησαν ὅλα τὰ γνωστὰ εἰς τὸν Ἰώσηπον γεγονότα: Ἐπιδείνωσις τῆς καταστάσεως τοῦ Ἡρώδου, μεταφορὰ αὐτοῦ εἰς Καλλιρρόην, ἐπιστροφή εἰς Ἱερικό, πρόσκλησις καὶ συγκέντρωσις τῶν ἐπιφανῶν Ἰουδαίων, ἐκτέλεσις τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ, μετὰ πέντε ἡμέρας, θάνατος τοῦ Ἡρώδου. Καὶ β) διότι ἀπὸ τὰς «γλώσσας» τῆς Megilath Taanith προκύπτει ὅτι ὁ Ἡρώδης ἀπέθανε χειμῶνα. Μήπως λοιπὸν πρὶν ἀπὸ τὸ 17, 9, 3 τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Ἰωσήπου ὑπάρχει κενόν;

3) Εἶναι ἀληθὲς τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ σ., ὅτι δηλ. ἡ βασιλεία τοῦ Τιβερίου νοεῖται ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τούτου εἰς Collega imperii; Ἀπὸ τὰς σελίδας τοῦ Tacitus (Ann 1, κ.) συνάγεται ὅτι οὔτε ὁ λαὸς οὔτε ἡ Σύγκλητος οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Τιβερίος ἠνώθησαν ἑαυτὸν ὡς αὐτοκράτορα ἐνωρίτερον τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου (767 ἄ.Ρ.). Ὁ Sanclemente ἐξάλλου, ἀσχοληθεὶς μετὰ τὰς ἐκ τῶν νομισμάτων μαρτυρίας κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὰ νομίσματα τῆς πατρίδος τοῦ Ἱεροῦ Λουκᾶ (συριακὰ) δίδουν πάντοτε ὡς ἀρχὴν τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἐτῶν τοῦ Τιβερίου τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου. Οὕτω νομίσματα κοπέντα ἐπὶ Silanus εἰς Ἀντιόχειαν καὶ Σελεύκειαν φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς Α, ΕΜ καὶ Γ, ΖΜ, δηλαδή 1,45 καὶ 3,47. Ὁ πρῶτος δεικνύει τὸ ἔτος τοῦ Τιβερίου καὶ ὁ δεύτερος τὸ σύνολον τῶν διαρρησάντων ἐτῶν ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίας. Οὕτω, ἐὰν εἰς τὸ ἔτος τῆς ναυμαχίας (723 ἄ.Ρ.) προσθέσωμεν τὸν ἀριθμὸν (45-1=44) θὰ ἔχωμεν τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐξουσίας τοῦ Τιβερίου. Πράγματι τὸ προκύπτον 767 ἄ.Ρ. εἶναι τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Τιβερίου.

4) Ἄρα γε, μολοντί κατὰ Liddel-Scott εἰς τὰ κλασικὰ κείμενα μετὰ τὴν λέξιν «ἀστὴρ» νοεῖται «εἷς καὶ μόνος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἄστρον», εἶναι πράγματι δυνατόν ὁ Ἱερὸς Ματθαῖος νὰ ἐχρησιμοποίησε τὴν λέξιν πρὸς δήλωσιν ἐνὸς ἀστερισμοῦ, ὡς διατείνεται ὁ συγγραφεύς;

Προσωπικῶς πιστεύω ὅτι παρὰ τὰ ἐρωτηματικά — τὰ ὀλίγα ἐρωτηματικά — τὰ ὁποῖα ἀφήνει ὁ ὀγκώδης «Ἀστὴρ τῆς Βηθλεέμ», ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Χασάπη εἶναι δυνατὴ καὶ ἴσως θὰ δώσῃ τὸν τίτλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης αὐτοῦ.

Πέραν δὲ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ βιβλίου εὗρισκω ἀκόμη ἓν, καὶ μάλιστα πολὺ ἰσχυρόν, τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν ἄποψιν τοῦ σ. ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἡμερομηνίαν καὶ τὸ ἔτος γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Ἀπορῶ δὲ πῶς ὁ ἐλλόγιμος συγγραφεύς δὲν τὸ εὔρεν ἐντὸς τῆς πλουσίας βιβλιογραφίας, τὴν ὁποίαν χρησιμοποίησεν.

Τὸ παραθέτω ἐδῶ μετὰ τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ χρησιμεύσῃ εἰς μίαν δευτέραν ἐκδοσιν τοῦ «Ἀστέρος τῆς Βηθλεέμ».

Ἡ ὑποδειχθεῖσα 6 Δεκεμβρίου τοῦ 5 π.Χ. ὡς ἡμερομηνία τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου μεταθέτει ἀναγκαιῶς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου ἐννέα μῆνας ἐνωρίτερον, εἰς τὰς 6 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ τὴν σύλληψιν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 6 π.Χ., ἀφοῦ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Λουκᾶ ὅτι «ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ» (Α', 26) ἀπὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Ἰωάννου ἐγένετο ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Παρθένου Μαρίας.

Διὰ νὰ εἶναι ἀληθοφανὴς ἡ 6 Δεκ. τοῦ 5 π.Χ. ὡς ἡμερομηνία τῆς Γεννήσεως, θὰ πρέπει ἐντὸς τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 6 π.Χ. νὰ εὕρισκετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ναοῦ ἡ «ἐφημερία» Ἀβιά, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε ὁ ἐλλόγιμος ὁ πατὴρ τοῦ Ἰωάννου Ζαχαρίας (Λουκᾶ Α, 5), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπηρεσίας του ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ τὴν εἴδησιν τῆς «συλλήψεως» τοῦ Ἰωάννου.

Ἀπὸ τὸν Ἰώσηπον ἔχομεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ἡ σειρά τῶν «ἐφημεριῶν» εἰς τὸν Ναὸν ἦτο καὶ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν οἷα ἐμφανίζεται εἰς τὸ ΚΔ' κεφ. τοῦ Α' Παραλειπομέ-

νων. Ἐκ πληροφοριῶν ἐξ ἄλλου τοῦ Ταλμουδ μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὴν ἐβδομάδα τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ ὑπὸ τοῦ Τίτου (ἀρχὰς Αὐγούστου τοῦ 70 μ.Χ.) ἱεράτευεν ἡ «ἐφημερία» Ἰωαρίμ, ἡ ὁποία ἦτο ἡ πρώτη ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων.

Με ἀφετηρίαν τὴν καταστροφὴν τοῦ Ναοῦ ὁ Scaliger ὑπελόγησεν ὅτι τὸ ἔτος 6 π.Χ. ἡ «ἐφημερία» Ἀβιά ἦτο ἐπὶ τὸ ἔργον κατὰ τὰς ἐβδομάδας 18-24 Ἀπριλίου καὶ 3-9 Ὀκτωβρίου! Ἴδου λοιπὸν μία ἐπὶ πλέον πανηγυρικὴ δικαίωσις τῆς «θέσεως» τοῦ κ. Χασάπη.

Μήπως πράγματι ὁ συγγραφεὺς ἐνταῦθα ἀπεκρυπτογράφησε τὸ μυστικὸν τοῦ οὐρανοῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ μᾶς ἔδωκε τὴν λύσιν εἰς ἓν πρόβλημα διὰ τὸ ὅποιον τὰ ἐξωβιβλικὰ κείμενα τῆς «γῆς» δὲν ἔδιδον ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν; Καὶ μήπως οὕτως ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀποδεικνύεται δι' ἄλλην μίαν φορὰν ἐξαιρετικῆς ἀξιοπιστίας ἱστορικὸν κείμενον;

Συμπέρασμα: Ἡ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ τρ. ἔτος μὲ μίαν περισπούδαστον ἐπιστημονικὴν μελέτην, ἡ ὁποία θὰ ἀποκτήσῃ πιθανῶς παγκόσμιον σημασίαν. Ἀξίζει ὅθεν πολλῶν καὶ θερμῶν ἐπαίνων ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς.

ΠΕΤΡΟΣ Π. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

The Trial of Jesus, (Cambridge Studies in Honour of C. F. D. Moule),
Ed. by Ernst Bammel, London, 1970, σελ. X-177.

Τὸ βιβλίον ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν «Studies in Biblical Theology-Second Series», ἀριθ. 13 ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ernst Bammel, Καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge καὶ ἀπαρτίζεται ἐκ δεκατεσσάρων ἄρθρων γραφέντων πρὸς τιμὴν τοῦ διακεκριμένου Καινοδιαθηκολόγου καὶ ἐπίσης Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, C. F. D. Moule, ὑπὸ μαθητῶν αὐτοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς 60ῆς ἐπετελείου τῶν γενεθλίων αὐτοῦ.

Ἐκτὸς τοῦ ἐκδότου, ὅστις συμμετέχει διὰ δύο ἄρθρων αὐτοῦ, ὡς α') «Ex illa itaque die Consilium fecerunt», β') Ἡ Σταύρωσις ὡς τιμωρία ἐν Παλαιστίνῃ, συμμετέχουν καὶ οἱ ἐξῆς διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν ἄρθρων αὐτῶν, ἦτοι: 1) P. Richardson, Ἡ περὶ Ἰσραὴλ ἰδέα εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Πάθους, 2) M. Barker, Ἰωάννου 11.50. 3) D. R. Catchpole, Τὸ Πρόβλημα τῆς ἱστορικότητος τῆς δίκης ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου, 4) H. Merkle, Ἡ ἄρνησις τοῦ Πέτρου, 5) J. C. O'Neill, Ἡ περὶ βλασφημίας κατηγορία κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου, 6) J. E. Allen, Διατὶ ὁ Πιλάτος; 7) H. W. Hoehner, Διατὶ ὁ Πιλάτος παρέπεμψε τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν Ἀντύπαν; 8) J. P. O'Beirne, Ἡ κραυγὴ τοῦ Κεντυρίωνος-κραυγὴ ἤττης, 9) W. H. Oberg, Ἡ Δίκη τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, 10) G. W. Macrae, Ἡ «Ἐγὼ» διακήρυξις εἰς Ἰνωστικὰς πηγὰς, 11) R. Morgan, «Οὐδὲν ἀρνητικώτερον αὐτοῦ...», «Ἐν συμπερασματικῶν μὴ ἐπιστημονικῶν ὑπερόγραφον εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῆς Δίκης τοῦ Ἰησοῦ, 12) J. Blinzler, Ἡ διὰ λιθοβολισμοῦ Ἰουδαϊκὴ τιμωρία κατὰ τὴν περίοδον τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ὡς καὶ ὁ τίτλος δηλοῖ, τὸ βιβλίον διαπραγματεύεται τὴν Δίκην τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Συνεδρίου, ὡς καὶ ἐπὶ μέρους ἢ παράλληλα πρὸς αὐτὴν θέματα. Ἀφορμὴν πρὸς διερεύνησιν αὐτῶν παρέσχε τοῖς ἐρευνηταῖς τὸ πρὸ ἐτῶν δημοσιευθὲν βιβλίον τοῦ Καθηγητοῦ Moule, «The Phenomenon of the New Testament», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξετάζονται αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ γεγονότος τῆς ἀναστάσεως. Οὕτως, ἡ παροῦσα συλλογὴ ἀποτελεῖ διερεύνησιν τοῦ παραλλήλου θέματος τῆς Δίκης τοῦ Ἰησοῦ. Αἱ εὐαγγελικαὶ διηγήσεις θεωροῦνται ὑπὸ τὸ φῶς, ὅπερ ἐπιχέουσι αἱ μαρτυρίαι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου, τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας καὶ παραδόσεως, ὡς καὶ τῶν γνωστικῶν τοιοῦτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν περὶ τὸ Πάθος τοῦ Ἰησοῦ πρωτοχριστιανικῶν παραδόσεων. Παρὰ τὰς διατυπωμένας διαφωνίας ἐπὶ λεπτομερειῶν τινῶν, ἡ πεποίθησις τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αἱ εὐαγγελικαὶ διηγήσεις ἐγκρύπτουν μίαν «Tendenz», ἥτις δέον ν' ἀποκαλυφθῇ μετ' ἄκρας προσοχῆς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἱστορικῶν καὶ ἐξηγη-

τικῶν δεδομένων. Ἡ παροῦσα μορφή τῶν διηγήσεων ὁφείλεται εἰς τὴν κατὰ τὴν ἀρχέγονον περίοδον τῆς Ἐκκλησίας διαμάχην μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων, λόγῳ τῆς ἀρνητικῆς ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας στάσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

XP. Σ. ΒΟΥΓΑΡΗΣ

Archiv für Liturgiewissenschaften. Herausgegeben von Dr. Emmanuel V. Severus OSB, tom. XII. Verlag Friedrich Pusket, Regensburg. 1970, Seiten 660.

Dieser Band, Hennig gewidmet, enthält 11 Aufsätze, 1 Miscelle, den Literaturbericht, Abkürzungen häufig zitierter Zeitschriften und 8 Register. Von den Aufsätzen ist ersterer besonders beachtlich: Hermann Reifenberg, Neue Schwerpunkte der Liturgie. Die Bedeutung des optischen Elementes im Gottesdienst (S. 7-33). Dieses Thema bewegt sich im Rahmen des westlichen Problemkreises der liturgischen Erneuerung und behandelt z.T. Fragen des Komplexes Entmythologisierung. - Entsakralisierung'; einleitend wird auch die Frage des Absolutheitsanspruches der Liturgie oder die ihres Relativitätscharakters berührt. Hauptpunkte dieser Studie sind: 1. Was ist Liturgie? 2. Anspruch der Liturgie. 3. Formen der Liturgie. 4. Zeichenhafte Liturgie. - Fernere Beiträge sind: 2. Robert Scherer. Philosophische Gedanken zum Symbolverständnis (S. 34-53). 3) René Bornet OSB, Die Symbolgestalt der byzantinischen Liturgie (S. 54-68). Unter Heranziehung mystagogischer Schriften griechischer Kirchenväter (bes. Maximus der Bekenner, Gregor von Nyssa, Nikolaus Kabasilas u.a.) wird in Vortragsform nachgewiesen, dass das Symbol der byzantinischen Liturgie darin besteht, eine E p i p h a n i e des Mysteriums zu sein, indem das Symbol einerseits dem Menschen Gottes Offenbarung näher bringt und andererseits den Menschen zu der teilgebenden Erkenntnis der göttlichen Wirklichkeit leitet. 4) Erich Schweitzer, Fragen der Liturgie in Nordafrika zur Zeit Cyprians (S. 69-84). 5) A n t o n Z w i n g g i, Die fortlaufende Schriftlesung im Gottesdienst bei Augustinus (S. 85-129) 6) Odilo Heimig OSB, Kleinere Beiträge zur Geschichte der ambrosianischen Liturgie (S. 130-147). 7) Ferdinando Dell' Oro SDB, Le Benedictiones episcopales del codice warmondiano (Ivrea, Bibl. Capit., Cod. 10) (S. 148-254). 8) Walter Dürig, Die Kritik der Vita Altmanns an der Messliturgie des Passauer Klerus (S. 255-260). 9) Virgil E. Fiala OSB, Eine Sonderform der O-Antiphonen (S. 261-267). Es handelt sich dabei um in der römischen Liturgie in der Woche vor Weihnachten zum Magnificat gesungene O-Antiphonen. Es ist eine nach byzantinischem Vorbild geschaffene Ode, deren einzelne Strophen nach einer Melodie (Heirmos) bestimmt waren, zwischen die einzelnen Verse der neutestamentlichen Cantica Benedictus und Magnificat eingeschoben werden und deren letzte Strophe jeweils ein Theotokion ist. 10) Burkhard Neunheuser OSB, Taufe im Geist. Der Heilige Geist in den Riten der Taufliturgie (S. 268-284). Eine sehr sorgfältige, traditionsgemässe Untersuchung, wobei u.a. hervorgehoben wird (S. 280): «Die Riten der Ostkirchen haben aber auch nach dieser Angleichung an die Praxis aller Kirchen des Erdkreises die ursprünglich vorhandenen vorbaptismalen Salbungen bewahrt und dadurch auch sonst insgesamt das Motiv des Heiligen Geistes im Vollzug der Taufe deutlicher zum Ausdruck kommen lassen». 11) John Henning, Wandlungen des Zeichenhaften in der römischen Messliturgie. (S. 285-304). - Die Miscelle von John Henning: Zum Anfang und Ende der liturgischen Tradition der Divisio Apostolorum.

MARTIN JORDAN

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΞΩΚΑΤΑΚΟΙΛΩΝ Ἡ ΕΞΩΚΑΤΑΚΗΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ... ΚΑΤΑΚΟΙΛΙΩΝ

(Παρατηρήσεις εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. Ε. Χρυσοῦ)

Υ Π Ο

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ι. ΜΠΟΥΜΗ Δ. Θ.

Εἰς τὸ ἔγκριτον περιοδικὸν «Κληρονομία» (1971, τεύχος Β', σ. 367 ἐ.) ἐδημοσιεύθησαν παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικὸν προδημοσιευθείσης κριτικῆς τοῦ κ. Ε. Χρυσοῦ εἰς τὴν ἐργασίαν ἡμῶν: Οἱ ἐξωκατάκοιλοι ἢ ἐξωκατάκηλοι ἀρχοντες (Προέλευσις καὶ νομοκανονικὴ σημασία τῆς διφυσοῦς προσωνυμίας), Ἀθῆναι 1969.

Τὰς παρατηρήσεις μας ταύτας ἠκολούθησε ταυτόχρονος καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τεύχει ἀπάντησις τοῦ κ. Ε. Χρυσοῦ. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀντὶ διευκρινίσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμάτων —ὡς ἠλπίζομεν— ὠδήγησε ταῦτα ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς ἀσάφειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, δημιουργηθείσης οὕτω περὶ αὐτὰ ἱκανῆς συγχύσεως. Τὸ γεγονός τοῦτο καὶ ἡ ρητὴ διαβεβαίωσις τῆς «Κληρονομίας», ὅτι αὕτη «ἐπιμένει εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς βιβλιοκριτικῆς πιστεύουσα, ὅτι οὕτω συμβάλλει εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης...» (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 375) ἀναγκάζουν ἡμᾶς, ὅπως ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὴν ἀνωτέρω διακηρυσσομένην ἀρχὴν πρὸς πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ συνεχίσωμεν τὸν «διὰ τῆς βιβλιοκρισίας διάλογον».

Θὰ ἀποτελέσει γεγονός χαρᾶς δι' ἡμᾶς, ἐὰν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαφωτισθῇ τὸ ὡς ἔνω θέμα καὶ συντελέσωμεν διὰ τῶν κατωτέρω παρατηρήσεων καὶ ἀπόψεων εἰς τὴν διευκλύνσιν τῶν ἀξιοτίμων ἀναγνωστῶν πρὸς ἀποκρυστάλλωσιν γνώμης ἐπιστημονικῆς.

Α'.

1. Εἰς τὴν σελ. 376, 8 ἐ. ὁ κ. Χρυσὸς γράφει: «Εἰς τὴν παρατήρησιν ἀρ. 2 ὁ κ. Μπούμης ἐρωτᾷ ποῦ στηρίζομαι, ὅταν γράφω ὅτι 'τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Σ. Συροπούλου ἐγράφησαν προφανῶς πρὸ τοῦ 1445'. Εἰς ἀπάντησιν παραπέμπω εἰς τὴν σχετικὴν μελέτην τοῦ Ἀδ. Διαμαντοπούλου ἐν Νέα Σίων, 18 (1923)».

Παρατηρήσεις: Ἡμεῖς ἠρωτήσαμεν «ποῦ στηρίζεται αὐτὸ τὸ 'προφανῶς'»; Διότι δύναται μὲν ὁ κ. Χρυσὸς νὰ στηρίζεται εἰς τὴν «Ν. Σιῶν» τοῦ 1923, ἀλλὰ τὸ «προφανῶς» δὲν εἶναι δυνατόν σήμερον νὰ στηριχθῇ εἰς τὴν μελέτην τοῦ 1923 μετὰ τὰ νεώτερα δεδομένα· ἐκτὸς καὶ ἀνασκευασθοῦν αὐτὰ προηγουμένης, ἢ ἐκτὸς καὶ ὁ κ. Χρυσὸς ἤθελε νὰ γράψῃ «πιθανῶς», ἀντὶ «προφανῶς».

2. Εἰς τὴν σελ. 376, 12 ἐ. γράφει: «Ὡς πρὸς τὴν παρατήρησιν ἀρ. 4 πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι, ὅταν παραβέτωμεν κείμενα τοῦ τέλους τοῦ ἰστ' αἰῶνος, διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τί συνέβη

μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453), τότε, ἀφήνομεν ἀνερεύνητον καὶ ἀκάλυπτον μίαν περίοδον, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἐπιστημονικῶς ὀρθὸν νὰ ἐπεκτείνωμεν τὸ συμπέρασμα μας».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: Μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἐπανεέλθωμεν καὶ νὰ εἴπωμεν διὰ μίαν εἰσέ-
τι φορὰν, ὅτι εἰς οὐδὲν ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὸν ἢ κρατικὸν ἔγγραφο μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς
Κωνσταντινουπόλεως (1453) εὗρομεν τὴν προσωυμίαν ἐξωκατάκοι(η)λοι, ὅπως οὕτε
καὶ ὁ κ. Χρυσὸς ἀνεῦρεν αὐτήν. Ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατὸν, οὐτε ἐπιστημονικῶς ὀρθὸν νὰ
ἐπεκτείνωμεν τὰ συμπεράσματά μας καὶ νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἦτο ἐν ἐπιστή-
μῳ ἰσχυρὴ ἢ προσωυμία, ἐφ' ὅσον αἱ πηγαὶ δὲν μαρτυροῦν αὐτὴν μεταγενεστέρως. Καὶ τὸ
παράδοξον εἶναι ὅτι ἐπιμένει ὁ κ. Χρυσὸς ἐνῶ καὶ ὁ ἴδιος ἐν συνεχείᾳ (σ. 376, 17 ἑ.) γράφει:
«Εἶναι, νομίζομεν, αὐτονόητος ἢ μεθοδολογικὴ ἀρχή, ὅτι τὰ ὄρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἰσχυρεῖ
ἐν συμπέρασμα, καθορίζονται ὑπὸ τῶν ὀρίων, τὰ ὁποῖα θέτουν αἱ εἰς τὴν διάθεσίν μας πηγαί».

3. Εἰς τὴν σελ. 376, 19 ἑ. ὁ κ. Χρυσὸς γράφει: «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρατήρησιν ἀρ.
10, τὸ βάρος εἰς τὴν πρότασίν μας εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐπίρρημα «καθαρῶς» (ἐκκλησιαστικὴ
φύσις τῶν διακονημάτων), τὸ ὁποῖον ἀποκλείει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἄρχοντες
ἦσαν κοσμικοί».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: α) Πῶς εἶναι δυνατὸν δι' ἐνὸς ἐπιρρήματος εἰς μίαν πρότασιν
του νὰ ἀποκλείη ἐν ὁλόκληρον συμπέρασμα; Μήπως ἀντὶ τῆς λέξεως συμπέρασμα ὁ κ. Χρυ-
σὸς ἤθελε νὰ χρησιμοποίησῃ ἄλλην λέξιν; β) Ἡμεῖς ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδαμῶ ἔχομεν
τοιοῦτο συμπέρασμα, ὅτι δηλ. οἱ ἐν λόγῳ ἐξωκατάκοιλοι ἄρχοντες ἦσαν κοσμικοὶ ἄρχοντες.
Ἀντιθέτως γράφομεν: «Οὕτω, λοιπὸν, ἐχόντων τῶν πραγμάτων συμπεραίνομεν, ὅτι οἱ ἐξω-
κατάκοιλοι δὲν ἦσαν κοσμικοὶ ἄρχοντες» (Διατριβή, σ. 73). Καὶ κατωτέρω: «Οὐδεμία
ἀμφιβολία λοιπὸν ἀπομένει, ὅτι οἱ ἐξωκατάκοιλοι ἦσαν ἐκκλησιαστικοὶ ὀφφικιοῦχοι» (Διατρ.
σ. 89). γ) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς λέγομεν εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ὅτι δηλ. αὐτοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ
ὀφφικιοῦχοι, ἐπειδὴ ἦσαν οἱ «πρώτοι» ὀφφικιοῦχοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, τῆς Ἁγίας
Σοφίας, ἥτις ἦτο καὶ βασιλικὸς ναὸς (Μ. Γεδεών), Staatskirche (G. Scheja, H. Jantzen)
(Διατριβή, σ. 142-143) καὶ ἐπειδὴ εἶχον σπουδαιοτάτην θέσιν καὶ ἀποστολὴν ἐν τῷ οἰκουμε-
νικῷ Πατριαρχεῖῳ καὶ τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ (Διατρ., σ. 113 ἑ.), ἐλάμβανον καὶ τὴν
βασιλικὴν «σφραγίδα», ἐπικύρωσιν, ἦτοι τὸ χρῆμα τῆς βασιλικῆς «ἀξίας».

Τοῦτο νομίζομεν, ὅτι ὑποδηλοῖ καὶ «ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλέως πρόβλησις καὶ προβολὴ τῶν
ἐξωκατακλήλων» (Ἰδὲ σχετικὴν παράγραφον μετὰ τὰς σχετικὰς μαρτυρίας καὶ γνώμας ἐν δια-
τριβῇ, σ. 108 ἑ.). Τὴν βασιλικὴν ἐπικύρωσιν νομίζομεν ἀκόμη, ὅτι δηλοῖ καὶ τὸ ἀπὸ Αὐ-
γούστου 1094 διάταγμα τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ὅταν λέγῃ περὶ τῶν ἐξωκατακοιλιῶν
ὀφφικίων, ὅτι «διεμερίσθησαν πρὸς πέντε εὐαγγῆ λογοθέσια καὶ ἐτυπώθησαν παρὰ τῶν πρὸ
ἡμῶν ὀρθοδόξων αὐτοκράτορων» καὶ κατωτέρω: «Τοῦτο οὖν ἡ βασιλεῖα μου δίκαιον ἡγήσα-
μένη, ἐπικυροῦσα τὰ ὀροθετηθέντα παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν βεβασιλευκότων ὀρθοδόξων αὐτο-
κράτορων» (Διατριβή, σ. 93-94) ἢ ὅταν λέγῃ ὁ Βαλαμῶν: «ἐδέησε τοῖς τὰ τῆς Ἐκκλησίας
ὀροθετήσασιν ὀρθοδόξοις ἡμῶν αὐτοκράτορσι, καταμερίσαι ταῦτα πρὸς πέντε σεκρέτων
εὐαγγῆ λογοθέσια, καὶ ἀναθεῖναι τὴν τούτων διοίκησιν διακονηταῖς» (Ράλλη-Ποτλῆ, IV, 533).
Τὸ αὐτὸ ὑποδηλοῖ καὶ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τὴν προκαθεδρίαν τοῦ
χαρτοφύλακος. «Τὴν συνεχῆ ταύτην σχέσιν — οὕτως ἐγράφομεν καὶ εἰς τὴν διατριβὴν ἡμῶν,
σ. 113 — τῶν ἐξωκατακλήλων πρὸς τὸν βασιλέα, καθὼς καὶ τὸ ἀδιάπτωτον αὐτοῦ ἐνδιαφέρον
διὰ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ἀποδεικνύει τέλος καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β'
ἐξῆψωσις τῆς «ἀξίας» τοῦ χαρτοφύλακος διὰ τῆς ἀποδόσεως τῷ 1328 τοῦ τιμητικοῦ τί-
τλου «Μέγας».

4. Ὁ κ. Χρυσὸς (σ. 377, 4-5) λέγει: «Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι καθ' ἡμᾶς ἐπισφαλῆς
ἢ, ἐφ' ὅσον θέλει ὁ κ. Μπούμης, ἐσφαλμένη».

Π α ρ α τ η ρ ή σ ε ι ς: 'Ο κ. Χρυσός λέγει τὸ «ἢ ἐφ' ὅσον θέλει ὁ κ. Μπούμης», ἐπειδὴ τὴν προηγούμενην φορὰν εἵχομεν εἶπει: «Δι' ἡμᾶς θετικὴ προσφορὰ πρὸς τὴν ἐπιστήμην θὰ ᾔτο, ἂν δι' ἀληθῶν ἐπιχειρημάτων ἀπεδεικνύετο ὅτι τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ἐσφαλμένον. Διότι, ἂν δὲν ἀποδειχθῇ τοῦτο, δύναται ἕτερος, στήριζόμενος εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν ἐκτιθεμένας μαρτυρίας ἢ καὶ εἰς ἄλλας, νὰ εἴπῃ μετὰ μεγαλυτέρας μάστιγας βεβαιότητος, ὅτι εἶναι ὀρθὰ ἢ ἀληθοφανῆ τὰ συμπεράσματα ἡμῶν.» Ἀλλὰ τὸ θέμα δὲν εἶναι τί «θέλει ὁ κ. Μπούμης», ἀλλὰ τί εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα, τί εἶναι «εἰς τὰ πράγματα». Διότι ἄλλο σημαίνει τὸ «ἐπισφαλῆς» καὶ ἄλλο τὸ «ἐσφαλμένος». Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ τὰ δύο.

5. Λέγει ἀλλαχοῦ σχετικῶς ὁ κ. Χρυσός (σ. 175, 24 ἐ.): «Ὅταν σεβόμενος τὰ πράγματα, ἀπέφυγον νὰ χαρακτηρίσω τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Μπούμη ὡς ἐσφαλμένα καὶ ἤρκεσθην νὰ ἐπισημάνω ὅτι ταῦτα εἶναι ἐπισφαλῆ δὲν ἐγνώριζον...».

Π α ρ α τ η ρ ή σ ε ι ς: "Ἄς ἐπιτραπῇ ἐδῶ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη φαίνεται ὀλίγον περιεργός. Εἶναι δυνατόν ποτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὰ πράγματα νὰ ἀλλοιώνωμεν τὰ γεγονότα, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν;

6. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δι' ὅσον γράφει ὁ κ. Χρυσός φαίνεται, ὅτι ἤθελε νὰ εἴπῃ, ὅτι εἶναι «ἐσφαλμένη» ἢ ἐν λόγῳ θεωρία.

Π α ρ α τ η ρ ή σ ε ι ς: α) Ἀλλὰ διὰ νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι μία θεωρία ἐσφαλμένη, πρέπει νὰ ἀποδειχθῶν πρῶτον τὰ ἐρείσματα αὐτῆς ἐσφαλμένα καὶ ὄχι ἀπλῶς νὰ παραθεωρηθῶν, πολὺ δὲ περισσότερον νὰ μὴ ἐνισχυθῶν καὶ δι' ἐτέρων. β) Ἐπ' εὐκαιρίᾳ θὰ ἠθέλομεν νὰ προσθέσωμεν ἐναυθα μίαν εἰσέτι μαρτυρίαν, ἥτις εὑρίσκεται εἰς τινὰ κώδικα τοῦ Μονάχου (442, φ. 7, τοῦ 14ου αἰ.) καὶ τὴν ὅποιαν ἐδημοσίευσεν ὁ π. J. Darrouzès εἰς τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν βιβλίον του Recherches sur les Ὀφφίκια de l' Église byzantine, Archives de l' Orient chrétien 11, Paris 1970, σελ. 549, Not. G. Αὕτη ἐκτός τοῦ ὅτι ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν περὶ βασιλικῆς ἐπικυρώσεως ἀποτελεῖ καὶ ἐν εἶδος ἐπαληθεύσεως αὐτῆς. Ἔχει λοιπὸν ὡς ἐξῆς: «Ἐδόθησαν ὑστερον καὶ τὰ διδασκαλικά τρία Ὀφφίκια! παρὰ τοῦ βασιλέως κύρ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὃς καὶ τὰ τρία ἐξωκατακυλάτα, β α σ ι λ ι κ ἄ ὄντα τὸ πρότερον καὶ κοσμίως ἔχοντα διὰ τ ο ῦ τ ι κ α ἰ τ ὸ μέγα, τὸ μεγαλοοικονομάτον, τὸ μεγαλοσακελλαράτον, τὸ μεγαλοσκευοφυλακάτον, δέδωκε ποιεῖν εἰς ταῦτα ἐκ τῶν ἱερωμένων ἀνδρῶν». γ) Ὑπογραμμίζομεν τὴν σχέσιν τοῦ «ὀροθετηθέντα» (ὅπερ εὑρίσκεται εἰς τὸ διάταγμα τοῦ Ἀλεξίου καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βαλσαμῶνος) πρὸς τὴν λέξιν «β α σ ι λ ι κ ἄ» τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας. Ὑπογραμμίζομεν ἀκόμη καὶ τὴν σχέσιν τοῦ «μέγας» (πρβλ. τὴν ἀπονομὴν τοῦ τίτλου τούτου εἰς τὸν Χαρτοφύλακα τῷ 1328) πρὸς τὴν φράσιν τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας «β α σ ι λ ι κ ἄ... καὶ κοσμίως ἔχοντα διὰ τ ο ῦ τ ο κ α ἰ τ ὸ μέγα».

7. Εἰς τὴν σ. 377, 9-10 ὁ κ. Χρυσός λέγει, ὅτι οἱ ἐξωκατάκλητοι ἄρχοντες ἦσαν «καθαρῶς καὶ ἀποκλειστικῶς ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες».

Π α ρ α τ η ρ ή σ ε ι ς: α) Μὲ αὐτὴν τὴν φράσιν δὲν νομίζομεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν περίπτωσιν, ὅτι οἱ ἐξωκατάκλητοι εἶχον τὴν βασιλικὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν, ὡς καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ἀντιθέτως, ὅτι, ἐπειδὴ εἶχον τὴν βασιλικὴν

1. Εἰς δὲ τὸν 1455 Π κώδικα τοῦ Βατικανοῦ προστίθεται: «Ἐἰς τὰ διδασκαλικά τρία ταῦτα κατὰ πολὺ εἰς ἀβξην ὄντα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἐκείνου· ὁ διδάσκαλος τοῦ εὐαγγελίου, ἐρμηνεύων τὸ εὐαγγέλιον, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀποστόλου, ἐρμηνεύων τὰ Ἀποστόλου, ὁ διδάσκαλος τοῦ ψαλτῆρος, ἐρμηνεύων τὸ ψαλτήριον» (Darrouzès, σ. 549).

ἐπικύρωσιν, ἦσαν κοσμικὰ ἀξιώματα. Εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην μᾶς βοηθεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὰ τρία διδασκαλικά ὄφφικια (διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου, Ἀποστόλου, Ψαλτῆρος), λειτουργήματα κατ' ἐξοχὴν ἐκκλησιαστικά, ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ βασιλείως. Οὐδεὶς ὅμως διανοήθη νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὰ διὰ τοῦτο ὡς κοσμικά. Ἄλλὰ ἐπειδὴ ἡ θέσις αὐτῶν ἦτο σπουδαιότητα ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ, διὰ τοῦτο ἐχρειάζετο καὶ ἡ ἔγκρισις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ βασιλείως (Παράβαλε καὶ τὸν σημερινὸν διορισμὸν τῶν ἱεροκλήρων διὰ βασιλικῆς διατάγματος). β) Ἄλλως τε, ἐὰν ἦσαν ἀ π ο κ λ ε ι σ τ ι κ ῶς ἐκκλησιαστικά ὄφφικια, τότε διατὶ νὰ ἐνδιαφέρεται τόσον πολὺ ὁ βασιλεὺς π.χ. διὰ τὴν πρωτοκαθεδρίαν τοῦ χαρτοφύλακος ἐναντι τῶν μητροπολιτῶν, ἐρχόμενος μάλιστα εἰς ἀντίθεσιν καὶ πρὸς τὸν ζ' κανόνα τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅστις λέγει: «Ὅρίζομεν, ὥστε τὸν διάκονον, κἂν ἐν ἀξιώματι, τουτέστιν ἐν ὄφφικίῳ τῷ οἰωδῆποτε ἐκκλησιαστικῷ τυγχάνῃ, τὸν τοιοῦτον μὴ πρὸ τοῦ πρεσβυτέρου καθέζεσθαι»;

8. Περαιτέρω (σ. 377, 10 ἐ.) ὁ κ. Χρυσὸς γράφει: «Ἡ μέριμνα τοῦ κράτους διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ στενὴ σχέσις Πατριαρχείου καὶ Παλατίου, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὴν προκαθεδρίαν τοῦ χαρτοφύλακος... δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες (ἡμεῖς τονίζομεν μόνον οἱ ἐξωκατάκοιλοι) ἦσαν συγχρόνως καὶ βασιλικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ὅπως ἀκριβῶς ὁ σεβασμὸς καὶ αἱ τιμητικαὶ διακρίσεις τοῦ κράτους πρὸς τοὺς ἐπισκόπους... δὲν ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὴν ἀνωτάτην κρατικὴν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: Ἀκριβῶς ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤθελε νὰ προκαθῆται ὁ χαρτοφύλαξ, ἀν καὶ ἦτο διάκονος, τῶν ἐπισκόπων καὶ τοῦτο παρὰ τὸ ὅτι α) τὸ κράτος ἐμερίμνα περὶ τῆς τάξεως τῆς Ἐκκλησίας, β) ὅτι τὴν προκαθεδρίαν τοῦ χαρτοφύλακος δὲν ἐνέκρινεν ἡ σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου, πρὸς τὸ ὅποῖον ἡ σχέσις τοῦ Παλατίου ἦτο στενὴ, καὶ γ) ὅτι τὸ κράτος ἀπένεμε σεβασμὸν καὶ τιμητικὰς διακρίσεις καὶ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, τὸ γεγονός τοῦτο λέγω, ἀποδεικνύει, ὅτι ἰδιαίτερος λόγος συνέδεε τὸν χαρτοφύλακα πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν.

9. Εἰς σ. 377, 20 ἐ. ὁ κ. Χρυσὸς γράφει: «Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεως ταύτης (ὅτι δηλ. δὲν ἦσαν βασιλικοὶ, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι) παρέπεμψα εἰς τὴν σ. 99 ἐ. τοῦ βιβλίου τῆς κ. Χριστοφιλοπούλου περὶ τῆς Συγκλήτου».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: α) Δυστυχῶς ὅμως ὅπως παρέπεμπε τότε, δὲν ἦτο πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἀλλὰ κυρίως περὶ τοῦ θέματος τῆς προκαθεδρίας. Διότι ἔλεγε συγκεκριμένως: «Οὔτε (εἶναι σωστὸν) ὅτι ἡ προκαθεδρία αὐτῶν ἦτο ἀποτέλεσμα τοῦ βασιλικοῦ τούτων χαρακτήρος» (σ. 412. Β λ (έ π ε) τ ὸ ὄ ρ θ ὶ ν, Αἰ. Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος, Ἀθ. 1949, σ. 99ε)». Ἡ κ. Χριστοφιλοπούλου ὅμως εἰς τὴν σ. 99ε, δὲν ὀμιλεῖ περὶ τῆς προκαθεδρίας. Δι' αὐτὸ διηρωτώμεθα τὴν προηγουμένην φορὰν διατὶ παραπέμπει εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο. β) Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἄς δεχθῶμεν, ὅτι παρέπεμψεν εἰς τὸ βιβλίον τῆς κ. Χριστοφιλοπούλου «πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεως, ὅτι δὲν ἦσαν οἱ ἐξωκατάκληλοι βασιλικοὶ, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι». Ἡ κ. Χριστοφιλοπούλου ὅμως δὲν ἀποκλείει τὴν βασιλικὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐξωκατακλήλων ὄφφικίων. Ἄλλως τε δὲν ὀμιλεῖ περὶ αὐτοῦ. Ἀπλῶς θέλει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν δικαστηρίων ἐν Βυζαντίῳ συμμετέχοντες (θεοφιλέστατοι δεσποτικοὶ ἄρχοντες) ἦσαν ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ ὄχι αὐτοκρατορικοὶ-κοσμικοὶ ἀξιωματοῦχοι. Διὰ τοῦτο καὶ γράφει ἐντὸς παρενθέσεως διαζευκτικῶς: «θεοφιλέστατοι (τίτλος ἀρμόζων εἰς ἐκκλησιαστικούς μᾶλλον ἢ κ ο σ μ ι κ ο ὺ ς ἀξιωματοῦχους)» (σ. 99ε). γ) Ἀντιθέτως δι' ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἀλλαχοῦ ἡ κ. Χριστοφιλοπούλου (σ. 58) γράφει, ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπῆρχον περιπτώσεις,

καθ' ἃς καὶ «ἐπίσκοποι εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὴν ἀνωτάτην κρατικὴν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν». Γράφει συγκεκριμένως: «Νεαρά (2, ἔτους 1065) τοῦ Κωνσταντίνου Ι' ρυθμίζει ζήτημα προκύψαν ἐκ τῆς στάσεως τῶν μητροπολιτῶν τῶν φερόντων τὸν τίτλον τοῦ συγκέλλου ἢ πρωτοσυγκέλλου, οἵτινες στηριζόμενοι εἰς τὴν ιδιότητα αὐτῶν ὡς *συγκλητικῶν* ἤξιουν ἑαυτοὺς ἀνωτέρους τῶν ὁμοβάθμων των ἀπλῶν μητροπολιτῶν» (σ. 58). Πρβλ. ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὰς σχετικὰς παραπομπὰς τῆς κ. Χριστοφιλοπούλου εἰς Β. Στεφανίδου, Αἱ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ ἡ νεαρά τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα (1065), ἐν Β.Ζ., τ. 30 (1929-1930), σ. 420-424 καὶ V. Grumel, Titulature de métropolités byzantines. I. Les métropolités synkelles, ἐν Études Byzantines, τ. 3 (1945), ἰδίᾳ σ. 96-103. δ) Ἔπεται λοιπὸν ἐξ ὧν αὐτῶν, ὅτι οἱ ἐξωκατάκοιλοι ἄρχοντες (ὅπως καὶ οἱ πρωτοσύγκελλοι) ἀπῆλθον ἰδιαίτερον βασιλικῶν τιμῶν ἕνεκα τῆς ἐπικαίρου θέσεώς των ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ «*π ρ ο ε β ἄ λ λ ο ν τ ο υ*» ἢ τοῦλάχιστον ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ἐνεκρίνετο καὶ ἐπεκυροῦτο ὁ διορισμὸς των ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Πρβλ. Π. Πουλῖσα: «Ὁ διορισμὸς τῶν ἀνωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων... κυρίως τῶν τῆς πρώτης πεντάδος τοῦ δεξιῦ χοροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐγένετο, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πατριάρχου, ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἢ τῇ ἐγκρίσει αὐτοῦ» (Σχέσεις Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, τεύχ. Α', σ. 342, ὑπ.).

10. Εἰς τὴν σελ. 378,9 ἐ. γράφει: «Ὁ κ. Μπούμης πιστεύει ὅτι ἐπέτυχε νὰ ἀνασχευάσῃ τὴν θεωρίαν ταύτην (τοῦ Ἀθηναγόρου Παραμυθίας κ.ἄ.), θεωρεῖ δὲ σύμμαχον αὐτοῦ καὶ τὸν Η.-Γ. Beck... Ἀλλ' ὅχι μόνον δὲν ἐπέτυχε νὰ ἀνασχευάσῃ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀθηναγόρου Παραμυθίας, ἀλλὰ παρερμηνεῖ καὶ τὴν ἄποψιν τοῦ Beck. Διότι ὁ Beck δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἀθηναγόρου Παραμυθίας, οὔτε παραπέμπει εἰς αὐτόν».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: α) Τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν δὲν ἀνεσκεύασα μόνον ἐγώ, ἀλλὰ καὶ ἔτεροι πολλοὶ πλὴν ἐμοῦ (πρβλ. Διατριβή, σ. 23 ἐ.). β) Μοὶ ἀποδίδεται ἡ μομφή, ὅτι παρηρμήνευσα τὸν Beck, «διότι (τάχα) ὁ Beck δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἀθηναγόρου Παραμυθίας, οὔτε παραπέμπει εἰς αὐτόν». Παραθέτομεν πρὸς τοῦτο τὴν γνώμην τοῦ Ἀθηναγόρου καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ Beck διὰ νὰ εἶναι ἡ σύγκρισις εὐχερής. Ὁ Παραμυθίας Ἀθηναγόρας εἰς τὴν μελέτην του «Ὁ θεσμὸς τῶν συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμ. Πατριαρχείῳ» (ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. 5 (1928), σ. 169-170) γράφει: «Ὁ Πατριάρχης εἶχε περὶ αὐτὸν ἄφ' ἑνὸς μὲν τὸν ἰδιαίτερον καὶ ἀτομικὸν αὐτοῦ κλῆρον... ἐν ἐνὶ λόγῳ τοὺς Συγκέλλους αὐτοῦ... ἄφ' ἑτέρου δὲ τὸν κλῆρον τῶν ὑπουργούντων... Ἐπειδὴ δὲ (οἱτοὶ) ἀπετέλουν τὸν ἐξωτερικὸν δεῦτερον πατριαρχικὸν κλῆρον ἐκ λ ἡ θ η σ α ν μεταγενεστέρως π ρ ὸ ς δ ι ἄ κ ρ ι σ ι ν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἰδιαίτερου κλήρου, ἐξωκατάκληλοι». (Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Κριτικὴ ἐν «Θεολογία», τόμ. 5 (1927), σ. 355). Ὁ δὲ Beck (ἐν Kirche und theol. Literatur, München 1959, σ. 120) λέγει: «Ἐξωκατάκοιλοι ἢ ἐξωκατάκληλοι, εἷς ὅρος ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε ἔχει προτάξει ἀντίστασιν εἰς πᾶσαν ἱκανοποιητικὴν ἐρμηνείαν, ἀκόμη καὶ ἐάν τις ἤθελε κατὰ προτίμησιν νὰ ἐννοήσῃ αὐτὸν ὡς *(κ α τ')* ἄ ν τ ἰ θ ε σ ι ν πρὸς τοὺς συγκέλλους». Ὑπογραμμίζομεν τὸ «*π ρ ὸ ς δ ι ἄ κ ρ ι σ ι ν*» τοῦ Ἀθηναγόρου καὶ τὸ «*ὡ ς (κ α τ')* ἄ ν τ ἰ θ ε σ ι ν» τοῦ Beck. Ἐπειδὴ ὁ Beck δὲν παρέπεμψεν ὀνομαστὶ εἰς τὸν Ἀθηναγόραν τοῦτο δὲν εἶναι, νομιζόμεν, ἐπιχείρημα. γ) Παραθέσαμεν δὲ ἀνωτέρω τὴν γνώμην τοῦ Beck καὶ δι' ἓνα ἄλλον ἀκόμη λόγον διὰ νὰ ἴδωμεν, ὅτι δὲν «θεωρεῖ ὁ Beck ὡς προτιμωτέραν (ὡς προσθέτει ὁ κ. Χρυσός) τὴν ἐρμηνείαν... τὴν ἐρμηνεύουσαν τὴν ἐν λόγῳ προσωνομίαν ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τοὺς συγκέλλους», ἀλλὰ ἀντιθέτως λέγει ἀορίστως ὅτι «καὶ ἐάν τ ι ς (m a n) ἤθελε προτιμῆσει τὴν ἐν λόγῳ ἐρμηνείαν...». Ἐπομένως, νομιζόμεν, ὅτι ἀδίκως κατηγοροῦμεθα, ὅτι παρερμηνεύομεν ἡμεῖς τὸν Beck. δ) Λέγει ἐπίσης ὁ κ. Χρυσός, ὅτι θεωρῶ ὡς σύμμαχόν μου εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῆς θεωρίας τοῦ Παραμυθίας τὸν Η.-Γ. Beck. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι, ὅτι θεωρῶ σύμμαχόν μου καὶ τὸν ἴδιον τὸν κ. Χρυσόν. Διότι, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ κ. Χρυσός ἐγκατέλειψε τὴν ἐν λόγῳ ἐρμη-

νειάν, τὴν ὁποίαν εἶχεν (υἰοθετήσῃ) εἰς τὴν κριτικὴν του, διὰ τὸ ὑἰοθετήσῃ ἄλλην κατὰ τὴν ἀπάντησίν του, τοῦτο σημαίνει, ὅτι δὲν τὴν θεωρεῖ πλέον ὀρθήν. Διότι βεβαίως δὲν ἐγκαταλείπει τις τὸ ὀρθόν. Πρὶν ἢ ὅμως μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐτέραν ἐρμηνεῖαν ἅς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ προβῶμεν εἰς δύο μικρὰς εἰσέτι παρατηρήσεις.

11. Εἰς τὴν σ. 378, 21 λέγει: «Ἔπαρχει μία διευκρίνισις εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν, ἣ ὁποία χρῆζει διορθώσεως».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: Ἐναντὶ τῆς λέξεως διευκρίνισις μήπως θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ χρησιμοποιηθῆ ἕτερα λέξις; Διότι, ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν μία παρατήρησις χρῆζει διορθώσεως, αὕτη παύει νὰ εἶναι διευκρίνισις καὶ διασάφησις.

12. Εἰς δὲ τὴν σελ. 378, 27 ἐ. λέγει: «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πατρότητα τῶν ἀποκρισεων (Ἰωάννης Κίτρος ἢ Δημήτριος Χωματηνός) παραπέμπομεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ J. Darrouzès, σσ. 172-178. Ταῦτα εἰς ἀπάντησιν ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως ἀρ. 9».

Π α ρ α τ η ρ ῆ σ ε ι ς: Ἐνταῦθα, νομίζομεν ὅτι λάθος ἢ «διαφυγή» τις ὑπάρχει, διότι ὁ κ. Χρυσὸς κατωτέρω λέγει, ὅτι «Ὅταν ἔγραφε τὴν κριτικὴν... δὲν ἐγνώριζεν ὅτι ἐτίθετο εἰς τὴν κυκλοφορίαν τὸ ἐκτενὲς καὶ περισπούδαστον ἔργον τοῦ π. J. Darrouzès». Ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του τὸ βιβλίον αὐτό, οὔτε νὰ παραπέμψῃ εἰς αὐτό. Ἐκτὸς καὶ διὰ τῶν ἀνωτέρω θέλει νὰ διαψεύσῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἴπομεν εἰς προηγουμένην παρατήρησιν: «Πιστεύομεν νὰ εἶναι γνωστὸν εἰς αὐτὸν τὸ πρόβλημα καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ ἐπιστήμονες ἀπὸ τοῦ Ραβλὸν καὶ ἐντεῦθεν ἀποδίδουν τὰς ἀπαντήσεις εἰς τὸν Δημ. Χωματηνὸν καὶ ὄχι εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Κίτρον».

Β'

Εἴπομεν προηγουμένως, ὅτι ὁ κ. Χρυσὸς ἐγκατέλειψε τὴν ἄποψιν τοῦ Παραμυθίως Ἀθηναγόρου διὰ τὸ ὑιοθετήσῃ ἐτέραν. Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι καὶ ἡ ἄποψις αὕτη παρουσιάζει πολλὰς καὶ μεγάλας δυσχερείας, ἂν ὄχι μεγαλυτέρας καὶ περισσοτέρας τῆς τοῦ Ἀθηναγόρου. Ἡ ἐν λόγῳ ἐρμηνεῖα περιέχεται εἰς μίαν σημείωσιν, ἣτις εὑρίσκεται εἰς τὸν κώδικα τῆς Μ. Λαύρας Ε 153, φ. 271ν. Αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς: «Πρότερον τῶν ἄλλων ἐστὶν ὁ μέγας οἰκονόμος... ἔχει δὲ καὶ τὰ οἰκεῖα κ α τ α κ ο ἰ λ ι α οὐκ ἐντὸς τοῦ οἰκείου στήθους εἰσβιβαζόμενα, ἀλλ' ἔξω τούτου ἀπρωρημένα ἔπερ κέκτηνται καὶ ἄλλοι ἄρχοντες οἱ κατωτέρω δηλωθησόμενοι, οὐ μὴν δὲ τις τῶν ἄλλων ἀρχόντων ἢ ἀπλῶς ἐκκλησιαστικῶν» (Πρβλ. J. Darrouzès, σ. 540, 15-20).

Πρὸ αὐτῆς ὅμως τῆς μαρτυρίας ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφωτιστικὴ περικοπή: «Πρῶτον τῶν ἄλλων ὀφφικίων τὸ μέγα οἰκονομεῖον γνωρίζεται καὶ δεύτερον τὸ τοῦ μεγάλου σακελλαρίου, τρίτον τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τέταρτον παριστῶντος τοῦ χαρτοφύλακος. Σ ἡ μ ε ρ ο ν δ ἔ ρ ο υ ὄ τ ω ς ἔ χ ε ι τ ἅ π ρ ᾶ γ μ α τ α, ἀλλὰ πρῶτόν ἐστι καὶ λέγεται τὸ χαρτοφυλάκιον, εἶτα τὰ ἄλλα καθ' ἑξῆς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο μὲν σπανιάκις καὶ οὐκ ἀεὶ οὕτως ἔχον ἐστίν. Ἐπεὶ γοῦν καὶ παρὰ τὸ μέτρον τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτό ἐστι, περὶ μὲν τούτου λέγειν ἢ γράφειν ἀφίημι, ὡς δ' εἶχον ἂν, εἰ ἐπὶ τῆς προτέρας ἐμενε καταστάσεως τοῦτο τῆ τῆς μεγάλης ἀγιοσύνης σου θεοειδεῖα πειράσομεν».

Ἡ ὅλη αὕτη περικοπή, καὶ ἰδίᾳ αἱ ἐκφράσεις «Σήμερον δὲ οὐχ οὕτως ἔχει τὰ πράγματα» καὶ «εἰ ἐπὶ τῆς προτέρας ἔμενε καταστάσεως», ἐν συνδυασμῶ καὶ πρὸς τὸ γεγονός ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου δὲν ἔχει γραφῆ πρὸ τοῦ 1128/9, διότι ἤδη ἡ χρονολογία αὕτη ἀναφέρεται εἰς τοῦτο, δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν δύο τινὰ:

α) "Ἡ ὅτι ἔν ἐν λόγῳ σημειώσις ἐγράφη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε ἡ ἰάξις καὶ τῶν πέντε πρώτων ὀφικίων ἤλασσε, ἐνῶ πρὸ αὐτῆς καὶ ἀφ' ὅτου «ὀροθετήθησαν» ὑπὸ τῶν πρὸ τοῦ Ἰωάννου Α' Κομνηνοῦ ὀρθοδόξων αὐτοκρατόρων (πρβλ. τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1094 διάταγμα αὐτοῦ, Διατριβή, σ. 93-94) ἦτο σταθερά. Διὸ καὶ πρὸ τῆς Ἀλώσεως οὐδὲν κείμενον ἔχει τὸν χαρτοφύλακα π ρ ὠ τ ο ν εἰς τὴν σειρὰν τῆς πρώτης πεντάδος. "Ἄξιον μάλιστα σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς δὲν ἐπεχείρουν νὰ διασαλεύσουν τὴν τάξιν. Ὁ Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνὸς ἱστορεῖ τὸ ἐξῆς: «Ἐπεὶ μὴ ἠβούλετο (ὁ χαρτοφύλαξ Κουτάλης) ἀπὸ τῆς τοῦ χαρτοφύλακος ἀξίας εἰς ἐτέραν μείζονα μετενεχθῆναι, αὐτὴν ἐ α υ τ ῆ ς ἐ π ο ἶ ῆ σ ε ν (ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ὁ Β' τῷ 1328) ἐ ν τ ι μ ο τ ἔ ρ α ν, μέγαν χαρτοφύλακα προσαγορεύσας» (Ἱστοριῶν βιβλίον Β', Βονναε, Α', σ. 313) ἀντὶ ταῦθ' ὅτι τὸν χαρτοφύλακα πρῶτον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὀφικίων. β) "Ἡ ὅτι (ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον) ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγῳ σημειώσεως ἔχει ὑπὸ ὄψει τοὺς Θ. Βαλσαμῶνα, ὅστις ἔγραψε μίαν «Μελέτην, χάριν τῶν δύο ὀφικίων, τοῦ τε χαρτοφύλακος, καὶ τοῦ πρωτεκδίκου» (ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, IV, 530-541).

Εἰς τὴν μελέτην τοῦ ταύτην ὁ Βαλσαμῶν ὑπεραμύνεται τῆς προκαθεδρίας τοῦ χαρτοφύλακος καὶ γενικῶς τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ. Τοῦτο φαίνεται, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγῳ σημειώσεως ἐξέλαβεν ὅτι ὁ χαρτοφύλαξ ἐτίθετο πρῶτος εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὀφικίων. "Ὅτι ὁ Βαλσαμῶν ὅμως δὲν ἠννέει αὐτὸ ἀλλὰ τὴν προκαθεδρίαν τοῦ χαρτοφύλακος ἐμπροσθεν τῶν ἐπισκόπων, ἀντιλαμβάνεται τις διὰ προσεκτικῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐν λόγῳ «Μελέτης». "Ἄλλως τε εἰς τὴν αὐτὴν μελέτην ὁ Βαλσαμῶν παραθέτει τὰ ὀφικία κατὰ τὴν ἀκόλουθον κανονικὴν τῶν σειρῶν, λέγων: «Ἐκτοτε γοῦν (ἀφ' ὅτου δηλ. ὀροθετήθησαν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων) καὶ μέχρι τοῦ νῦν! παρὰ πέντε προκαθημένων τῶν ἐξωκατακοιλίων ἀρχόντων φημί, ὡς ὑπὸ πέντε αἰσθήσεων ταυτὶ διεξάγονται· ἡ γ ο υ ν τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σακελλαρίου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ χαρτοφύλακος, καὶ τοῦ σακελλίου» (Ράλλη-Ποτλῆ, IV, 533-534).

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς τῆς σημειώσεως δὲν εἶχε πρόχειρον τὴν Μελέτην τοῦ Βαλσαμῶνος, ἔνεκα καὶ τῆς διὰ χειρογράφων παραδόσεως αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦτο γράφει τὴν σημειώσιν τοῦ στηριζόμενος κυρίως εἰς τὴν μνήμην του. Δι' αὐτὸ καὶ παρερμηνεῖ τὴν «Μελέτην» τοῦ Βαλσαμῶνος ἢ τοῦλάχιστον δὲν τὴν ἀποδίδει καλῶς². Ὅποτε, νομίζομεν ὅτι, ὅπως παρερμηνεῖ τὸν Βαλσαμῶνα εἰς τὸ προηγούμενον σημεῖον, οὕτω παρερμηνεῖ αὐτὸν καὶ εἰς τὸ θέμα τῶν δῆθεν ἀπρωρημένων κατακοιλίων. Ὁ Βαλσαμῶν γράφει: «Τὸ

1. Καὶ ἡ ἔκφρασις αὕτη τοῦ Βαλσαμῶνος ὑποδηλοῖ τὴν σταθερότητα τῆς καταστάσεως τῶν ὀφικίων τῆς πρώτης πεντάδος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ὀροθετήσεώς των (πρὸ τοῦ 1094) μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ., ὅτε ἔγραφεν ὁ Βαλσαμῶν.

2. "Ὅτι ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγῳ (περὶ «κατακοιλίων») σημειώσεως δὲν ἀποδίδει καλῶς τὸν Βαλσαμῶνα, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς προσέτι γεγονότος: Ἐνῶ ὁ Βαλσαμῶν εἰς τὴν «Μελέτην» του γράφει, ὅτι ἠδύνατό τις νὰ βλέπῃ «τὸν χαρτοφύλακα (καὶ οὐχὶ τὸν οἰκονόμον) πρὸ μετρούμενων χρόνων τινῶν... διὰ τῆς ἀγορᾶς προοδεύοντα... καὶ ὑπὸ ἐξκουβιτέρων δορυφορούμενον» (Ράλλη-Ποτλῆ, IV, 540), ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς λέγει, ὅτι ὁ μέγας οἰκονόμος «ἐκκτεταται, τὸ παρὰ σήμερον οὕτω καλουμένων ἐξκουβιτέρων προπορευέσθαι» (Darrouzeis, σ. 540). Πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἐκ τοῦ Βαλσαμῶνος κακῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνωμένου συγγραφέως χρησιμεύουν αἱ ἀνωτέρω ὑπογραμμιζόμεναι ἀντίστοιχοι χαρακτηριστικαὶ λέξεις τῶν δύο κειμένων.

πατριαρχικὸν βουλλωτήριον¹ τὸ παρὰ τῷ στήθει τοῦ χαρτοφύλακος ἀπρωρημένον, ὡς εἶωθε, δοχείῳ καθεστηκότι λογικοῦ παντοῦ σπουδάσματος» (Ράλλη-Ποτλῆ, IV, 535.). Αὐτὴν δηλ. τὴν φράσιν τοῦ Βαλασαμῶνος φαίνεται, ὅτι ἐνεθυμῆτο ὁ συγγραφεὺς τῆς σημειώσεως, ὅταν ἔγραφε καὶ τὸ σχετικὸν χωρίον: «ἔχει δὲ καὶ τὰ οἰκεία κατακόιλια οὐκ ἐντὸς τοῦ οἰκείου στήθους εἰσβιβαζόμενα, ἀλλ' ἔξω τούτου ἀπρωρημένα». «Οἱ εἶχον αὐτὴν τὴν φράσιν ὑπ' ὄψει του, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς χαρακτηριστικῆς λέξεως τοῦ Βαλασαμῶνος «ἀπρωρημένα».

Ὁ Βαλασαμῶν ὁμοῦς οὐδὲν οὐκ οὐκ συνδέει τὸ «ἀπρωρημένον πατριαρχικὸν βουλλωτήριον» μὲ τὴν λέξιν «κατακόλιον». Δι' αὐτὸ καὶ οὐδὲ ἐντὸς τοῦλάχιστον παρενθέσεως θέτει τὴν λέξιν ταύτην μετὰ τὰς λέξεις «πατριαρχικὸν βουλλωτήριον» εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον. Ἄλλως τε τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν, διότι ἡ λέξις «κατακόλιον», ὅπως καὶ ὁ κ. Χρυσὸς δέχεται (σ. 380, 5-14), παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς εἶχε τὴν σημασίαν τῆς ζώνης (Πρβλ. Φ. Κοκκουλέ, Περὶ τὸ κείμενον τῆς Βασιλείου τάξεως Κωνσταντινου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἐν ΕΕΦΣΠΑ 5 (1954/55) 56, Ν. Ρ. Kondakov, *Les costumes orientaux à la cour byzantine*, ἐν *Byzantion I* (1924) 34 καὶ 40 καὶ Φ. Κοκκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τόμ. 2², σ. 51). Ἄφ' ἐτέρου δὲ οὐδὲ πόρρωθεν συνδέει ὁ Βαλασαμῶν τὸ βουλλωτήριον μὲ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐξωκατακοιλίων. Διὰ τοῦτο—καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν—δὲν λέγει «ἐκ τῶς ἢ ἔξω τοῦ στήθους», οὔτε «ἐντὸς ἢ ἔσω αὐτοῦ», ἀλλὰ ἀδιαφόρως καὶ οὐδετέρως «παρὰ τῷ στήθει».

Καὶ τοῦτο εἶναι καὶ πολὺ λογικὸν καὶ φυσικόν. Διὰ νὰ ἔχουν οἱ ἐξωκατάκοιλοι τὰ ὑποτιθέμενα κατακόιλια ἐκτὸς (ἔξω) τοῦ στήθους, τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἄλλοι θὰ τὰ εἶχον ἐντὸς τοῦ στήθους. Ἄλλὰ τί εἶδους διάσημον εἶναι τι, ὅταν εἶναι κεκρυμμένον; Ἐὰν πάλιν δὲν ἦτο διάσημον, ἀλλὰ ὑπηρεσιακὸν ἐργαλεῖον (π.χ. σφραγίδες), τότε διατὶ οἱ ἄλλοι μὲν νὰ τὰ εἶχον ἐντὸς τοῦ στήθους των, οἱ δὲ ἐξωκατάκοιλοι ἐκτὸς αὐτοῦ; (Πάντως καὶ φυσικῶς—φυσιολογικῶς ἐπὶ τοῦ στήθους πρέπει νὰ ἦσαν ἐντὸς τοῦ στήθους δὲν εἶναι εὐκόλον, εἶναι ἐπικίνδυνον). Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Βαλασαμῶν πολὺ ὀρθῶς γράφει ἀδιαφόρως «παρὰ τῷ στήθει». Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων, ποίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχη τὸ στήθος μὲ τὸ κατακόλιον = τὴν ζώνην; Ἡ, ποίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχη τὸ ἐπὶ τοῦ στήθους ἀντικείμενον μὲ τὴν κοιλίαν καὶ διατὶ νὰ ὀνομασθῇ κατακόλιον, τ.ἔ. νὰ προσδιορισθῇ ἐκ τῆς κοιλίας καὶ ὄχι ἐκ τοῦ στήθους; Δι' αὐτὸ λέγομεν, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς τῆς σημειώσεως προέβη εἰς μίαν κακὴν καὶ βεβιασμένην ἐρμηνείαν ἢ ἀπόδοσιν τῆς φράσεως τοῦ Βαλασαμῶνος.

Ὁ κ. Χρυσὸς ἀναγκάζεται νὰ εἴπῃ (σ. 379, 21-23): «Τὸ μειονέκτημά της (τῆς ἐν λόγῳ ἐρμηνείας) πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ὅτι παραμένει ἀσαφής». Ἄλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι μειονέκτημα, εἶναι ἀκύρωσις τῆς ἐρμηνείας. Διότι, ὅταν ἡ ἐρμηνεία παραμένῃ ἀσαφής, τότε τί εἶδους ἐρμηνεία εἶναι; Ἡ ἐρμηνεία δίδεται διὰ νὰ διαφωτίξῃ τὰ πράγματα. Καὶ συνεχίζει ὁ κ. Χρυσός: «παραμένει ἀσαφής, διότι δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῆς λέξεως κατακόλιον». Τοῦτο εἶναι ἐπιβεβαιωτικόν: ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦμεν τὴν σημασίαν τοῦ ἀπλοῦ συνθετικοῦ εἰς μίαν σύνθετον λέξιν, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ λέξις αὕτη; Δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ἀγνωστα δι' ἀγνώστων;

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν κριτικὴν του («Κληρονομία» 1971, Α' 156) ὁ κ. Χρυσὸς ἔγραφε: «ὀνομάσθησαν ἐξωκατάκλιλοι ἄρχοντες, διότι τὸ ἀξίωμα τοῦ διευθυντοῦ ἐκάστω τῶν 5 τμημάτων ἀνήκεν εἰς τὰ ὄφρεια, τὰ ὅποια, ἀγνωστον πῶς, ὀνομάσθησαν ἐξωκατάκοι(-η)λα». Ἄρα καὶ ὁ κ. Χρυσὸς ἐδέχθη ὅτι πρῶτον ὀνομάσθησαν ἐξωκατάκοιλα

1. Παρὰ βυζαντινοῖς ἐργαλεῖον ἐν εἴδει λαβίδος, φέρον εἰς τοὺς πεπλατυσμένους δικοιλιθεῖς ὀδόντας δύο μικρὰς μήτρας, ἐχούσας τὴν πρὸς ἀποτύπωσιν ἐπιγραφὴν ἢ παρὰσασιν (Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν Ἑλλην. Γλώσσης*).

τὰ ὀφφίλια. Πάντως, εἴτε πρῶτον εἴτε δεύτερον, τὸ γεγονός εἶναι, ὅτι ἔχομεν τὸν χαρακτηρισμὸν «ἐξωκατάκοιλα ὀφφίλια». Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ποτε, ὅτι τὰ πέντε ταῦτα ὀφφίλια (τμήματα) ἔφερον κατακοιλία ἐξω τοῦ στήθους των!

Ἐνῶ ἀντιθέτως εἶναι εὐκόλον, ὅπως λέγομεν καὶ εἰς τὴν διατριβήν, νὰ δεχθῶμεν τὴν λύσιν ὅτι καὶ τὰ ὀφφίλια καὶ οἱ διευθύνται αὐτῶν ὠνομάσθησαν ἐξωτατάκοιλα(οι), διότι ἦσαν ἐξω τοῦ Παλατίου κατὰ τὰ κοῖλα (=θολωτὰ) δαμερίσματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἢ ὅτι ἐν συνεχείᾳ ἐπωνομάσθησαν ἐξωκατάκοιλα(οι), διότι ἦσαν ἐξω τῶν ἀνακτόρων κατὰ τὴν Κέλλα, τὸ Πατριαρχεῖον.

Ἐν τούτοις, ὁ κ. Χρυσὸς δέχεται, ὅτι ἡ προσωνομία ἐξωκατάκοιλος (ἄρχων) καὶ ἐξωκατάκοιλον (ὀφφίλιον) προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐξω-κατακοίλιον καὶ γράφει, χαρακτηρίζων: «Ἡ εὐφρεστάτη αὕτη ἔτυμολογία... δίδει... καὶ τὴν γλωσσολογικῶς πλέον φυσιολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς δημιουργίας τῆς λέξεως ἐξω-κατάκοιλου». Ἐν πρώτοις νομίζομεν ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς «εὐφρεστάτη ἔτυμολογία», μετὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Χρυσοῦ περὶ ἀσαφείας λεχθέντα, εἶναι τοῦλάχιστον ἀδικαιολόγητος. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι δεδικαιολογημένος καὶ ὁ ἕτερος χαρακτηρισμὸς «φυσιολογικὴ ἔρμηνεία τῆς δημιουργίας τῆς λέξεως ἐξωκατάκοιλου», ἔπρεπε πρῶτον ὁ κ. Χρυσὸς νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ἀπὸ τὴν λέξιν ἐξωκατακοίλιον προῆλθεν ὡς παραγομένη ἐξ αὐτῆς ἑτέρα λέξις συντομωτέρα τὸ «ἐξωκατάκοιλον». Καὶ πῶς τὸ ἰσοπέδιο τοῦ θέματος κοιλία - ἀπεκόπη καὶ ἔμεινε κοιλ-, ἢ πῶς ἀνεβιβάσθη ὁ τόνος; Καὶ αὐτὸ τὸ θέμα δὲν ὑπενθυμίζει καὶ δὲν ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ θέμα τῆς λέξεως «κοῖλον» (=θολωτόν, κοιλότης, καμάρια); Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι αὐταὶ αἱ δύο λέξεις ἐξωκατάκοιλον—ἐξωκατακοίλιον εἶχον σχέσιν τινά, τότε, συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔτυμολογικοῦ (Ἄ. Τζαρτζάνου, Γραμματικὴ, παρ. 262 ἑ.), τὸ φυσιολογικώτερον δὲν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἐξωκατακοίλιον παρήχθη ἐκ τοῦ ἐξωκατάκοιλον;

Καὶ πράγματι ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι τοιοῦτόν τι ἐγένετο. Ὅπως εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγω σημειώσεως, παρερμηνεύων τὸν Βαλσαμῶνα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ δώσῃ ἐξήγησίν τινα εἰς τὴν λέξιν ἐξωκατάκοιλον(ς), ἐξεβίασε τὰ πράγματα (τὸ βουλωτῆριον καὶ τὰ παντὸς εἶδους ἐγκόλπια ὠνόμασε κατακοιλία, ἐνῶ κατακοίλιον ὠνομάζετο ἡ ζώνη), καθὼς καὶ τοὺς νόμους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἐσχημάτισε τὸ ἐξω-κατακοίλιον. Δι' αὐτὸ ὀρθῶς καὶ δικαίως καὶ οἱ Darroutzes δὲν υἰοθέτησε τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ἀλλ' εἶναι «ἐπιφυλακτικὸς» ἔναντι αὐτῆς.

Ἐξ ἄλλου ἐὰν οἱ ἐν λόγω ἀξιωματοῦχοι εἶχον προσλάβει τὴν ὀνομασίαν των ἐξ ἐνὸς τοιοῦτου διασχήμου ἢ ἐξαρτήματος ὑπηρεσιακοῦ, δὲν θὰ ἦτο φυσιολογικώτερον νὰ ὀνομασθῶν ἐξωκατακοιλιόφοροι κατ' ἀναλογίαν καὶ πρὸς τὸ σταυροφόροι; Ἐπίσης ἐὰν ἡ προσωνομία ἐξωκατάκοιλοι ὠφείλετο εἰς τὸ ὑποτιθέμενον (ἐξω)κατακοίλιον, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρηθῆ ἐν ἰσχύϊ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἡ μήπως κατηργήθησαν ὕστερον τὰ κατακοιλία ἢ μήπως τὰ ἔκρυπτον;

Τέλος ἡ ἐν λόγω ἐρμηνεία δὲν ἐρμηνεύει καὶ δὲν δικαιολογεῖ τὴν ὕπαρξιν καὶ τῆς ἐτέρας γραφῆς δι' ἣτα (ἐξωκατάκοιλοι). Καὶ ὅμως τοῦτο εἶναι σημαντικώτατον, διότι ἡ γραφὴ αὕτη ἦτο ἡ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ ἀπαντᾷ εἰς πλεῖστα ὅσα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα ἢ πρακτικὰ συνόδων, ἄτινα μάλιστα ἐτηροῦντο ὑπὸ λίαν πεπαιδευμένων χαρτοφυλάκων ἢ πρωτονοταρίων, τ.ἑ. καὶ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐξωκατακόκλων. Ἄλλως τε καὶ ὁ κ. Χρυσὸς ἔγραφεν εἰς τὴν κριτικὴν του: «Ὁ Θεσμός οὗτος δυσχεραίνει ἐτι περισσώτερον τὴν ἐρμηνείαν του λόγῳ τῆς διπλῆς γραφῆς τῆς προσωνομίας, ἐξωκατάκοιλοι ἢ ἐξωτατάκοιλοι» («Κληρονομία» 1971, τεύχ. Α', σ. 154). Ἐπομένως δι' ἄλλην μίαν φορὰν θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ ὁ κ. Χρυσὸς νὰ τὸν θεωρήσωμεν ἡμεῖς ὡς σύμμαχόν μας.

Σύμμαχός μας δὲ προσέτι εἶναι, διότι εἰς τὸ τέλος τῆς ἀπαντήσεώς του ἐγκαταλείπει (;) καὶ τὴν περὶ κατακοιλιῶν ἄποψιν καὶ ἀναφέρει τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ κατὰ κοῖλα ἢ

κατράκηλι. Συγκεκριμένως παραπέμπει εἰς τὸν Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis, σελ. 608, ὅστις γράφει: «Κατακοῖλι = montis iter defluxum (=τὸ ἐπικλινές, ἡ κατωφέρεια τοῦ ὄρους), Graecis recentioribus, dici observat, Goarus ad Euchologium, pag. 291. Vide ἐξωκατακοῖλοι καὶ κατακλήλι». Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀποψις ἔχει ἤδη ἀνασκευασθῆ (Πρβλ. Διατριβή, σ. 23 ἐ., 58 ἐ., 64 ἐ.).

Τέλος, ἀναπτύσσων ὁ κ. Χρυσὸς τὴν περὶ κατακοιλίων ἀποψιν, τοποθετεῖ τὴν «ἀκμὴν» τῆς προσωνομίας «ἐξωκατάκοιλοι» κατὰ τὸν Ἰβ' αἰῶνα (σελ. 379, 40-49), ἥτοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Συμφωνεῖ ἐπομένως ἔστω καὶ ἐμμέσως πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ προσωνομία ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπισήμως κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1054-1453 περίοδον. Ἐπομένως δέχεται ὅ,τι ἐπανειλημμένως (καὶ εἰς τὴν κριτικὴν καὶ εἰς τὴν ἀπάντησίν του) ἠμφεσβήτησε.

Περαίνων τὰ ἀνωτέρω θὰ ἤθελον νὰ εὐχαριστήσω τὸν συνάδελφον κ. Χρυσόν, ὅστις μοῦ ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξω τὰς ἀπόψεις μου ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω θεμάτων πλατύτερον.